

น ำ จี ฬ

น ดิ น บ น ค ร ร ส

น. ๗๖๖๖

DS

๔๔๔.๖๔๐๓

๗๖๖๖

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961111879

หน้าว่าง

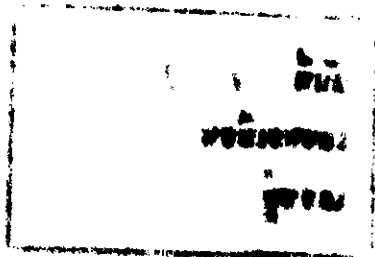
หน้าว่าง

D24

วันที่ 1 ก.ย. 131
เลขที่ 7641
เลขที่ DS 485. B503
ด 868 ก

สถาบัน
สงวนลิขสิทธิ์
สงวนลิขสิทธิ์
สงวนลิขสิทธิ์

คณะกรรมการคณาจารย์

ฐาน สวรรค์บนดิน

ส. ศิวรักษ์:เขียน

จัดพิมพ์โดย สำนักพิมพ์ยุววิทยา

มีนาคม ๒๕๓๑

ดำเนินการพิมพ์: สออดอยม ไทร. ๒๒๒-๕๖๙๖-๘

ออกแบบปก: ชัยชาญ มาตรศิลป์

เรียงพิมพ์: บุรพาคอมพิว ไทร. ๒๒๑-๕๖๗๒, ๒๒๓-๗๙๗๕

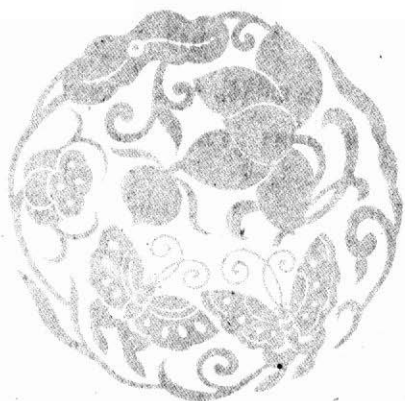
เพลท: แปดหมฟิล์ม ไทร. ๒๒๔-๘๒๐๘

พิมพ์ที่: ไอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์ ไทร. ๔๒๔-๖๙๔๔, ๔๒๔-๗๒๙๒

จัดจำหน่าย: สายส่งคึกคัก บริษัทเคสดีไทย จำกัด ไทร. ๒๒๒-๕๖๙๖-๘

ราคา ๓๐ บาท

ภูฐาน
๒๘๘
สวรรค์บนดิน

สำนักพิมพ์ ยุววิทยา

แต่

นายศิริชัย นฤมิตรเรขการ

กัลยาณมิตร ผู้ร่วมเดินทางของข้าพเจ้า

สารบาญ

คำนำ	๗
๑. ปรรามภ	๙
๒. เปรียบกับประเทศเพื่อนบ้าน	๑๗
๓. กัลกัตตา	๒๕
๔. เข้าเมือง	๓๕
๕. ทิมปู	๔๕
๖. ทิมปู-ราชธานีแห่งใหม่	๕๓
๗. ปุณณะกาและวังดี	๖๓
๘. บุญจาริก	๗๓
๙. ศิลปวิทยาสถานและโบราณวัตถุ	๘๓
๑๐. พาโร-ศูนย์ทางศาสนา	๙๓
๑๑. พุนต์โซลิ่ง-จุดสุดท้ายในภูฐาน	๑๐๓
๑๒. กลับบ้านผ่านอินเดีย	๑๑๓
๑๓. จากกัลกัตตาถึงกรุงเทพฯ	๑๒๑
๑๔. การเมืองการปกครอง	๑๒๗
๑๕. ปัญหาและอนาคตของภูฐาน	๑๓๕

ภาคผนวก

๑. เล่าเรื่องภูฐาน : รังสรรค์สังคมฝันชาวพุทธ	๑๔๙
๒. บันทึกจากคู่ชราช	๑๖๙
๓. บันทึกจากอาพริกา-ประเทศเซเนกัล	๑๗๗
๔. แวะฝรั่งเศสก่อนกลับบ้าน	๒๐๕

คำนำ

เรื่องการเดินทางไปประเทศภูฐานชุดนี้ ได้ตีพิมพ์ทยอยลงในมติชนสุดสัปดาห์ ตั้งแต่ฉบับวันที่ ๑๘ ตุลาคม ๒๕๓๐ ถึงวันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑ แล้วให้รวมพิมพ์เป็นเล่ม โดยผนวกเข้ากับบทสัมภาษณ์ของข้าพเจ้าที่เกี่ยวกับประเทศนั้น ซึ่งลงพิมพ์ใน *พาจอรยสาร* ฉบับที่ ๕ ปีที่ ๑๔ กันยายน - ตุลาคม ๒๕๓๐

โดยที่เห็นว่าเรื่อง "บันทึกจากกุชราข" ของข้าพเจ้าที่ลงพิมพ์ใน *ศิลปวัฒนธรรม* ฉบับเดือนมีนาคม ๒๕๒๔ มีเรื่องเนื่องกันอยู่กลาย ๆ จึงให้นำมาผนวกเข้าไว้ท้ายเล่ม

อนึ่ง เมื่อสำนักพิมพ์มติชนเฉพาะกิจ นำบันทึกของคนเดินทางไปตีพิมพ์ในพ.ศ. ๒๕๓๐ ได้ขาดช่วงตอนที่ข้าพเจ้าไปอาฟริกา ทั้ง ๆ ที่ได้ทยอยลงพิมพ์ใน *มติชนสุดสัปดาห์* มาแล้ว จึงให้มารวมไว้ในท้ายที่สุดของเล่มนี้ด้วย เพื่อผู้ที่ติดตามงานเขียนชุดเดินทางท่องเที่ยวของข้าพเจ้า จะได้มีเรื่องจำพวกนี้ไว้ครบชุด

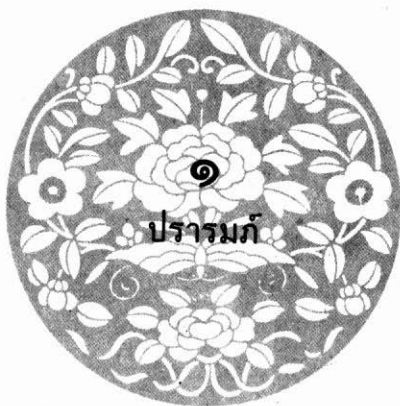
หวังว่าที่รวบรวมมาลงพิมพ์ไว้นี้ คงมีประโยชน์แก่ท่านผู้อ่านตามสมควร

ว. ๑๒๕๖๖

๒ มีนาคม ๒๕๓๑

ผู้เขียน ภรรยา และนายศิริชัย นฤมิตรเรขการ ชีม้า ถือนุญจาริกในภูฐาน

ภูฏาน (Bhutan) เป็นราชอาณาจักรซึ่งมีอีกชื่อว่า ดruk yul (Druk Yul) แปลว่าดินแดนมังกรคำราม (Land of the Thundering Dragon) ตั้งอยู่ทางด่านใต้ของเทือกเขาหิมาลัย เหนือสุดของอินเดียและใต้สุดของธิเบตซึ่งบัดนี้ถูกจีนยึดครองไปแล้ว พรมแดนไม่ติดกับเนปาลและบังคลาเทศ แต่ก็ใกล้กับประเทศทั้งสองนั้น

เดิมแทบไม่มีใครรู้จักประเทศนี้ ซึ่งได้รับอิทธิพลทางพระพุทธศาสนาจากธิเบต และอาจเป็นภัยจากการที่ธิเบตถูกจีนคอมมิวนิสต์ยึดครองเมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๒ ก็ได้ ภูฏานจึงจำต้องหาทางเปิดประเทศ ให้นานาชาติรับรู้ความเป็นเอกราชของตน จนได้เข้าเป็นสมาชิกขององค์การสหประชาชาติเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔

โดยที่เป็นประเทศเล็ก ประชาชนพลเมืองเพียงล้านสองแสนเศษ และเนื้อที่เพียง ๔๗,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร ทั้งยังติดกับมหาอำนาจที่ยิ่งใหญ่ในเอเชียถึง ๒ แห่ง จึงต้องระวังตัวมาก อีกทั้งต้องประหยัดค่าใช้จ่าย

ไม่คิดเปิดสถานทูตทั่วไปทุกแห่งหน ในบรรดาประเทศเพื่อนบ้านทางด้านฝ่ายเสรีนิยม มีสถานเอกอัครราชทูตเพียงที่กรุงดาก้าของบังคลาเทศ และกรุงเดลีของภารตประเทศ โดยมีสำนักงานการบินที่นครกัลกัตตา ตลอดจนสถานกงสุลและหน่วยงานที่จำเป็นอื่น ๆ อีกบ้าง เพราะอะไร ๆ ที่ผ่านมาจากมหาสมุทรย่อมต้องเข้าทางด้านนี้ ด้วยกฎหมาย (คล้ายลาว) ไม่ติดทะเล

นอกจากนี้แล้วกฎหมายยังได้เปิดสำนักงานท่องเที่ยวที่นครนิวยอร์ค ซึ่งทำหน้าที่ดังสถานกงสุลกหลาย ๆ ไทยเราก็บัดได้วันก็ใช้วิธีทำนองนี้เช่นกัน ประเทศนอกจากนั้นมีสถานกงสุลและสถานทูตอีกบ้าง ดังจะเปิดสถานเอกอัครราชทูตขึ้นที่กรุงปักกิ่งด้วย และโดยที่เป็นสมาชิกสหประชาชาติย่อมต้องมีสำนักงานผู้แทนถาวรประจำองค์การดังกล่าวที่นครนิวยอร์คอยู่เอง

การที่กฎหมายได้เข้าเป็นสมาชิกของสหประชาชาติ จึงมีกิจให้ร่วมประชุมกับนานาชาติ และร่วมกับหน่วยงานต่าง ๆ โดยที่บางหน่วยงานก็มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงเทพฯ เช่น ESCAP และ FAO ซึ่งเป็นศูนย์ของรองเลขาธิการและเป็นสำนักงานใหญ่ของเอเชียและแปซิฟิกเป็นต้น (สำนักงานใหญ่ของ FAO อยู่ที่กรุงโรม) เจ้าหน้าที่ของกฎหมายจึงมักมาร่วมประชุมกับพวกเราชาวไทย ข้าพเจ้าเองเมื่อบริหารงานของ Asian Cultural Forum on Development ซึ่งเป็นหน่วยงานเอกชนแห่งภูมิภาค โดยได้ประสานงานกันอย่างใกล้ชิดกับ FAO และ ESCAP ก็ได้เคยเชิญผู้แทนของกฎหมายมาประชุมที่เชียงใหม่ ยังผู้แทนยูเนสโกของไทยก็ได้เคยไปเยือนกฎหมายอย่างเป็นทางการเช่นกัน

เมื่อเดือนสิงหาคมที่แล้วมานี้ สยามสมาคมในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดสัมมนาใหญ่ในระดับนานาชาติ ว่าด้วยวัฒนธรรมและธรรมชาติของประเทศไทย ก็ได้มีผู้แทนจากประเทศดังกล่าวมาร่วมถึง ๒ คน

นโยบายของภูฐานเกี่ยวกับด้านส่งเสริมการท่องเที่ยว เพื่อให้นานาชาติรู้จักประเทศของตน หากไม่ต้องการให้มีใคร ๆ ไปประเทศของตนก็ได้ โดยเห็นว่าการทัศนจารถ้าไม่ระวัง ย่อมเป็นพิษเป็นภัยถึงวัฒนธรรมท้องถิ่นของบ้านเมือง จึงนับว่าน่าสนใจที่พึงสังเกตเกี่ยวกับวิธีการของเขา ซึ่งอนุญาตให้นักทัศนจารเข้าประเทศได้เพียงปีละห้าพันคน โดยกำหนดสถานที่อื่นจำกัดให้เที่ยวและกำหนดระยะเวลาด้วย (คล้ายพม่าและจีนสมัยก่อน) และต้องให้ไปเป็นคณะจำนวน ๖ คนเป็นอย่างน้อย โดยต้องเสียค่าใช้จ่ายหัวละ ๑๓๐ เหรียญสหรัฐต่อวันเป็นอย่างต่ำ (เว้นนอกฤดูกาลอาจลดให้เพียงเหลือหัวละ ๙๐ เหรียญ) ทั้งนี้โดยยอมลดให้นักศึกษาหรือเยาวชนที่เดินทางกับผู้ปกครองบ้างเล็กน้อย โดยคณะทูตหรือผู้ถือหนังสือเดินทางอย่างการทูตก็ได้รับส่วนลดเป็นพิเศษบ้างเหมือนกัน

นโยบายของเขาก็คือ ไม่ต้องการฮิปปี้ไปท่องเที่ยวอย่างเปลือยกาย ล่อนจ้อนหรือสูบกัญชายาเมา โดยป็นปายเขาตามลำพังอย่างเช่นที่เนปาลหรือตามเกาะแก่งต่าง ๆ ของบ้านเรา และการที่เขาเปิดบ้านเมืองเช่นนี้ก็เพื่อให้นานาชาติรับรู้ถึงความเป็นเอกราช และเอกลักษณ์แห่งวัฒนธรรมของเขา โดยเขาหวังประโยชน์จากเงินตราต่างประเทศน้อย ที่เรียกแพงก็เพื่อป้องกันความสับสนสะเพร่าเป็นเกณฑ์ แม้กระนั้นเขาก็เห็นว่านโยบายการท่องเที่ยวสนองตอบปัญหาทางการเมืองของเขาเพียงพอแล้ว ต่อแต่นี้ไปเขากำหนดลดคนเข้าไปท่องเที่ยวทัศนจารให้เหลือเพียงสองพันห้าร้อยคนต่อปี โดยที่อีกสองปีต่อไป อาจไม่ให้มีนักทัศนจารเช่นนี้อีกเลยก็ได้

เคราะห์ดีที่สยามสมาคมได้มีส่วนพาสมาชิกไปชมภูฐานมาสองสามคราวแล้ว แต่ก็เป็นวสานาของสมาคมดังกล่าว ที่ผู้มีโอกาสไปเยือนมักเป็นฝรั่งและพวกเศรษฐีมีทรัพย์ ซึ่งมองเห็นภูฐานได้เพียงอากัปกิริยา

ภายนอก โดยยากที่จะเจาะลึกถึงภูมิธรรมหรือศาสนธรรมของเขา (อาจมีข้อยกเว้นบ้างสำหรับบางคน) ยิ่งไปกว่านั้นแล้ว คนไทยทั่ว ๆ ไปที่ถือตัวว่ามีความรู้หรือมีทรัพย์สิน ก็มักจะมองเห็นกฎหมาย เนปาล ธิเบต ฯลฯ ว่าล้าหลัง เรือร่า พุทธศาสนาที่นับถือก็ปลอมแปลง ต่ำต้อย ฯลฯ อันเป็นทัศนคติของคนใจที่อยู่ในโลกอันแคบ ดังนักปราชญ์ผู้พลั้งของไทยที่เขียนเรื่องต้นตอของธิเบตอย่างถูกต้องคุณค่านั้นเอง นำเสียดายที่คนไทยเรามักหลงเดินตามฝรั่งโดยติดวัตถุนิยม หรือเทคโนโลยีอย่างมกมาย หาไม่ก็เชื่อหนังสือที่ฝรั่งเขียนกันอย่างไม่ลืมหูลืมตาเสียบ้าง และคนพวกนี้ส่วนมากมักไม่รู้คุณค่าที่ลึกซึ้งแห่งความเป็นไทยด้วยซ้ำไป หรือที่กักท้อเอาไว้วัฒนธรรมของชนชั้นปกครอง เป็นวัฒนธรรมอันประเสริฐสำหรับทวยราษฎร์ ความข้อนี้คณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติจะได้เคยสำเหนียกกันบ้างหรือเปล่า

มีเรื่องเล่าที่เป็นจริงอันควรขยายสู่กันฟังได้ว่า รัฐบาลกฎหมายได้ติดต่อกับองค์การสหประชาชาติที่กรุงเทพฯ (คือ ESCAP) ขอให้จัดผู้เชี่ยวชาญไปวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบพุทธให้ประเทศเขา ESCAP ย่อมเห็นว่าสถาบันไทยคดีศึกษาของมหาวิทยาลัยไทย คงจะเหมาะแก่พันธกรณี เช่นนี้จึงเชิญคณะดังกล่าวไป ผลก็คือได้มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบไทย ซึ่งเป็นแบบที่ตามกันอเมริกันและญี่ปุ่น ทางกฎหมายอ่านข้อเสนอดังกล่าวแล้วปฏิเสธทันที โดยให้เหตุผลว่า ถ้าเขาต้องการแผนพัฒนาเศรษฐกิจแบบอเมริกัน เขาคงเชิญผู้เชี่ยวชาญอเมริกันไปวางแผนให้แล้ว ที่เขาได้คนไทยไป เขาหวังใจว่าจะได้นัยแห่งเศรษฐศาสตร์เชิงพุทธมาประยุกต์ใช้ โดยได้รับบทเรียนจากความผิดพลาดของไทยเป็นเครื่องช่วยกระตุ้นอุตสาหกิจให้เขา แต่ในเมื่อฝ่ายไทยไม่เห็นข้อบกพร่องแห่งการพัฒนาตามแบบของตน ทั้งยังไม่รู้ถึงพุทธปรัชญาด้วยแล้วไซร้ก็นับว่าน่าละอายอยู่ ข้าพเจ้าเองได้รู้จักกับผู้แทนของรัฐบาลกฎหมาย โดยผ่าน ESCAP

ดังกล่าวแล้ว ทั้งนี้เพราะเขาได้อ่านงานเขียนภาษาอังกฤษของข้าพเจ้า อยู่บ้าง เขาออกจะชอบใจที่ข้าพเจ้าทำทนายแนวทางพัฒนาฝ่ายปริมาณ ที่ถือเอาวัตถธรรมและเศรษฐกิจเป็นเป้าหมาย เพราะนั่นจะช่วยให้คนรวย ได้รวยขึ้น โดยเขาได้มีความสุขขึ้นไม่ หากคนจนจะยังคงจนอยู่ตาม เคย หรือจะจนลงยิ่งไปกว่าเดิม โดยสังคมจะมีอาการอันเดือดร้อนรุนแรง ยิ่งขึ้น และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมจะเลวร้ายลง

พร้อมกันนั้น เขาก็เห็นด้วยกับข้าพเจ้าว่า สังคมหนึ่งใดจะคงที่อยู่นี้ ไม่ได้ จำต้องเปลี่ยนไปตามโลกสันนิบาต หากเข้าใจพระอนิจจังลักษณะ อาจใช้สติปัญญาเป็นตัวกำกับ ไม่ให้อกุศลมูลเป็นตัวกำหนด ให้หันเห ไปตามโลกจริตของคนส่วนใหญ่ในโลก ซึ่งเวลานี้บรรษัทเงินทุนข้ามชาติ ใช้วัฒนธรรมแบบกามบริโภคมมาเป็นตัวชี้้นำให้ใคร ๆ หันตามไป และให้หัน เหไปตามโทษจริตที่อภิมหาอำนาจกำหนดให้ ทุก ๆ ประเทศแม้จะยากจน ให้ใช้เงินทุ่มเทไปกับการทหารและการซื้ออาวุธยุทธภัณฑ์ ซึ่งทำให้ชนชั้น นำในประเทศที่ผลิตอาวุธร่ำรวยขึ้น โดยการเมืองภายในแต่ละประเทศ จะมีการกดขี่ข่มเหงกันยิ่งขึ้น ซึ่งเท่ากับนำเอาโทษจริตและโลกจริตมานึก ตัวกันเป็นพิษเป็นภัยกับมนุษยนิกรนั่นเอง

ท้ายที่สุด ข้าพเจ้าเตือนไว้ในบทความหลายแห่งว่า อวิชาหรือ โมหจริตนั้น แทบทุกรัฐนำมาใช้โดยผ่านสถาบันการศึกษา ให้นับถือ ศาสนาดั้งเดิมเพียงแคร์มีปาก หากให้นับถือรัฐบาล (โทษจริต) และการ แก้ปัญหาโดยวิธีใช้ความรุนแรงต่าง ๆ มีการสอนให้นับถือว่าสงครามต่าง ๆ แก้ปัญหาได้ในทางประวัติศาสตร์เป็นต้น และผู้นำทางทหารมักได้เป็น วีรบุรุษกันแทบทุกยุคทุกสมัย หากผู้นำทางสันติวิธี และผู้ที่บรรลุปัญญา ญาณอย่างลึกซึ้งทางไตรสิกขา เกือบไม่มีใครนำมาสั่งสอนกันในสถาบัน การศึกษาเอาเลย ให้นับถือเงินและวัตถธรรมว่าคือความก้าวหน้า (โลกจริต) ความรู้ที่ว่ารู้้นั้นเป็นเพียงแผ่นกระดาษซึ่งอ้างว่าสูงขึ้นไป

เรื่อย ๆ หากเพิ่มอัตราค่าเช่าขึ้นทุกทีว่าตัวรู้มากกว่าคนอื่น ค่าตัวต้องแพงกว่าคนอื่น โดยไม่ได้ช่วยให้ลดตนลงมารับใช้เพื่อนมนุษย์ที่ยากไร้กว่าและสรรพสัตว์ซึ่งเป็นเพื่อนร่วมทุกชีในวัฏสงสาร (ตัวโมหะที่แท้)

โดยที่ผู้แทนทางฝ่ายภูฐานเห็นว่าคนอย่างข้าพเจ้า พอจะเข้าใจพระพุทธศาสนาอยู่บ้าง และพอจะแลเห็นพิษภัยที่เกิดขึ้นกับเมืองไทย ซึ่งเริ่มความทันสมัยตามแบบฝรั่งก่อนหน้าภูฐานกว่าร้อยปี เขาเห็นว่าถ้าคนอย่างข้าพเจ้าได้รับเชิญไปประเทศเขา ให้ได้คุยกับพระผู้ใหญ่และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ของเขา และให้ได้คุยกับเยาวชนคนของเขาบ้าง อาจจะเป็นประโยชน์อย่างน้อยก็อาจชี้ให้เห็นคุณและโทษจากราชอาณาจักรสยาม ซึ่งเป็นเมืองที่ถือพระพุทธศาสนา และมีพระมหากษัตริย์เป็นประมุขคล้าย ๆ ภูฐานด้วยเช่นกัน

ข้าพเจ้าได้พบกับผู้แทนของฝ่ายรัฐบาลและของฝ่ายพระราชวงศ์แห่งภูฐานหลายครั้งที่ในกรุงเทพฯ โดยได้เฝ้าพระขนิษฐาของพระราชาธิบดี ทั้งยังมีส่วนร่วมจัดการให้พระสามีของพระองค์ท่านได้เฝ้าเจ้านายผู้ใหญ่ฝ่ายไทยเราด้วยบ้างเหมือนกัน ทั้งตัวเองก็อยากไปภูฐานอยู่ด้วย เพราะลึก ๆ ลงไปแล้ว ข้าพเจ้าออกจะนับถือพระพุทธศาสนาแบบวัชรยานหรือตันตรยานของธิเบตอยู่มิใช่น้อย ดังได้มีส่วนร่วมแปลงานทางด้านนี้ออกเป็นภาษาไทยและภาษาอังกฤษมาบ้างแล้ว รวมพระอดีตชีวิตประวัติขององค์ทะไลลามะด้วย ทั้งยังเคยเฝ้าพระองค์ท่านที่เมืองไทยและเมืองเทศ

เมื่อไปธิเบต ออกแสคว้าใจให้เห็นจีนคอมมิวนิสต์ทำลายพระพุทธศาสนา และวัฒนธรรมธิเบตในทุก ๆ ทาง โดยคนที่ไปอย่างฉาบฉวยยากที่จะรู้เห็นได้ ดังกรณีประธานาธิบดีสหพันธรัฐเยอรมันตะวันตก ซึ่งไปยกย่องนโยบายจีนในธิเบตอย่างหลับทาและอย่างน่าเกลียด แต่ก็ถูกคนในเยอรมันประณามการกล่าววาจาแบบสะเพร่าของเขาอย่างสาสมแล้ว

นายจิมมี คาเตอร์ อดีตประธานาธิบดีสหรัฐฯ เสียอีก กลับสั่งวรพothi

ถามเต็งเสี่ยวผิง ว่าการเอาคนจีนเข้าไปแทรกแซงในเมืองลาลา นครหลวง
อันศักดิ์สิทธิ์แทบทุกแห่งหน ในนามว่าผู้เชี่ยวชาญ ทั้งนี้ไม่นับแถบที่นอกๆ
ออกไป ไม่เลวร้ายดังที่จีนกล่าวหาญวนว่ากระทำเช่นนั้นในกัมพูชาหรือ

ความข้อนี้ นายเต็งเสี่ยวผิงปฏิเสธอย่างเลียงๆ และทางสหรัฐ
ก็ได้มีขบวนการเคลื่อนไหวทางรัฐสภาให้ประธานาธิบดี ทรูแมนสั่งให้
ถอนทหารอเมริกันออกจากอินโดจีน และอเมริกาถูกจับก็มาก โดยที่เมืองเรา
เป็นเมืองพุทธศาสนาเกลียดผู้คนของเราไม่สนใจกับเพื่อนพุทธศาสนิกที่
ต้องทนทุกข์ภัยกันเอาเลย ดังที่เวียดนามก็มีกรณีเลวร้ายไม่แพ้เบต
ยังทางบังคลาเทศ พระภิกษุสามเณรชาวจักมา ทางแถบเมืองจิตตาคอง
ก็ถูกทหารของรัฐบาลฆ่ากันเป็นเบือ แต่พวกเราก็แทบไม่รับรู้กันเอาเลยก็
ว่าได้

ภรรยาประธานาธิบดีฝรั่งเศส ถึงกับรับเอาเด็กกำพร้าชาวพุทธไป
ฝรั่งเศสหลายสิบคน แล้วเมืองพุทธอย่างเราไม่รับเอามาวชฌนหรือรับเณร
มาบวชพระกันละหรือ อย่างน้อยนี่ก็เป็นการถวายพระพรกุศลและเป็น
การแผ่พระราชกุศลาภิหารในฐานะที่ทรงเป็นองค์ธรรมราชาโดยแท้ การ
หนุนชาวพุทธด้วยกัน ให้ได้พึ่งพระบรมโพธิสมภารในทางธรรม จะมีดี
กว่าการบวชชาวเขาซึ่งเขาไม่ได้นับถือพระพุทธานุภาพอย่างแท้จริงละ
หรือ หรือการเมืองอย่างหยาบ มาเหนือศาสนธรรมอย่างละเอียดอ่อน

ที่ว่ามานี้ เป็นเพียงข้อเสนอมให้คิดกัน จะคิดแย้งอย่างไรก็ได้แม้จะไม่
เกี่ยวกับฐานโดยตรง แต่ก็ดีที่ฐานรักษาสถาบันโดยและพระพุท
ศาสนาไว้ได้ อย่างควรแก่การอนุโมทนาสาธุการ

ช่องใหญ่ประจำชาติ ณ ราชธานี

เด็ก ๆ แต่งตัวตามแบบพื้นเมือง

การที่ภูฐานรักษาสีสรอธิปไตยไว้ได้ตลอด เพราะมีส่วนแห่ง
ภูมิศาสตร์เป็นตัวเอื้ออำนวยอยู่ด้วย และโดยที่พระพุทธศาสนาเข้ามาเป็น
ส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมเป็นเวลาเกือบสองพันปีมาแล้ว ย่อมช่วยให้
ประชาชนพลเมืองมีทัศนคติในทางสงบ ยึดถือสันโดษยิ่งกว่าความมักใหญ่
ใฝ่สูงหรือการก้าวร้าว ขยับขยายกิเลสตัณหาในทางโทสจริต โลกจริต
หรือโมหจริต

เราต้องไม่ลืมว่า พระพุทธศาสนาแบบธิเบตนั้นได้มีอิทธิพลกับ
ประเทศเพื่อนบ้านมาก แม้จีนและมองโกเลียซึ่งเคยเป็นชาตินักรบที่
ก้าวร้าวรุนแรง หากสงบเยือกเย็นลงได้เพราะพระธรรมคุณที่พระอาจารย์
เจ้าชาวธิเบตนำไปสั่งสอนถึงในค่ายทหารชาวมองโกล เพราะฉะนั้นจึงไม่
เป็นการแปลกประหลาดที่ภูฐานยังถือตามวัชรยานหรือตันตรยานของธิเบต
เช่นกัน

สำหรับพระพุทธศาสนาแบบธิเบตนั้น ถือกันว่าท่านปทมสมณะ

เป็นต้นนิกาย พุทธอย่างเรา ๆ ก็ต้องเรียกชื่อท่านว่าปทุมสมภพนั่นเอง เพราะถือกันว่าท่านเกิดจากดอกบัว แต่แท้ที่จริง ท่านเป็นผู้นำพระพุทธศาสนาจากภารตประเทศไปสู่ทิเบตแต่เมื่อคริสต์ศตวรรษที่ ๘

ต่อมาภูฐานได้รับอิทธิพลจากฝ่ายพุทธหลายนิกาย จนสลับสนอยู่บ้าง ดังเราเองเวลานี้ก็มีธรรมกาย สันติอโศก และอื่น ๆ นั่นเอง แต่อีกราว ๆ เก้าร้อยปีต่อมาได้รวมกันได้ ภายใต้การนำของท่านคณาจารย์เจ้าที่สำคัญ นิกายอันรวมกันนี้มีชื่อว่า ดรุกปะ (Drukpa) อันกลายมาเป็นนามของประเทศว่า ดรุก ยูล และสายการบินประจำชาติก็ชื่อว่า Druk Air นั่นเอง

ผู้ที่เป็นใหญ่ในประเทศนี้ คล้ายทะเลลามะของทิเบต คือเป็นทั้งผู้นำทางฝ่ายศาสนจักรและอาณาจักร เรียกตำแหน่งว่า ศัพดรุงค์ (Shabdrung) แต่ภายหลังได้เกิดการแก่งแย่งแข่งดีกันจนอำนาจในทางโลกได้ลดน้อยถอยลงไป ครั้นถึงวันที่ ๑๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๐ เจ้าเมืองฝ่ายฆราวาสชื่อ อุเกน วังจัก (Ugen Wangchuck) ยึดอำนาจได้ แล้วตั้งราชวงศ์ขึ้นให้สืบสันตติวงศ์กันต่อลงมาจนถึงพระราชอาบิดองค์ปัจจุบัน ซึ่งทรงพระนามว่า จิกเม สิงคเย วังจัก (Jigme Singye Wangchuck) ซึ่งเป็นองค์ที่ ๔ แห่งราชวงศ์วังจัก หรือจักรวงศ์แห่งภูฐาน โดยได้รับพระราชสมภพเมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๑ นี้เอง

ถือกันว่าพระราชบิดาแห่งพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน (ซึ่งทรงพระนามว่า จิกเม คอรจี วังจัก) เป็นผู้ซึ่งวางรากฐานแห่งความทันสมัยของภูฐาน โดยได้ทรงปฏิรูปทางด้านการเมืองการปกครอง หากพระชนม์สิ้นสวรรคตในอาฟริกา ขณะเสด็จไปรักษาพระองค์ทางแถบนั้น

พระราชอาองค์ปัจจุบันได้ทรงดำเนินนโยบายตามพระราชบิดา และทรงกระจายพระราชอำนาจออกไป ให้สภาท้องถิ่นมีอำนาจนอกเหนือไปจากรัฐบาลกลาง โดยให้ราษฎรมีส่วนร่วมรับรู้กับการพัฒนาประเทศ

เพื่อการพึ่งตัวเองยิ่ง ๆ ขึ้น การเลือกผู้แทนราษฎรก็ใช้แบบตน ไม่ใช้การ
แข่งขันกัน แผนการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนวัฒนธรรมได้เริ่ม
ขึ้นเมื่อไม่ช้าไม่นานมานี้เอง

พระราชอาธิบดีทรงปกครองประเทศ โดยคำแนะนำจากรัฐสภาแห่ง
ชาติ ซึ่งประกอบไปด้วยสมาชิก ๑๕๐ คน ๑๒๐ คนเป็นผู้แทนที่ราษฎร
เลือกตั้งมา ๒๐ คนเป็นผู้แทนของบรรดาข้าราชการทั้งหมด และ ๑๐ รูป
เป็นตัวแทนจากคณะพระภิกษุสงฆ์

ใครที่ไปภูฐานอาจเข้าชมการประชุมของสภาดังกล่าวได้

นอกจากรับมติจากรัฐสภาแล้ว พระราชายังทรงมีคณะองคมนตรี
ซึ่งถวายความเห็นและให้ความเห็นแก่รัฐบาล โดยคณะองคมนตรีฟังมติ
จากสภาด้วย และจากพระราชาราชด้วยโดยตรง

นอกไปจากนี้แล้ว ภูฐานยังมีสภาที่ปรึกษา ซึ่งประกอบไปด้วยตัว
แทนของคณะองคมนตรี ของคณะรัฐมนตรี ของสภากลาโหม (แต่เขาไม่มี
กระทรวงกลาโหม) และจากกองเลขาธิการคณะรัฐมนตรี โดยที่สภา
ดังกล่าวประชุมประสานงานกันทุกสัปดาห์ พระราชอาธิบดีมักเสด็จประทับ
เป็นองค์ประธานของที่ประชุม

การประชุมและการปฏิบัติงานต่าง ๆ กระทำขึ้น ณ อารามเดิมที่
เรียกว่า ซอง (Dzong) ซึ่งมีรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมตาม
อย่างโบราณ โดยบันเป็นที่พักของพระภิกษุสงฆ์ก็มี เป็นที่ทำการงาน
ของรัฐบาลด้วยก็มีทั้งเป็นที่ประชุมรัฐสภาด้วย พูดอย่างไทย ๆ ก็ขอให้ดู
ที่พระบรมมหาราชวังในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั่นแหละเป็นตัวอย่าง
ผิดกันแต่วัดพระศรีรัตนศาสดารามของเราไม่มีพระภิกษุพำนักอยู่เท่านั้น
แต่เราก็มีพระพุทธรูปยืนประธานซึ่งมีพระจำวัดอยู่เป็นกรณีพิเศษ

ใครไปภูฐานจะสังเกตได้ว่า ซองที่ว่านี้มีหลังคาเป็นแบบแปลกตา
และมีกำแพงล้อมรอบ โดยมีลานภายในกว้างขวาง และมีหอสูงหลายชั้น

แต่ละชั้นมีหออพระ และที่บูชาเทวดาตลอดจนพระโพธิสัตว์ต่าง ๆ

ประชาชนพลเมืองมักอยู่กันตามหมู่บ้านเป็นกสิกรที่ปลูกพืชผัก และเลี้ยงปศุสัตว์กันดังที่เคย ๆ มา โดยมีหลายเผ่าพันธุ์

พลเมืองพื้นเพเดิม เข้าใจว่าเป็นพวก ซาซฮอป (Scharchhops) พวกต่อมาเรียกว่า งาลอป (Ngalops) ซึ่งสืบเชื้อสายมาจากชาวธิเบตเดิม นอกจากนี้ก็มีชาวเนปาลที่อยู่ทางใต้ พวกนี้เพิ่งอพยพเข้ามาได้เมื่อปลายคริสต์ศตวรรษที่แล้วนี้เอง

ภาษาราชการของบ้านเมืองเรียกว่า “ซองखा” (Dzongkha) ซึ่งคล้ายธิเบตทั้งอักขรวิธีและการออกเสียง เพราะเขาอย่างมาจากเทวนาครีของสันสกฤต

ทางใต้ใช้ภาษาเนปาล ส่วนภาษาอังกฤษก็เป็นที่ยอมรับกันสำหรับใช้ตามโรงเรียน มาเป็นเวลาราว ๆ ๒๐ ปีแล้ว ตามชนบทที่ห่างไกลออกไป มีภาษาท้องถิ่นต่าง ๆ ใช้อีกมาก

สำหรับชาวต่างประเทศ การเดินทางไปภูฐาน อาจใช้ทางถนนผ่านอินเดีย ซึ่งต้องขออนุญาตเป็นพิเศษจากประเทศนั้น หาไม่ก็ต้องใช้เครื่องบินจากดากัว เมืองหลวงของบังคลาเทศ หรือจากกัลกัตตาของอินเดีย หากไม่ก็บินโดยสารการบินอินเดียไปชายแดน (ซึ่งก็ต้องขออนุญาตพิเศษ) แล้วขับรถหรือใช้รถโดยสารเข้าสู่เมืองหลวงของภูฐานเลย ถ้าเป็นคนสำคัญก็ใช้เฮลิคอปเตอร์

ไม่จำเพาะบทเรียนจากธิเบต ซึ่งถูกจีนยึดครองเท่านั้นที่ทำให้ภูฐานระมัดระวังตัวเพื่อประคับประคองเอกราชของตน เพราะลิกซิมซึ่งเป็นรัฐเล็ก ๆ คล้าย ๆ กัน ก็ถูกอินเดียแผ่อิทธิพลเข้าไปครอบงำทำนองเดียวกับจีน แม้จะไม่เลวร้ายเท่าก็ตาม โดยที่เนปาลปลอดภัยจากภัยมหาอำนาจเพื่อนบ้านทั้งคู่นี้ แต่เนปาลก็ตัวลีบในเรื่องนี้ ดังที่ลาวและเขมรเป็นอยู่เพราะมีพรมแดนติดต่อกับไทยและเวียดนามนั่นเอง

3961111879

เปรียบเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน

ฉบับที่ ๓๖

อีกรัฐหนึ่งที่น่าสนใจคือ ลาdakห์ (Ladakh) ซึ่งแม้จะอยู่ในอาณัติของอินเดีย แต่ก็เป็นดังประเทศราชอย่างเชียงใหม่กับไทยได้แต่ก่อน โดยลาdakห์สมาทานพระพุทธศาสนาตันตฺรยานหรือวัชรยานอย่างธิเบต คล้าย ๆ ภูฐาน จึงออกจะน่าสนใจเป็นพิเศษ พวกสมาธิสยามสมาคมบางคนก็ได้เคยไปทัศนารถึงรัฐนั้นมาแล้วด้วย แต่จะได้รู้ซึ่งถึงศาสนธรรม และวัฒนธรรมประเพณีของเขาแค่ไหนน่าสงสัยอยู่

สำหรับผู้ทีสนใจในเรื่องอย่างนี้ คงจะได้ข่าวว่าหน่วยงานฝรั่งแห่งหนึ่ง ซึ่งไปตั้งอยู่ในลาdakห์เป็นเวลาหลายปี มีส่วนอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมของชาวพื้นเมือง จนได้รับรางวัลโนเบลชนิดพิเศษ

ความข้อนี้จำต้องอธิบาย เพราะคนส่วนใหญ่รู้จักแต่รางวัลโนเบล ซึ่งเกิดจากมันสมองและน้ำพักน้ำแรงของนายโนเบล ซึ่งเป็นชาวสวีเดนที่หากินมากับการคิดค้นและค้าอาวุธจนรู้สึกลำบาก จึงอุทิศเงินส่วนใหญ่ให้ทุนสำหรับสันติภาพและความก้าวหน้าทางวิทยาการ ตลอดจนความงามทางวรรณศิลป์ โดยขอให้รัฐสภาสวีเดนเป็นตัวกำหนดกฎเกณฑ์และเลือกสรรกรรมการ

เมื่อเร็ว ๆ นี้มีชาวสวีเดนอีกคนหนึ่งชื่อ Baron Jakob von Uexkull เสนอกรรมการรางวัลโนเบลว่า น่าจะให้รางวัลบุคคลหรือหน่วยงานที่ทำการกับชุมชนชั้นล่าง เช่นกับชาวเขา ชาวประมง และกรรมกรตลอดจนผู้ยากไร้อื่น ๆ เพื่อให้บุคคลเหล่านั้นภูมิใจในวัฒนธรรมของเขา โดยที่วิถีชีวิตอย่างนั้น อาจเป็นคำตอบสำหรับโลกที่เรียกตัวเองว่าเจริญแล้วก็ได้นอกเหนือไปจากความก้าวหน้าทางวิทยาการอย่างอื่น ๆ ที่รางวัลโนเบลไม่ได้รวมความถึง

คณะกรรมการดังกล่าวตรวจดูพินัยกรรมของนายโนเบลแล้ว เห็นว่าไม่อาจจะให้รางวัลขยายออกไปได้ นาย อุกซกัล จึงอุทิศเงินของเขาเองให้รางวัลอันเรียกว่า Alternative Nobel Prize หรือ Right Livelihood

ฉบับที่ ๓๖ ของสมาชิกรัฐสภา

Award (รางวัลแด่สัมมาอาชีพ) โดยเชิญให้ไปรับรางวัลก่อนการแจกรางวัลในเบลล์ปาด้าหนึ่ง เป็นรางวัลเพียงคนละ ๒ หมื่น ๕ พันเหรียญสหรัฐ และมีรางวัลกิตติมศักดิ์ให้คนในประเทศที่ร่ำรวยแล้ว โดยเจ้าตัวได้รับแต่เกียรติหากไม่ได้รับเงิน

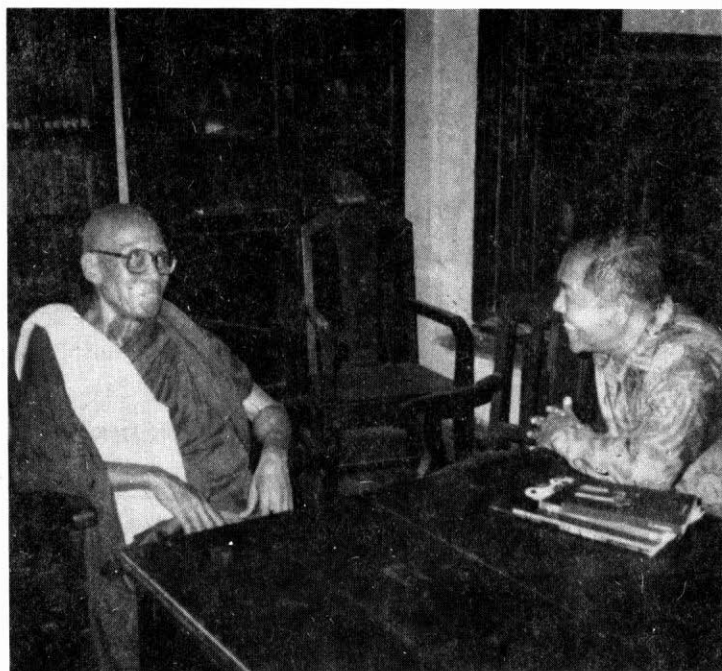
เมื่อปีก่อนนายธานี โคตารี แห่งองค์การวิจัยเอกชนชื่อโลกยัมของอินเดีย ได้รับรางวัลนี้ ฐานที่คิดค้นคว้าวิจัยทางสังคมศาสตร์อย่างละเอียดนอกเหนือวิถีวิทยาของฝรั่ง และเมื่อปีกลาย หน่วยงานชื่อ Ladakh Ecological Development Group ในลาดักซ์ได้รับรางวัลดังกล่าวฐานที่อุทิศตนเพื่อรับใช้ชาวลาดักซ์ ให้รักและหวงแหนวัฒนธรรมของตน โดยไม่หันเหหันเปลี่ยนไปนับถือ เลื่อมใสวัฒนธรรมแบบกามบริโคมตามอย่างฝรั่ง และญี่ปุ่น หากปรับตัวเข้าได้กับระบบนิเวศวิทยา

ฝรั่งที่ไปทำงานในลาดักซ์เขียนละครขึ้นเรื่องหนึ่ง ซึ่งข้าพเจ้าตื่นเต้นมาก ตามเรื่องตัวละคร ๒ ตัว ไปนิวยอร์กกลับมา แล้วชาวบ้านถามเขาว่าที่สหรัฐอเมริกาเป็นอย่างไร เขาตอบว่าที่นครนิวยอร์กนั้น เขาสังเกตว่าคนจนหรือคนเลว ๆ ขอบนุงกางเกงฝรั่งชนิดที่ตัดมาสำเร็จรูป ใช้ผ้าในลอน กางเกงยีนส์ กิ๊นขนมปังสีขาว ๆ ตลอดจนกินแมกดอนัลด์ ไก่เคนดักก์ และฟาสต์ฟู้ดต่าง ๆ รวมทั้งดื่มโคคาโคล่าด้วย บ้านเรือนก็เป็นตึกรามมุงสังกะสี ใช้แท่งคอนกรีตเป็นบล็อด ๆ ดังที่เห็นกันในอินเดียหรืออย่างอินเดียนพยายามเอามาแพร่ขยายในลาดักซ์ โดยที่อาหารและเครื่องดื่มดังกล่าวก็แพร่เข้าไปในลาดักซ์ จนคนรุ่นใหม่เริ่มต้น และอยากใส่เสื้อผ้าสำเร็จรูปอย่างฝรั่งกันมากขึ้นแล้ว ส่วนผู้มีมทรัพย์และมีรสนิยมในอเมริกันนั้น ชอบใช้ผ้าที่ทอด้วยมือ ไม่แต่งตัวตามรูปแบบของฝรั่งทั่วไป กินอาหารที่ปรุงเองไม่ใช่ฟาสต์ฟู้ด แม้ขนมปังก็ใช้แป้งสาลีที่ไม่ได้ขัดให้ขาวจนหมดวิตามิน และบ้านเรือนก็ประดับไปด้วยเครื่องไม้ ธงทิวและปฏึก ตลอดจนพระพุทธรูป เทวรูป ดังชาวลาดักซ์ชั้นผู้นั้นเอง แถม

ชนชั้นนำในสหรัฐเป็นจำนวนไม่น้อยยังหันมานับถือพระพุทธศาสนาแบบ
ธิเบตกันอย่างจริงจังอีกด้วย

นิทานเรื่องนี้จะมีความหมายแก่ใครอย่างไรก็แล้วแต่ แต่ข้าพเจ้าขอ
ย้ำว่าฝรั่งที่ดีต้องการฟื้นฟูภูมิธรรม ตลอดจนศาสนธรรมตามแบบของเรา
ยิ่งขึ้นทุกที ในขณะที่เยาวชนของเรา ถ้าถือตัวว่าหัวก้าวหน้า กลับถูกล้าง
สมองให้จำเริญร่อยตามกามสุขัลลิกานุโยคแบบฝรั่งอย่างหยาบ ๆ

การสวนทางกันดังนี้ น่าที่จะมีคนอุกคิิด และนำมาไตร่ตรองดูให้
ถ่องแท้ จึงจะถูกจึงจะควร ความข้อนี้ข้าพเจ้าได้เคยเขียนไว้ที่อื่นบ้างแล้ว
ค่อนข้างจะยืดยาวใน พุทธทัศนะเพื่อการสร้างสรรค์สังคมใหม่ และ
ลอกคราบวัฒนธรรมฝรั่ง จึงไม่ต้องการจะเอ่ยซ้ำอีกในที่นี้

ผู้เขียนกับพระบังคลาเทศ ที่กัลกัตตา

ข้าพเจ้าเองนั้นได้รับเชิญให้ไปภูฐานมาหลายเวลาแล้ว เมื่อเดือนที่แล้วเรามีพระชนิษฐาของพระราชา มาประชุมกับสยามสมาคมที่เชียงใหม่ ท่านมีแก่ใจชวนให้เดินทางร่วมไปด้วย โดยบินไปนครกัลกัตตาด้วยกัน จากนั้นท่านจะใช้สายการบินอินเดียบินไปชายแดน แล้ววิ่งรกราว ๆ ๖ ชั่วโมง ตามหนทางอันคดเคี้ยวถึงเมือง ทิมพู (Thimphu) เลยทีเดียว

บังเอิญข้าพเจ้ายังไม่สะดวก แม้จะทำวีซ่าขออนุญาตผ่านแดนอันรัฐบาลอินเดียหวั่นไหวได้แล้วก็ตาม ทั้งภรรยา ก็อยากไปด้วย แล้วเลยถือโอกาสให้ทางภูฐานเชิญนายศิริชัย นฤมิตรเรขการ เป็นเพื่อนร่วมเดินทางไปอีกคน โดยทางรัฐบาลภูฐานต้องขอเลขหมายหนังสือเดินทางของเราไป เพื่อทำใบอนุญาตตอกลงตรง(VISA) ให้เข้าประเทศไว้ก่อนล่วงหน้า หาไม่เขาไม่อนุญาตง่าย ๆ

ตกลงเรา ๓ คน เดินทางตามหลังเพื่อนชาวภูฐานไปราว ๆ ๑

สัปดาห์ ซึ่งก็สะดวกแก่ทางเจ้าภาพด้วยพอเขากลับจากกรุงเทพฯ ก็มีกิจต้องไปอีกภาคของประเทศ เราทิ้งช่วงเวลาให้บ้าง เขาจะได้มีเวลาต้อนรับ โดยเขายากให้ข้าพเจ้าไปพูดกับเยาวชนคนรุ่นใหม่ของเขา ให้เห็นคุณค่าของพระพุทธศาสนาและให้รู้จักประยุกต์พระพุทธศาสนากับสังคมเมื่อสังคมเปลี่ยนแปลงไปเป็นอันมาก ดังได้เอ่ยไว้ก่อนหน้านี้บ้างแล้ว

นอกจากนี้แล้ว เขายังอยากให้ข้าพเจ้าไปสนทนากับพระลามะต่าง ๆ เป็นธรรมสากัจฉากัน และถ้าเป็นไปได้ อยากให้มีการแลกเปลี่ยนสมณทูตระหว่างทางฝ่ายเถรวาทของเรากับทางฝ่ายวัชรยานหรือมหายานของเขา

เขากำหนดให้เราเดินทางวันพุธที่ ๓ กันยายน เราใช้เครื่องบินไทยไปกัลกัตตา โดยที่บ.ด.ท.ม.เพิ่งเกิดอุบัติเหตุใหญ่ทางภูเก็ต จึงถามพวกพนักงานคนไทยบนเรือบินว่า หวาดหนับบ้างไหม เขาตอบอย่างใจดีสู้เสือว่าไม่เป็นไรมิได้

ครั้นบางคนรู้จักว่าข้าพเจ้าเป็นใคร เลยมาบริการเป็นพิเศษ โดยที่เที่ยวบินนี้มีเราคนไทยเพียง ๓ คนเท่านั้น และคนก็ว่างมาก ส่วนมากเป็นแขก พนักงานไทยมาคุยด้วยอย่างสนุกสนานเฮฮา ข้ามิของแถมพวกให้อีกด้วย

เวลาเจอคนรู้จัก เขามักจะดีด้วยเช่นนี้เสมอ แต่หลายครั้งที่ไม่รู้จักใคร เขาดีด้วยก็มีบ่อย ๆ ดังเมื่อเร็ว ๆ นี้ ข้าพเจ้าก็ได้รับความกรุณาปราณีจากนายสนามบินของการบินไทยแห่งกรุงมนิลา ดังเคยได้รับที่กรุงยาการ์ต้าเช่นกัน อย่างน้อยภายหลัง ยังเคยอ่าน มติชนสุดสัปดาห์ บ้าง รายแรกไม่ใช่พนักงานอาเลย และไม่รู้เลยว่าข้าพเจ้าเป็นใคร แต่เขาก็ดีด้วยเอามาก ๆ แม้ที่นั่งจะเต็มและหาตัวไม่พบ แต่เขาก็ช่วยให้กลับบ้านได้อย่างน่าพอใจยิ่งนัก

ในส่วนการไปกัลกัตตาคคราวนี้ ช่วงบินเพียงไม่ถึง ๒ ชั่วโมง ประเดี๋ย

เดียวก็ถึง แม้เวลาของเขาจะล่ากว่าเราไปชั่วโมงครึ่งก็ตาม ยิ่งข้าพเจ้าไปมากับการตประเทศบ่อย ๆ ปีละ ๒-๓ ครั้ง จึงแทบไม่มีอะไรให้ตื่นเต้น ยิ่งกัลกัตตาด้วยแล้ว ไม่เป็นเมืองอันอยากแะเอาเลย แต่ก็ต้องไปมาอยู่เนือง ๆ

วันที่ ๓ กันยายน ๒๕๓๐ พอถึงสนามบินดัมดัม ตรวจคนเข้าเมืองแล้ว ไปรอรับกระเป๋าก็มีพนักงานภูฐานมาถามหาชื่อแซ่ ว่าเจ้านายสั่งให้มาดูแล แล้วเขาพาผ่านด่านออกมาง่าย ๆ และพาขึ้นรถยนต์มายังโรงแรม Airport Hotel ข้าง ๆ สนามบินนั่นเอง พอถึงห้องพักหัวหน้าหน่วยศุลการักษะของภูฐานก็มาเยี่ยม ว่าเจ้านายสั่งให้มาดูแล มีปัญหาอะไร ให้บอกเขา

ตามปกติ Druk Air ของภูฐานบินไป พาโร (Paro) เมืองหลวงเก่าของภาคตะวันตกทุก ๆ วันพฤหัสบดี เราไปถึงวันพุธ วันรุ่งขึ้นควรจะได้ไปต่อ แต่ปรากฏว่าเขาเปลี่ยนวันบินวันวันพฤหัสบดี เราจึงต้องอยู่กัลกัตตาฟรี ๆ ๒ คืน

เขาพาเราไปพักโรงแรมที่ว่า ซึ่งเป็นของรัฐวิสาหกิจ คิดราคาค้างโฮเต็ลชั้น ๑ มีที่ท่าว่าให้ร่าน แต่ก็ยังเป็นแบบของรัฐบาล น้ำร้อนไม่มี ต้องขอให้ต้มเอามาให้ทีละถัง อ้ายนี้หัก อ้ายโน่นขาด คนพักก็น้อย แถมยังต้องจ่ายเงินเป็นเหรียญสหรัฐฯ

ทำให้นึกถึงความหลังครั้งข้าพเจ้าไปนครเสียมราฐ เพื่อไปชมนครวัด นครธม พักโรงแรมใหญ่ที่สุดของเมือง Grand Hotel ซึ่งมีชื่อมากในสมัยฝรั่งเศสปกครอง แต่แล้วบัดนี้ก็ยังคงคิดราคาค้างโฮเต็ลชั้น ๑ ตามเมืองอื่น ๆ เช่นกัน แม้แต่น้ำเย็นก็ไม่มีให้อาบ ต้องไปอาบในลำคลอง ไฟก็ดับ ห้องนอนมีแอร์ แต่ต้องเปิดหน้าต่างนอน เลยต้องกางมุ้งเพื่อนียุง

โรงแรมที่กัลกัตตาแห่งนี้ ข้าพเจ้าเคยมาพักก่อนแล้ว คราวนั้นมากับคนไทย ซึ่งเป็นพนักงานสหประชาชาติประจำอยู่ในอินเดีย เลยได้ลดและใช้เงินรูปีได้ คราวนี้ไม่ได้อภิสิทธิ์ใด ๆ เลย ทั้งโรงแรมก็ไกลเมือง ต้องกิน

อาหารที่นี้แทบทุกมื้อ ซึ่งก็แพงอยู่ แถมบางวันเขาบอกว่า Dry ซื่อเหล้า เบียร์กินไม่ได้เสียอีกด้วย

ในเมื่อมีเวลาว่างถึงวันครึ่ง และผู้ที่ร่วมเดินทางไม่รู้จักกัลกัตตา ข้าพเจ้าก็เลยต้องเป็นมัคคุเทศก์นำเข้าเมือง โดยว่ารถไปกลับ ซึ่งถูกกว่านั่งตามมิเตอร์ นี่ก็ออกจะคล้ายบ้านเรา ด้วยต้องต่อตามราคากัน เป็นแต่แขกเกรอนานเท่าไรก็ไม่ว่า เพราะเขาหาเงินได้น้อยกว่าและยากกว่าบ้านเรา และแกอดทนกว่าด้วย แต่การจราจรเขาเร็วกว่าเรานัก อย่างน้อยเขาใช้แตรมากจริง ๆ แถมต้องวิ่งพร้อม ๆ ไปกับรถสามล้อ ตุ๊ก ๆ รถลาก (อย่างรถเจ๊ก) รถม้า รถราง รถบัส ๒ ชั้น วัว คน แพะ แกะ จีปาละ

ตามทฤษฎีอเมริกันนั้น เมือง ๆ หนึ่งควรมีเนื้อที่ ๒๐% สำหรับทำถนน เขาว่ากรุงเทพฯ มีเนื้อที่ ๑๒% เป็นถนน แต่กัลกัตตามีเนื้อที่ทำถนน ๕% เท่านั้น โดยที่ประชาชนพลเมืองก็หนาแน่นพอ ๆ กับกรุงเทพฯ ละกระมัง

ที่นาเศราก็ตรงที่รัชกาลที่ ๕ เคยเสด็จทอดพระเนตรกัลกัตตา สมัยเป็นเมืองหลวงของอินเดียยามอังกฤษปกครอง เพื่อเอาออกไปใช้ในกรุงเทพฯ หวังแต่ว่าเวลานี้กรุงเทพฯ คงจะไม่เลวร้ายดังกัลกัตตาเท่านั้น

ทั้งนี้โดยไม่ต้องพูดถึงขอทาน คนกินนอนกันตามท้องถนน ฝุ่นและมลภาวะ ยังคนรวกกับคนจนที่ห่างกันยังฟ้ากับดินอีกเล่า แต่ก็ต้องชมแขกอยู่อย่างหนึ่งว่าเขาพร้อมที่จะขอมากกว่าแย่งชิงด้วยวิธีโจรกรรม ซึ่งน้อยกว่าบ้านเรามาก

ตอนเราเข้าเมือง รถติดยิ่งกว่ากรุงเทพฯ โดยที่ตอนนี้เขากำลังสร้างทางรถไฟดิน ยิ่งทำให้จราจรติดขัดมากขึ้น แถมเดี๋ยวเขาเดินขบวนเดี๋ยวเขามีแห่ ฯลฯ ยิ่งสับสนกันแทบตลอดเวลา ความจริงข้าพเจ้ามีเพื่อนแขกและหน่วยงานต่าง ๆ ที่รู้จักอยู่หลายราย แต่ขี้เกียจติดต่อไป

เพราะถือว่าเพียงผ่านไปเท่านั้น

ปลายวันแรก (๓ ก.ย.) ข้าพเจ้าพาพรรคพวกไปวัดเบงกอลของฝ่ายพุทธ ซึ่งเคยมีพระไทยจำพรรษา แต่ที่ไปนั้น ไปเยี่ยมพระบังคลาเทศ ข้าพเจ้าซึ่งเป็นดังชาวเขาของเรา รัฐบาลต้องการที่ทางแถบภูเขา จึงหาพระ . . . พันพวกนี้ลงเป็นเบือ พระเณรไม่ได้รับการละเว้น

ท่านพระมหาเถระผู้เป็นหัวหน้าพวกอพยพลี้ภัยอยู่ที่วัดเบงกอล ข้าพเจ้าเคยไปพักกับท่านเมื่อต้นปี เพื่อหาทางช่วยเหลือเกื้อกูลชาวจักมาที่อพยพเข้ามาอยู่อินเดีย โดยติดต่อขอทุนรอนจากต่างประเทศ ให้ พระบางรูปเวลามากกรุงเทพฯก็มักมาพบข้าพเจ้า แม้คราวนี้จะมากัลกัตตาอย่างผ่าน ๆ ไป ก็เห็นควรแวะเยี่ยมท่าน เมื่อจะช่วยเหลืออะไรกัน ได้บ้างในฐานะคนถือพุทธด้วยกัน พรรคพวกที่มาด้วยก็ตั้งใจที่ได้ไปพุทธสถาน ซึ่งที่จริงยังมีอีก โดยเฉพาะกัมพูชาโพธิสมภิม แต่งดเสีย เปลี่ยนเป็นไปวัดของศาสนาแทน ที่จริงทางแถบวัดเบงกอลนี้ เรียกว่าตำบล Bow Barzar เป็นตลาดใหญ่อย่างเก่า มีสถานีตำรวจที่สำคัญ แถมเป็นย่านอย่างเมืองจันทราบาย ๆ มาเมืองแขกหาคนจีนทำยาขาย แต่แถบนี้มีร้านจีนมาก หาจิก ปาฟองโก๋ ขนมจีบ ซาลเปากินได้สบาย จีนพวกนี้มาอยู่นานเป็นสิบ ๆ ปีแล้ว แต่ก็ยังไม่ถูกแขกกลืนไปเลย

วันรุ่งขึ้น (๔ ก.ย.) พวกเราเดินเล่นกันแถวโรงแรมในช่วงเช้า เพราะคนของรัฐบาลภูฐานว่าจะมาหาตอนเที่ยง ต่อกินกลางวันแล้วเขาไม่มา เราจึงเข้าไปซื้อตัวเรือบิน ตามปกติชาวต่างประเทศต้องซื้อด้วยเงินเหรียญสหรัฐ แต่นี้เป็นสายการบินต่างประเทศ รัฐบาลอินเดียเลยบังคับให้ซื้อด้วยเงินรูปี ตามอัตราที่แลกไปจากรัฐบาล หลังจากนั้นเราไปชมพิพิธภัณฑ์สถานกัน มีเครื่องมรดกมรดกงาน ๆ โดยเฉพาะก็พระพุทธรูปและเทวรูป แม้อาคารสถานที่ของเขาจะเก่า แต่ก็ดีที่มีเด็กและนักศึกษาไปใช้กันมาก ไปล่องรูปลายอะไรต่าง ๆ อย่างมีชีวิตชีวา

เราได้ถือโอกาสไปซื้อของและชมเมืองรอบ ๆ ออกไปด้วย เวลาเดินทางตามเมืองเขานั้นดีนัก แม้คนจะแออัดยัดเยียด แต่ได้ภาพพจน์แปลก ๆ ที่สุดจนแต่งตัวก็ต่างกันหลายแบบหลายเพศ มีการขายหมากริมถนน มีช่างกลบกริมถนน แม้จนทันตแพทย์ริมถนนก็มี น่าสนใจนักหลายแห่งสัตว์เดินเฟ้นฟ่าน ทั้งวัวและลิง เขาไม่รังเกียจสัตว์กันเลย นกกา也很多 แสดงว่าหิงสธรรมจากพระพุทธศาสนายังฝังรากลง ณ ที่นี้ ยิ่งกว่าในเมืองพุทธอย่างบ้านเรา

วันถัดไป (๕ ก.ย.) เราควรจะออกเดินทางไปภูฐานได้แล้ว คนของรัฐบาลมารับพวกเราจากโรงแรมแต่ย่ำรุ่ง เพราะกำหนดเรือบินออก ๗.๓๐ น. แต่พอบินขึ้นไปได้สักครู่ก็ต้องบินกลับ ทั้ง ๆ ที่อากาศดีมีแดดทองแสงงาม หากเครื่องบินขัดข้อง เขาว่าให้ลงไปรอสัก ๑ ชั่วโมงก็แล้วเสร็จ

ที่ไหนได้ เรารอจนเที่ยง เขาเลี้ยงอาหารที่สนามบินแล้ว บอกว่าจะแก้เครื่องได้แล้วเสร็จเอา ๑๕.๓๐ น. ล่าเกินกว่าจะบินขึ้นเขาไปได้ เพราะทางภูฐานสูงมาก หากมีดแล้วเรือบินลงลำบาก และเขาไม่มีเครื่องเรดาร์ด้วย เขาเลยให้เรากลับเข้ามานอนในกัลกัตตาอีกคืน

ได้ทราบมาว่า คณะของสยามสมาคมที่ไปภูฐานเมื่อเร็ว ๆ นี้ ต้องตกค้างอยู่กัลกัตตาถึง ๕ คืน วันที่ ๖ จึงไปได้ แต่คราวนั้นไม่ใช่เครื่องติดขัด หากลมฟ้าอากาศแปรปรวน เรือบินร่อนลงในเมืองพาไรไม่ได้ สำหรับคณะเราจะเป็นอย่างไรต่อไป ยังไม่ทราบได้

ทราบแต่ว่าสายการบินไม่ยอมออกค่าโรงแรมให้ คุณศิริชัยบอกว่า วันนี้วันศุกร์ คนโดยสาร ๑๓ คน จึงเสียฤกษ์ แต่ก็ยังดีที่ไม่มีอุบัติเหตุร้ายแรงไปกว่านี้ (ที่จริงเรือบินรับได้ ๑๖ คน คนก็จองเต็มแต่ขาดไป ๓)

โดยที่ข้าพเจ้าเป็นแขกของรัฐบาลภูฐานกลายเป็นไป ออกค่าที่พักเองมา ๒ คืนแล้ว แถมออกค่าเรือบินเองด้วย คราวนี้ยังจะต้องให้จ่ายค่า

ที่พักอีกคืน จึงขจัดขึ้น โทรศัพท์ถึงนายด่านศุลกากร ซึ่งเคยต้อนรับมาก่อน เขาว่าทางสายการบินจน ออกค่าที่พักให้ไม่ได้ แต่ถ้าไม่รังเกียจ ไปพักบ้านของทางราชการภูฐาน ณ แถบที่ทำงานของสายการบินและออฟฟิศอื่น ๆ จะรังเกียจไหม เขามีพัดลมและเครื่องปรับอากาศในห้อง ไม่แพ้โรงแรมแต่มีห้องเดียว ซึ่งก็น่าเห็นใจเขา เพราะทราบว่ามีข้าราชการผู้ใหญ่มาพักห้องอื่น ๆ อีก โดยจะเดินทางไปรักษาตัวที่เมืองไทยกันก็มี

เป็นอันตกลงให้รถของสายการบินไปส่งในกัลกัตตา พัก ณ กลางใจเมือง ทางเขาก็ดี จัดห้องต่างหากให้คุณศิริชัย จนได้อีกห้องหนึ่ง บริการต่าง ๆ อย่างเต็มที่ แต่พอเช้านอนแล้ว มีอธิบดีกรมตำรวจของภูฐานมาขออนอนกับคุณศิริชัยอีกคน นัยว่ามาราชการทางอินเดีย แล้วจะกลับเมืองทิมพูวันรุ่งขึ้น หากไปเที่ยวล่ำกว่าคณะของเรา

พวกเรามีเวลาว่าง แม้จะบ่ายมากแล้ว ก็ออกเดินดูเมือง ชมพวกลูกหนูคุณนาย ชายของ ทามือ ทาเล็บเล่นเป็นของสนุก ตามประสาภรรยาของคนมีสตาตัสอย่างแขก จากนั้นแวะไปที่ Max Müller Bhavan ดังแบบ Goethe Institute ในกรุงเทพฯ นั้นเอง แต่เขาตั้งชื่อให้แมกซ์ มุลเลอร์ เพราะแกเป็นเยอรมันผู้ค้นคิดทางภารตวิทยาอย่างน่ายกย่องเป็นอย่างยิ่ง

ตอนค่ำ เขาให้รถขับพาไปกินอาหารในเมือง ณ ร้าน Kality ซึ่งมีแทบทุกเมืองใหญ่ อาหารราคาปานกลาง มีทั้งอาหารแขก อาหารฝรั่งและไอศกรีม คนแน่น แถมไฟดับเป็นระยะ ๆ ต้องจุดเทียนมาให้ออกจะโรแมนติกอยู่ แถมข้างนอกก็พระจันทร์กำลังทอแสงงาม แม้เราจะผิดหวังกับการตกค้างอยู่กัลกัตตา แต่ก็พยายามมองไปในแง่ดี

ที่พักก็สะดวกสบาย แถมมีก๊อกน้ำร้อนให้อาบ ดีกว่าในโรงแรมของรัฐวิสาหกิจอินเดียเสียอีก

ก็ได้แต่หวังว่า นอนค้างคืนอีกเพียงหนึ่งคืน แล้วจะได้ไปภูฐาน

อ่านข่าวหนังสือพิมพ์ดูความเลวร้ายของบังคลาเทศแล้วน่าหดหูใจเราเองโดนอัคคีภัยทางมหาใหญ่ และเครื่องบินตกทางภูเก็ตนั่น เทียบกับบังคลาเทศที่ถูกอุทกภัยและคนตายเป็นอันมากแล้ว เรายังน้อยกว่าเขามาก แต่การที่เขาฆ่าฟันพวกชาวพุทธเผ่าจ๊กมา ทางจังหวัดจิตตะกองก็อาจเป็นไปได้ที่กรรมตามสนองอย่างเลวร้ายถึงเพียงนี้

บางคนอาจจะถามว่าทำไม จึงมีฝ่ายศุลกากรที่เมืองกัลกัตตาที่จริงเอ่ยไว้ก่อนหน้านี้บ้างแล้ว ว่าชาวของทางภูฐานต้องซื้อผ่านเมืองนี้โดยมาก เพราะเป็นเมืองท่าที่ใกล้ภูฐานที่สุด จึงต้องมีพนักงานด่านนี้เพื่อขอปลอดภาษีจากอินเดียและจัดแจงส่งของทางรถทางเรือบิน ฯลฯ แล้วเลยติดต่อการงานอื่น ๆ ช่วยกิจการด้านทูตพาณิชย์และสถานกงสุลไปด้วยในตัว เลยจำต้องมีสถานที่พักค้าขาย ๆ กงกัวนไว้ให้คนของรัฐ หรือแขกของรัฐ ได้พักกันเพื่อเป็นการประหยัด

สถานที่ที่รัฐบาลภูฐานซื้อไว้ เป็นตึกใหญ่สูงหลายชั้น อาคารหลายหลัง เดิมให้เขาเช่า มีออฟฟิศเพียงหลัง ๒ หลังเท่านั้น ตอนนี้อยากได้อาคารหลังอื่น ๆ คืนจากผู้เช่า เพื่อเอามาขยายกิจการของภูฐานเอง แต่บัดนี้กัลกัตตาอยู่ใต้รัฐบาลท้องถิ่นซึ่งเป็นคอมมิวนิสต์ ออกกฎหมายห้ามเจ้าของบ้านไล่คนเช่าออกและห้ามขึ้นราคาค่าเช่าด้วย ภูฐานก็เลยอุดหนุนคนเช่าชาวอินเดียโดยตนเองได้รับประโยชน์น้อยจากทุนที่ลงไป

หน้าว่าง

ช่องใหญ่ ดุจพระบรมมหาราชวัง และอาณาบริเวณรอบ ๗ ราชธานี

วันเสาร์ที่ ๕ กันยายน คนของฝ่ายศุลกากรนำพวกเรา ๓ คน
ไปส่งสนามบิน เราไปมากับสนามบินดัมดัมแห่งนี้จนออกจะเกินคุ้ม
แม้จะเป็นท่าอากาศยานของเมืองใหญ่ แต่มีสายการบินผ่านไม่มาก
เข้าวันนี้เจอเพื่อนผู้โดยสารหน้าเก่า ๆ ซึ่งส่วนมากเป็นคนอังกฤษ อาสา
สมัคร (VSO) มาสอนภาษาอังกฤษบ้าง มาช่วยด้านเงินทุนในการพัฒนา
(OxFam) บ้าง บางคนก็มาสร้างเขื่อนตามโครงการของ Asian Deve-
lopment Bank อีก ๓ คน เป็นคนลัγκα ๑ อาฟริกา ๒ ไม่มีอเมริกันหรือ
ญี่ปุ่นเอาเลย อาสาสมัครอังกฤษนั้นจะอยู่ราว ๆ ๒ ปี เราลองถาม
ฝรั่งอีกคนว่าจะอยู่นานเท่าไร เขาว่า ๑๔ ปีและถ้าเป็นไปได้ อาจนาน
กว่านั้น เล่นเอาเราแอบอิจฉาเขาเสียมิได้

สำหรับวันนี้มีชาวอินเดียมาเพิ่มอีก ๑ และชาวภูฐานเอง ๑ หมอนี่
เคยไปเรียนการต่อสู้กับไฟฟ้า ณ กรมป่าไม้ของเรา พุดไทยได้บ้าง ดู
การติดต่อบริเวณภูฐานกับไทยค่อนข้างจะใกล้ชิดกันยิ่งขึ้น ดูเขาจะ

พอใจไทยมากกว่าเนปาล แต่เนปาลก็ใกล้ชิดกับไทยมาก จนบางทีออกจะเกินพอดีไปกระมัง โดยเฉพาะราชาธิปไตยของเนปาลเป็นที่รังเกียจกันยิ่ง ๆ ขึ้นในหมู่ประชาชนของเขา มาใกล้ชิดกับเรา จะมีเป็นดังพระเจ้าซาร์แห่งเปอเซียอีกละหรือ

ถามพนักงานการบิน Druk Air ว่าเข้านี้จะได้ไปไหม เขาบอกว่าเมื่อวานแก่เครื่องเสร็จเอา ๑๖.๓๐ น. แล้วช่างก็ยังไม่พอใจ เข้านี้ต้องขึ้นบินทดสอบก่อน หากเรียบร้อยก็ไปได้ แสดงว่ายังไม่แน่นอนทีเดียวนัก

เคราะห์ดีที่เสียเวลาไปเพียงครึ่งชั่วโมง เขาก็เรียกให้ขึ้นเครื่องบิน ซึ่งออกเวลา ๘.๐๐ น. นับเป็นเครื่องเยอรมันลำเล็ก ๆ กว่าของเราที่บินระหว่างเชียงใหม่-เชียงใหม่เสียอีก ออกคล้ายสายการบินสากลของนายแพทย์ประเสริฐ ประสาททองโอสถ ที่เคยบินไปโคราชและสุรินทร์ แต่ของหมอเสริฐยังมีแอร์โฮสเตสหน้าแฉล้มคอยแจกอาหารและเครื่องดื่ม นี่มีกล่องอาหารสำเร็จรูปให้กินเอง ถ้าหิวน้ำก็ลุกขึ้นรินกินเอง แต่ก็ยังดีที่มีกัปตันสำรองอีกคน

วันนี้ก็อากาศดี มีแดดสดใส เขาบินไม่สูงนัก เห็นภูมิประเทศเบื้องล่างอย่างงดงาม เมฆจับตัวเป็นก้อน ๆ แสงแดดทอดผ่าน จับตาจับใจ ถ้าอังคาร กัลยาณพงศ์ มาด้วย คงเขียนบทกวีได้อย่างเลอเลิศ นี่คนอย่างเรา ๆ ก็ได้แต่เบิ่งตาชม การนั่งเครื่องบินลำเล็ก ๆ ที่เช่นนี้เอง ยิ่งอากาศไม่ปรวนแปร ไม่ต้องโคลงเคลงให้เสียใจได้ น่าสบายมาก

ออกจากกัลกัตตา เห็นทุ่งนาซึ่งปราศจากป่า พื้นที่ราบลุ่ม น้ำเจิ่งนอง คล้าย ๆ แถววังสิตบ้านเรา เห็นแม่น้ำเฮาลีสายใหญ่ คล้ายเจ้าพระยา แต่บินไปสักครู่ ก็ผ่านแม่น้ำคงคา เจิ่งว้าง กว้างขวาง อย่างศักดิ์สิทธิ์ และจากนั้นไม่นานก็เข้าเขตป่าหิมพานต์ แม่น้ำจะไม่ไหลแน่นอนอย่างแต่ก่อน หากเครื่องบินได้ขึ้นเหนือเขาไปทุกที ๆ แสดงว่าเข้าเขตเทือกหิมาลัยแล้ว หรืออีกนัยหนึ่งเรากำลังใกล้เขาพระสุเมรุที่อยู่

ของพระอินทร์ ตลอดจนคนธรรพ์ นักสิทธิ์วิทยารต่าง ๆ

หากเดินทางด้วยเท้ากันอย่างโบราณ คงได้ชมนก ชมไม้ และ
สิ่งสารพัดวิเศษ ดังที่พรรณนาไว้ในจุลพนและมหาพนเป็นชั้น ๆ ไปกว่า
จะถึงเขาวงกต แต่นี่เราบินอย่างที่เราเรียกว่า ลัดนิ้วมือเดียวก็มาถึงป่าหิม-
พานต์เสียแล้ว เคราะห์หิตที่ยังพอเห็นอะไรเบื้องล่างได้บ้าง ยิ่งตอนบินลง
เลียบแม่น้ำทิมพู ในเขตภูฐานนั้น ดูแปลกตาจริง ๆ แล้วก็เข้าใจได้ว่า
ถ้าอากาศแปรปรวนหรือมีดคำ ไปมาไม่ได้ เพราะต้องบินระหว่างเขา
อันแคบ มีห้วยหุบเหวอันน่ากลัวอันตราย มองลงไปข้างล่าง เห็นทิวทัศน์
และบ้านเรือนต่างจากทางเขตเบงกอลของอินเดียยิ่งนัก

และแล้วยังไม่ทันไร เรือบินเล็ก ๒ เครื่องยนต์ก็ลงถึงพื้นดินแห่ง
เมืองพาโร หยุดนิ่งที่หน้าสถานีทำการของท่าอากาศยาน ซึ่งเป็นอาคาร
หลังเล็ก ๆ แต่ก็มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมเป็นของตัวเอง

เวลามองมาจากข้างบน เห็นอาคารสี่เหลี่ยมชั้นเดียวโดยมาก
หลังคาเดิมเป็นไม้ แต่ที่ใช้ศิลาและกระเบื้องก็มี และที่สร้างระยะหลัง ๆ
มุงสังกะสีมากขึ้นแล้ว ที่แปลกก็ตรงเห็นมีสีแดง ๆ อยู่บนหลังคา
แห่ง งามเพื่อนผู้โดยสารชาวภูฐานว่านั่นอะไร เขาบอกว่าชาวบ้านชอบ
ตากพริกบนหลังคา นับว่าสิ้นเคราะห์ไป ถ้าหลังคาไม้ เขามีก้อนหิน
ทับไว้อีกที กันปลิว

เจ้าพนักงานตอลงตราอนุญาตเข้าเมืองให้ที่ตรงนั่นเอง ดังคราว
ไปพนมเปญเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ใช้วิธีนี้ หรือสมัยต้องใช้วิชาเข้าอินโดจีนเสีย
ก็ใช้วิธีนี้เช่นกัน แต่ทว่านี่เขาใช้เวลาอันน้อย ทั้ง ๆ ที่ผู้โดยสารเพียง
๑๕ คน พนักงานศุลกากรเสียอีกไม่เปิดดูหีบห่อเอาเลย

ข้างนอกตึกบัญชาการ มีคนแต่งตัวอย่างพื้นเมืองมาถามหาข้าพเจ้า
ได้ความว่าเจ้านายส่งมารับ เขาชวนให้เราไปกินน้ำชา กาแฟ ณ ห้อง
รอพักผู้โดยสารก่อน พอได้วิชาเข้าเมืองแล้วจึงพากันขึ้นรถไป

สำหรับเรือบินลำที่มาส่งเรานั้น ก็รับผู้โดยสารกลับไปกัลกัตตา ถึงที่นั่นก่อนเที่ยง แล้วอีกลำจึงจะออกบินกลับมาทางนี้ โดยที่แต่ละลำค้ำกันลำละเมือง

คนที่มารับข้าพเจ้านั้นชื่อบุษบา ลัล นิโรลา เป็นผู้ช่วยเลขานุการยูเนสโกแห่งชาติของภูฐาน เป็นคนวรรณะพราหมณ์ เชื้อสายเนปาล หนวดเคราครึ้ม สุกภาพเรียบร้อย อ่อนน้อมถ่อมตัวแบบชาวภูฐานโดยมาก แม้พื้นภูมิเดิมจะเป็นฮินดู ก็ถือพระพุทธศาสนา แต่ไม่รู้ซึ่งถึงวัชรยาน ซึ่งออกจะซับซ้อน ซ่อนเงื่อน และไม่ค่อยยอมสอนให้คนวงนอก อันไม่ได้บวชเรียนตามรหัสลับ

คนรถก็เรียบร้อยหากแต่งอย่างฝรั่ง เขาต้องขับพาเราไปเมืองหลวงเลย นายบุษบาบอกว่า เดิมเจ้าหญิงมาประทับรออยู่ที่เมืองพาโร คงจะให้เราเผ้าที่นี่ หากเรามาล่าไป ๑ วัน ท่านจึงเสด็จกลับไปทิมพูแล้ว เมื่อวานตัวเขาและคนรถรอเราทั้งวัน และต้องค้างอยู่เมืองพาโรนี้เอง

ระยะทางระหว่างเมืองทั้ง ๒ ประมาณ ๔๐ ก.ม. หากใช้เวลาราว ๆ ชั่วโมงครึ่ง เกือบเท่ากับการบินมาจากกัลกัตตา โดยขับเลียบแม่น้ำไปตามไหล่เขา ถนนแคบและออกจะคดเคี้ยวขึ้นลงบ่อย ๆ แต่งามนัก ภูเขาขึ้นสลับซับซ้อน หลายเทือก หลายภู ดันไม้สูงมีน้อย เป็นทุ่งหญ้าเสียมาก บ้านเรือนมีห่าง ๆ ออกไป ทรวดทรงแบบธิเบตเป็นพื้น และมีวัดประปรายไป ๒ ข้างทาง ทั้งยังมีธง (ที่ทางเหนือเรียกว่าตุง) ที่เขียนอักษรภาษาธิเบต เป็นมนต์อุทิศให้ผู้ตาย หรือถวายเทวดาอารักษ์เป็นระยะ ๆ บรรยากาศสดใสร่าจจากมลภาวะ และเป็นไปในทางชนบท ปราศจากความแออัดของเมือง ต่างจากกัลกัตตาหรือกรุงเทพฯ อย่างขาวเป็นดำนับกับมาขึ้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่พระอินทร์อยู่นั่นเอง เพราะเทือกเขาแถบนี้ก็เป็นดินแดนของเทวดาทั้งหลายอยู่แล้ว

อนึ่ง พึงตราไว้ว่าเราพระสุเมรุ นั้น เป็นยอดภูเขาหิมาลัย ซึ่งฝรั่ง

ตั้งชื่อใหม่ว่าเอเวอเรสต์ ตามชื่อของคนที่ยืนยันว่าค้นพบยอดแห่งนี้ แล้วชาวนิวซีแลนด์กับชาวเนปาลขึ้นพิชิตยอดได้ในปราชากิเชกพระนางเอลิซาเบธที่ ๒ สำหรับคนอย่างเรา ๆ ถือว่ายอดเขาพระสุเมรุ เป็นที่สถิตของพระอินทร์ ซึ่งเป็นนายใหญ่ดั้งเดิมของเทวดา และเป็นเทพที่สำคัญสุดของมนุษย์ หรือชนชาติอารยันที่เข้ามายังการตประเทศ ดุจดั่งเทพยูปีเตอร์ของพวกโรมันและซุสของพวกกรีกนั่นเอง

ภายหลังพระอินทร์ถูกลดสถานะลง เพราะความเชื่อในเรื่องตรีมูรติให้พระอิศวรเป็นใหญ่กว่าพระอินทร์ แม้กระนั้นพระอิศวรก็ต้องไปอยู่ ณ ภูเขาไกรลาศ ซึ่งเป็นคนละภูกับพระสุเมรุ ข้าพเจ้าเองเคยไปถึงเทือกเขาไกรลาศ (หากไม่ได้ขึ้นถึงยอด) คราวไปปริเบต จึงไม่ได้เฝ้าพระศิวะ แม้จะเอาพระนามท่านมาเป็นนามสกุลแล้วก็ตาม ดังคราวนี้ก็ไม่ได้ขึ้นถึงยอดเขาพระสุเมรุ ซึ่งต้องไปทางเนปาล จึงไม่ได้เฝ้าพระอินทร์อีกเช่นกัน

การที่พระเจ้าแผ่นดินของเราสวรรคต แล้วถวายพระเพลิงที่พระเมรุมาศ ก็เท่ากับเป็นการเสด็จกลับไปสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์นั่นแล หากได้เสด็จขึ้นเขาไกรลาศไม่ เพราะพระอิศวรไม่ได้อุตวรลงมาเป็นพระราชาส่วนเขาพระสุเมรุนั้น ภายหลังแม้พระนารายณ์ก็ประทับด้วยบ้าง ทั้งยังแวดล้อมไปด้วยเขาอื่น ๆ ดังการสร้างพระเมรุมาศเดิมก็ทำเป็นรูปภูเขาใหญ่และมีภูเขาอื่น ๆ ล้อมเช่นกัน ต่อกันไล่กันตึกเจ้าฟ้าจึงสร้างเขาไกรลาศขึ้น เนื่องด้วยอัญเชิญพระศิวะมาตัดพระเมาลี

สำหรับนามว่าภูฐานนั้น ภู ไม่ได้หมายถึงภูเขา หากหมายถึงภูมิ หรือ ภูวดล ในภาษาสันสกฤตซึ่งแปลว่าแผ่นดิน ฐาน ก็คือฐานะอันสูงส่งขึ้นไป ได้แก่แผ่นดินชั้นสูงนั่นเอง ที่จริงสูงกว่าระดับน้ำทะเลถึง ๗ พันเมตร แต่ก็ยังต่ำกว่าอิเบตราว ๆ ครึ่งหนึ่ง

ระหว่างขับรถไปเมืองทิมพู เขาหยุดซื้อแอปเปิ้ลเลี้ยง และเลี้ยงลูกโก (ห่อ) ด้วย เขาปลุกได้เอง กินอร่อยกว่าที่เราปลุกมากนัก เพราะ

ดินฟ้าอากาศเขาดีกว่าเรามากนั่นเอง

พอเข้าถึงตัวเมืองทิมพู ก็เห็นมีหมู่บ้านหนาแน่นขึ้น ปลูกอยู่ในบริเวณที่ลุ่มลงไป มีพระเจดีย์ใหญ่อย่างธิเบต สีขาวเป็นประธานอันเห็นได้ชัด นอกกระนั้นก็อาคารบ้านเรือนเล็ก ๆ เตี้ย ๆ สูงไม่เกิน ๔ ชั้น แม้อย่างใหม่จะใหญ่ ก็ไม่น่าเกลียด นับเป็นทัศนียภาพอันตระการตามีแม่น้ำไหลเลียบตัวเมือง แต่ตื้นและไหลแรง ใช้ในการคมนาคมไม่ได้

เขามายังโรงแรม KUZUZANPO อันมีชื่อฝรั่งว่า BHUTAN HOTEL ณ ใจกลางเมือง แต่ก็อาคารสูง ๒ ชั้น ปลูกสร้างอย่างสถาปัตยกรรมเดิม มีสีสังดงาม ทราบว่าเป็นของรัฐบาล ดังโรงแรมที่เราพัก ณ กัลกัตตา แต่บริการดีวกว่ากันมาก อาจเป็นเพราะเล็กกว่าและเขาเอาใจใส่กันมากกว่าก็ได้

เวลาไปไหน ๆ ในอินเดียนั้น พวกเราชาวไทยมีนิสัยไม่ค่อยอยู่อย่างเวลาเข้าห้องน้ำ ห้องส้วม ต้องใช้กระดาษชำระ โดยที่แขกเขาไม่ใช้ และปูย่าตายายเราก็ไม่ใช่ ฉะนั้นไปไหน ๆ ในเมืองแขก แม้จนเมืองพม่า เมืองจีน จึงต้องพกกระดาษชำระไปเสมอ แต่ที่ภูฐานแสดงว่าเขารับแขกเมืองหรือฝรั่งจนเคย มีกระดาษชำระให้ มีน้ำร้อน น้ำเย็นให้ มีโต๊ะเขียนหนังสือให้ ไฟฟ้าก็สว่างพอใช้ แถมมีเตาผิงให้ทำความร้อนด้วย ห้องหับนับว่าอยู่สบาย แถมมีเอกลักษณ์ของความเป็นพื้นเมืองอย่างพอดี เจ้าหน้าที่โรงแรมแต่งตัวชุดประจำชาติตลอดเวลา เวลาเสิร์ฟอาหารและเครื่องดื่ม สุภาพรียบ กิริยามารยาทดี ก้ม ๆ ค้อม ๆ คล้ายคนไทย แปลกแต่ตรงที่จะกินอาหารมือไหน ต้องล้างหน้า ๑ มือ เช่น กินมือเย็นต้องล้างแต่ตอนกลางวัน หากเรามาถึงเอาตรงกับเวลาอาหารกลางวัน เขาก็อุตสาหะทำให้กินเป็นพิเศษ รสชาติก็ไม่เลว ไม่เป็นแขกแท้ทีเดียว มีผสมจีนกับธิเบตด้วยบ้าง

ห้องของเราอยู่ชั้นบน มองเห็นภูเขาสูงตระหง่านอยู่ตรงหน้า นับ

ว่าน่าที่ง แถมมีนอกชานกว้างขวางน่าให้นั่งเล่น และยื่นชมทิวทัศน์ ได้สะดวก การเห็นภูเขาสูงใหญ่สลับซับซ้อนกันอย่างนี้ จึงจะเข้าใจได้ว่า ทำไมบางคนจึงชอบภูเขายิ่งกว่าทะเล เพราะเวลาเมฆแปรเปลี่ยนรูปก็ดี ลมเปลี่ยนทิศทางก็ดี กรรโชกแรงเอย สงบเจียบเอย ต้นไม้ไหวได้ต่าง ๆ กัน บางฤดูใบไม้เปลี่ยนสี แปลกตามาก ทำให้ออกรสชาติได้ไม่แพ้คลื่นลม และไม่น่ากลัวเท่า ทั้งยังไม่เหนียวตัวด้วย ยิ่งหิมะตกปกคลุมยอดภูสูง ๆ ด้วยแล้ว อาจวาดจินตนาภาพได้ว่างามขนาดไหน

เมื่อตอนเราแรกมาถึง พระอาทิตย์ลตไล นั่งรถชมทิวทัศน์อย่างเพลินใจตลอดทาง ชักถามมัคคุเทศก์ถึงเรื่องต่าง ๆ ด้วยบ้าง พอตกบ่ายมีฝน ตอนเย็นออกไปชมภูเขาและธรรมชาติ สายฝนและหมอกปกคลุมยอดเขา งามดั่งกับภาพเขียนของจีน แถมแลเห็นวัดอันเป็นสำนักปฏิบัติธรรม และมีพระลามะตลอดจนฆราวาสเดินขึ้นเขาไปสู่ศูนย์ปฏิบัติทั้ง ๆ ที่ฝนตก โดยต้องเดินเป็นชั่วโมง ๆ กว่าที่จะถึงยอดภูด้วยแล้ว น่าเลื่อมใสจับตาจับใจมาก

ที่โรงแรม พอเข้าห้องพักแล้ว นางบุษบาพาไปตม่น้ำแอ็ปเปิ้ลของเมืองเขา ณ บาร์ไฮเตล รอพบพระสามิเจ้าหญิงผู้เป็นนายเขา ท่านผู้นี้ชื่อดาโช บารุน กรุง ซึ่งคุ้นกับข้าพเจ้าอยู่แล้ว ท่านขอโทษขอโพยที่ไม่ได้ไปรับที่สนามบินด้วยตนเอง ทั้งยังต้องมิกิจไปเมืองพาโรบายวันนี้ ดุดังกับทอดทิ้งคณะของเราไป แต่ก็ได้ให้นายบุษบาคอยดูแลโดยตลอด แถมแนะให้รู้จักเพื่อนร่วมงานอีกคน ชื่อ ดาโช เมฆราช กรุง ซึ่งบอกว่าอยากพบข้าพเจ้า เพราะข้าพเจ้าเคยเชิญไปประชุมกับ ACFOD และ ESCAP ที่เชียงใหม่ในเรื่องผู้นำเยาวชนเมื่อหลายปีมาแล้ว เป็นอันได้คุยกับ ๓ คนนี้ พอสมควรแก่เวลาแล้วจึงไปรับประทานอาหาร

การแต่งตัวของบุคคลเหล่านี้ คือเวลาราชการแต่งอย่างพื้นเมือง ถ้านอกเวลาราชการไปแล้ว แต่งตัวล้าลองอย่างฝรั่งกัน แต่ชาวบ้าน

ชาวเมืองส่วนมากแต่งอย่างพื้นเมืองโดยมาก เป็นที่พอใจของข้าพเจ้า
ยิ่งนัก

หลังอาหารกลางวัน เรา ๓ คนเดินดูเมืองทางแถบที่ใกล้ ๆ กับ
โรงแรม ซึ่งมีถนนใหญ่สายเดียว มีร้านรวงเปิดขายของพื้นเมืองต่าง ๆ
หน้าร้านตกแต่งตามแบบของเขาเอง งามทั้งทางจิตรกรรมและสถาปัตย-
กรรม เข้ากับภูมิประเทศได้ดี คนขายของพูดภาษาอังกฤษได้โดยมาก
แม้จะพูดได้ไม่กี่คำ ราคาของก็ไม่บอกโง่ง แม้นักท่องเที่ยวจะมา
มากแล้วก็ตามที

ถนนร่นช่องเช่นนี้ ทำให้คิดถึงเมืองหลวงพระบาง สมัยที่ยังมี
พระมหากษัตริย์เป็นประมุขอยู่ และออกคล้ายเขียงใหม่ของเราเมื่อราว ๆ
๔๐-๕๐ ปีก่อน

นับเป็นโชคดีของเรา ที่หมดฤดูนักท่องเที่ยวแล้ว เราไม่เจอะอเมริกัน
หรือญี่ปุ่นเอาเลย โดยที่ไปเมืองไหน ๆ หนีนักทัศนาจรพวกนี้ยากเต็มที
และการมาเยือนของเรา ก็ไม่ใช่อย่างพวกสยามสมาคม ซึ่งไปแทบทุกเมือง
ที่เขาเปิดให้ไปได้ แต่ดูอย่างหยาบ ๆ อย่างลวก ๆ พออดได้ว่าไปเห็นมา
แล้วก็แล้วกัน ดังเมื่อข้าพเจ้าไปเฝ้ากับสมาคมนี้ มีฝรั่งบางคนไม่ยอม
แม้จะกินอาหาร เขาเวลารับประทานไปถ่ายรูป ถ่ายหนึ่ง แทบตลอดเวลา
แต่แล้วเขาก็สารภาพกับข้าพเจ้าว่าไม่มีเวลา แม้จะจัดหมวดหมู่ของรูป
เหล่านี้ อย่างว่าแต่จะหาเวลาชมรูปเหล่านั้นเลย

ข้าพเจ้าเองไปไหน ชอบไปแห่งละนานหน่อย ดูอะไร อยากเห็น
ให้ชัด อย่างรู้เบื้องหน้าเบื้องหลัง แล้วฝังจิตฝังใจเอาไว้ และหาความรู้
ประกอบ ไม่มีกล้องถ่ายรูปติดไปด้วย แม้จะเขียนรูปไม่เป็น ก็พยายาม
บันทึกภาพต่าง ๆ สะกดไว้ในใจ ถ้าเห็นเป็นเรื่องแปลกใหม่ ก็พยายาม
เขียนสู่ผู้อื่น ให้ได้รับรู้กันในวงกว้างออกไป

ที่เมืองนี้ เขาห้ามกล้องถ่ายรูป กล้องถ่ายวิดีโอ แต่มีคุณศิริชัย

เป็นดากล้องถ่ายภาพนิ่งให้ และแกมีความรู้ทางด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ช่วยให้ความกระจ่างทางด้านนั้น ๆ แก่ข้าพเจ้าได้มิใช่น้อย

การเข้ามาภูฐานวันแรกนี้ ดูอะไร ๆ พอให้เป็นการชิมลางก็พอแล้ว ตอนเย็นเขามาพาไปไหว้พระ ณ พระเจดีย์องค์ใหญ่ชาวโพลนที่แรกเห็น ตอนเช้าเมือง ซึ่งเขาถือเป็นอนุสรณ์สถานแห่งชาติด้วย สร้างถวายพระราชบิดาของพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน มีชื่อในภาษาของเขาว่า CHORTEN TANGO แม้จะสร้างใหม่ก็ถือกันว่าศักดิ์สิทธิ์ ทั้ง ๆ ที่ฝนตกปรอย ๆ ก็มีคนไปเดินปทักษิณ มีคนไปกราบไหว้อย่างอหังการคประดิษฐ์ และเบญจางคประดิษฐ์ (จรดคล้ายของเรา) คนที่นำเราไปก็ไปซื้อรูปให้เราจุดไหว้ และไปขอให้พระเปิดองค์พระเจดีย์ ให้จำเพาะพวกเราเท่านั้น ที่เข้าไปภายในองค์พระ และขึ้นบันไดไปหลายชั้นจนถึงยอด

จากยอดพระเจดีย์ มองภูมิประเทศรอบ ๆ ตัวเมืองและภูเขารอบข้าง สูดอากาศบริสุทธิ์ ชื่นใจดีแท้ แต่ภายในเป็นรูปพระยม และรูปตันตระ ชนิดที่มีรูปชายหญิงส้องเสพสังวาสกันเป็นมากกว่าอะไรอื่น ทั้งนี้เป็นปริศนาธรรมว่า ตราบใดที่ราคจริตยังฝังติดอยู่ หมูสัตว์ย่อมตกอยู่ในวัฏฏสงสาร ไม่หลุดพ้นไปได้ บางผนังมีรูปพระอาจารย์เจ้าองค์ต่าง ๆ ที่ชี้ทางนำสัตว์ให้ข้ามพ้นโสมสงสารด้วย โดยที่ด้านหน้าขององค์พระเจดีย์ มีพระพุทธรูปองค์ใหญ่ไว้ให้สักการะบูชา

อันต้นตรยานั้น ถ้าเรามองไปไม่พ้นสัญลักษณ์ที่ปรากฏ เราจะไม่เข้าใจเขาไม่ได้เลย ที่จริงเขามีอะไรที่ซับซ้อนซ่อนเงื่อน และลุ่มลึกอยู่มิใช่น้อย แม้รูปนายและนางที่เสพสังวาสกันนั้น ก็เหยียบย่ำโทสจริตอยู่แทบเท้า โดยที่ถ้าพ้นราคจริตและโทสจริตได้ ยังไปติดโมหจริตอีกเล่า โดยมีมรณภยหรือยมราช เป็นศัตรูของทุกรูปนามที่เกิดขึ้นมา หากพ้นจากอำนาจของมารเหล่านั้นได้ จึงจักตรัสรู้

นอกรั้วอาราม

ทิมปูเพิ่งเป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๓ นี้เอง มีประชาชนพลเมืองไม่ถึงสามหมื่นคน ปลุกบ้านเรือนกระจายกันออกไป ไม่หนาแน่นนัก และลมฟ้าอากาศน่าอยู่เช่นนี้ โดยวิถีชีวิตก็ไม่เร่งร้อน ช่วยให้อยู่ได้อย่างมีอายุยืน

ดังได้กล่าวแล้วว่า มีถนนกลางใจเมืองสายเดียวก็ว่าได้ ที่มีร้านขายของ ๒ ข้างทาง นอกนั้นเป็นที่อยู่อาศัย นอก ๆ ออกไปก็เป็นทีเพาะปลูก สถานที่สำคัญ ๆ มีวังกับวัด

ณ ที่ว่าง ตามลานวัดก็ดี ตามภูเขาสูง ๆ ก็ดี จะเห็นมี ดุง หรือธงที่เขียนคาถาปักไว้มากมายหลายแห่ง แสดงว่าศาสนายังเป็นสิ่งสำคัญของผู้คน ตามถนนร่นช่อง เห็นพระลามะห่มผ้าสีแดงเข้ม เดินปะปนผู้คนอย่างพระเณรในบ้านเรา

วันรุ่งขึ้น จากวันที่เรามาถึงเป็นวันอาทิตย์ (๖ ก.ย.) เรามีติดตลาดนัดที่ทุ่งว่างทางริมแม่น้ำ นายบุษบา ลัล จึงมารับพวกเราไปเป็นพระยา

น้อยเพื่อชมตลาด เขามาขอโทษขอโพยที่ลืมสั่งรถไว้ให้ และเป็นวันหยุด
แถมโทรศัพท์เสีย พวกเราจึงต้องเดินไป ซึ่งก็ดี เป็นการออกกำลังกาย ไป
ทางลัด ประเดี๋ยวเดียวก็ถึง

บรรยากาศของตลาด คล้ายตลาดร่มเมืองเชียงใหม่สมัย ๒๐-๓๐
ปีก่อน หรือตลาดแม่สะเรียง ตลาดเมืองเลยเมื่อทศวรรษก่อน มีของกิน
ของใช้ ผักผลไม้ เนื้อ หมู (แต่ไม่เห็นมีปลา) ข้าว น้ำตาล เนยแข็ง แป้งสาลี
ฯลฯ ผู้คนแต่งตัวหลากหลาย ชื่อของกันน่าสนุก ชาวต่างประเทศมีบ้าง
ก็จำเพาะผู้ที่อยู่เมืองนี้กันนาน ๆ โดยไม่มีนักท่องเที่ยวทัศนาวจรเลย

นอกจากของพื้นเมืองที่ทำกันเองและพืชผักหมูเนื้อแล้ว ของจาก
ต่างประเทศมีบ้างจากอินเดีย เนปาล และจีน ซึ่งคงลักลอบนำเข้ามา
ที่ข้าพเจ้าพอใจมากก็ตรงที่ไม่มีของหนีภาษีจากเมืองไทยเลย แม้อาหาร
สำเร็จรูปประเภทยำยำจะมีบ้างแล้วก็ตาม เวลาไปตลาดทำนองนี้ที่
พนมเปญ เวียงจันทน์ อย่างกุ่ม แม้จนไซ่ง่อน เจาะช่องที่ลักลอบออกไป
จากเมืองไทยหนาวตา จนข้าพเจ้าขายหน้าเต็มทน ส่วนเวลาไปปีนังและ
ฮองกง ข้าพเจ้าเห็นคนไทยไปซื้อของอย่างน่าอดทนระอาใจเช่นกัน

ที่น่าสังเกตคือเมืองนี้ ไม่มีขอราน มีพระลามะมาเรียไรให้ทำบุญ
ก็มีโบสถ์บอกบุญกำกับ หากไม่มีอุบาสิกานั่งภาวนาสวดลูกประคำ
ริมตลาด ใครจะทำบุญด้วยก็ได้ คล้ายไปงานวัดของเราแต่ก่อน ที่เรา
เอาเงินไปทำบุญให้แม่ชีและขอทาน โดยเขาไม่มาเร้ารุ่มเร้าดังที่อินเดีย

อีกอย่างหนึ่งที่น่าทึ่งมาก คือไม่มีป้ายโฆษณาขายของ และไม่มี
โทรทัศน์ แม้จะมีวิดีโอก็ปราศจากการโฆษณาสินค้า ทั้ง ๆ ที่ญี่ปุ่นและ
เกาหลีถาทางเข้ามาบ้างแล้ว เจ้าของบ้านเราออกจะระวัง ๆ อยู่ หนังสือ-
พิมพ์ภาษาอังกฤษรายสัปดาห์เป็นของรัฐชื่อ KUENSEL ให้ชาวทั้งภายใน
และจากภายนอกอย่างเป็นกันสาร ไม่เป็นกระบอกเสียงทางโฆษณา
ชวนซื้ออย่างบางฉบับภาษาอังกฤษของเรา หรือข่าวจากกรมกรรวกของเรา

เอาเลย

กลางวันเจ้าหญิงและพระสามีที่เคยพบกับพวกเรทางกรุงเทพฯ เชิญเรา ๓ คนไปเลี้ยงอาหารที่วัง ซึ่งเพิ่งสร้างขึ้นใหม่บนยอดเขา นับเป็นอาคารอย่างทันสมัย แต่เลี้ยงอาหารอย่างพื้นเมือง ท่านคุยด้วยอย่างเป็นกันเองมาก บุตรีอายุ ๓ ขวบเศษก็รู้จักกับพวกเรามาแล้วแต่กรุงเทพฯ มาทักทายปราศรัยด้วยดี

รายการนั้นนอกจากบุษบา ลัล แล้ว ยังมีคนอังกฤษ ชื่อ Gordon Temple ติดไปด้วยอีกคน คนนี้เคยเป็นเลขานุการของพระราชมารดา พระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบัน เคยมาอยู่เมืองนี้นาน แล้วไปอยู่เนปาล ครั้นเห็นเนปาลหันเหไปในทางหายนะยิ่งขึ้นทุกที จึงกลับมาอยู่ภูฐาน หวังมาเอาเป็นเรือนตาย

ดูนายเหมเปิลจะคุ้นกับเจ้านายฝ่ายนี้หลายองค์ เขาชอบแต่งตัวอย่างชาวพื้นเมือง ดังชาวสวิสคนหนึ่งซึ่งมาตั้งร้านทำขนมปังขายในเมืองนี้ ก็รังเกียจที่จะเป็นฝรั่ง ใครเรียกเขาว่าสวิส เขาโกรธมาก เขาอยากเป็นชาวภูฐานมากกว่า

หลังอาหารแล้ว เจ้าหญิงกับพระสามีชวนเรานั่งรถ ไปวัดประจำราชตระกูลซึ่งออกนอกเมืองไปเล็กน้อย ตั้งอยู่บนไหล่เขา เก่าแก่ราว ๆ ๔๐๐ ปี เห็นจะได้ ไม่มีอะไรเป็นพิเศษในทางสถาปัตยกรรม แต่สำคัญในทางศาสนธรรมและในทางโบราณคดีของประเทศนี้ ด้วยท่านที่มาสร้างวัด เป็นผู้ปฏิบัติธรรมจนได้นิมิต เห็นพระอวโลกิเตศวรประทับกับพื้น ซึ่งผิดกับรูปพระโพธิสัตว์องค์นี้โดยทั่ว ๆ ไปซึ่งมักจะทรงยืน มีเศียรมาก ๓-๕ เศียร ท่านเองเมื่อบรรลุนิพพานแล้ว เห็นควรลาบวช ออกครองเรือนเพื่อจะได้มีธรรมทายาท และได้สมรสกับชาวภูฐาน โดยที่ตัวท่านเป็นชาวธิเบต ลูก ๕-๖ คนได้สืบสาย สอนธรรมต่อกันมาเรื่อย ๆ

วัดนี้มีรูปท่านผู้สร้าง มีรูปพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ และมีพระ

พุทธรูป โดยมีรูปอื่น ๆ เช่น ยมราช เป็นต้น ชาวบ้านชอบมาวัดนี้ มาบนขอโชคลาภก็มี มาขอให้รักษาโรคภัยไข้เจ็บก็มี ออกจะคล้ายวัดโสธรของเรา

พระพันปีหลวง ซึ่งทรงเป็นพระมารดาเจ้าหญิงอยู่ด้วย ได้ทรงอุปการะวัดนี้ ทรงปฏิสังขรณ์ และทรงถวายปัจจัยให้พระเณรได้ศึกษาและปฏิบัติธรรม

พระเชษฐภคินีของเจ้าหญิงทรงมีพระโรคที่พระบาท แพทย์ในสหรัฐอเมริกาไม่หาย พระราชมารดานำพระรูปมาตั้งไว้หน้ารูปพระยมาขอให้พระสวามนติให้ทุกวัน เมื่อพระโรคจะเบาบางลงบ้าง

เมื่อเราไปถึงวัด พวกลามะและสัตบุรุษกำลังสวดบทชุมนุมเทวดาก่อนจะส่งวัธยายมนตร์ทางด้านต้นตรยาน มีการหมุนกังหันมนตร์ (prayer wheel) จับวัชระ ตีฉิ่ง นิ่งล้อมวงกันหน้าพระวิหาร งดงามนัก บรรยากาศก็วิ้งเวงอย่างศักดิ์สิทธิ์

พวกเราผ่านท่านเหล่านี้เข้าไปในวิหาร เจ้านายและชาวภูฐานนมัสการพระแบบอักษฎางคประดิษฐ์ พวกเราราบอย่างเบญจางคประดิษฐ์ แม้ฝรั่งที่ไปด้วยก็ไหว้ตามอย่างนอบน้อม

เดิมเราจะจะไปกินน้ำชากันที่วัด แต่เห็นเขากำลังทำพิธีกัน จึงเดินประทักษิณรอบวิหาร มือจับกังหันมนตร์ที่มีรอบอาคาร หมุนไปพลางว่ามนตร์ โอม มณี ปทมีย์ หุ้ ไปพลาง แล้วก็เดินลงจากเขามาขึ้นรถ

ที่น่าสังเกตก็คือ เจ้านายเสด็จอย่างไม่มีพิธีรีตอง เจอะเด็กเล็ก ประทานเงินไปตลอดทาง ดูออกจะเหมือนราชประเพณีเดิมของเราและของอินเดียที่พระราชาไปรยทาน เวลาเสด็จไปไหนมาไหน ไม่คอยรับทานซึ่งเป็นกิจของสมณะหรือพราหมณ์ อันต่างไปจากบุคคลในวรรณะกษัตริย์

เป็นอันเจ้าหญิงพาเรากลับโรงแรม มาเลี้ยงน้ำชา ณ ที่ที่เราพัก พนักงานทางนี้ไม่รู้ตัว วิ่งกันกุลีกุจอ เราเองก็เพิ่งรับประทานอาหาร

กลางวันมา แต่ท่านทรงพระกรุณา อุตส่าห์หาขนมเค้กอย่างดีของเมือง โดยกักไปเรียนมาจากออสเตรเลียมาให้เรากิน ก็เลยต้องฉลองศรัทธาท่าน แถมยังมีชาอย่างอิตาเลียนซึ่งผสมเนยลงไปด้วย และถ้าว่ากันตามที่สัตย์ที่จริงแล้ว บริโภคให้อร่อยได้ยากมาก

โดยที่ท่านพาเราไปวัดประจำราชตระกูลมาแล้ว ต้องพระประสงค์ จะพาเราไปวัดที่อุทิศถวายพระราชบิดา ที่เราไปมาเมื่อวานนี้แล้วอีกด้วย ออกเกรงพระทัยท่านก็เลยทูลขอตัว

ความจริงตอนนี้อยู่รัฐบาลภูฐานห้ามชาวต่างประเทศเข้าวัด เว้นแต่จะได้รับอนุญาตพิเศษ เพื่อเข้าไปศึกษาหรือปฏิบัติธรรม เพราะที่แล้ว ๆ มา นักทัศนศาสตร์ทำเสีย เอาขนม นมเนย สมุดดินสอ ไปแจกเณร เป็นเหตุให้พระผู้ใหญ่ไม่พอใจกันมาก จึงร้องทุกข์กับรัฐบาล ซึ่งจำต้องประกาศห้ามตามคำของพระ ซึ่งก็ออกจะเป็นการดี เพราะชาวต่างประเทศทั่ว ๆ ไปย่อมไม่เข้าใจอะไรได้ลึกซึ้งอยู่แล้ว ปล່อยให้จันจันมีข้อเสียมากกว่าข้อดี ความข้อนี้วัดต่าง ๆ ทางบ้านเรา น่าจะสำเหนียก รู้ไหมว่า เขาถูกวัดโพธิ์ วัดไตรมิตร วัดดอยสุเทพกันอย่างไรบ้าง หรือสนใจจะรับสวดคำจากเขากันเท่านั้นเอง

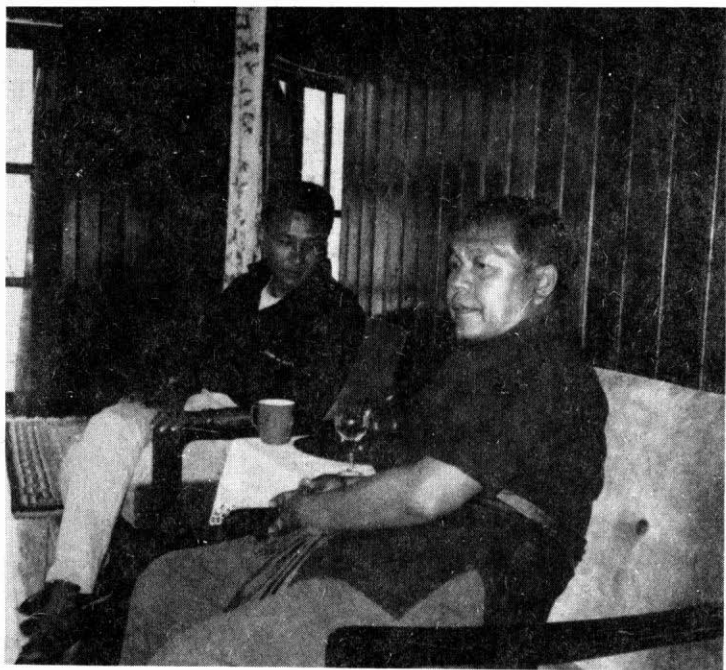
เห็นมีโรงหนังแห่งหนึ่งในเมือง อีกแห่งนอกเมืองทางหน้าค่ายทหาร นาน ๆ จะมีละครเล่น ก็เล่นเรื่องทางศาสนา เช่น ในเร็ว ๆ นี้จะมีเรื่อง The Epic of Ling Gesur ซึ่งเป็นเรื่องตำนานทางด้านรบชนะภูตผีปีศาจ ที่มีชื่อมาก มีแปลเป็นภาษาอังกฤษแล้วด้วย

หนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษของรัฐบาล ก็มีคอลัมน์ทางศาสนาทุกฉบับ อธิบายมงคลสูตร สิงคาลโฆวาทสูตร ฯลฯ ซึ่งก็ดูไม่ต่างไปจากของเรา แม้งานรับพระราชทานปริญญา ก็ให้ไปรับกับองค์ประมุขสงฆ์ ดูพระเจ้าแผ่นดินจะต่อมพระองค์ลงมาก และพวกที่จับปริญญาเหล่านี้ก่อนออกทำงาน ให้ออกหมู่บ้าน ไปทำงานคล้ายบัณฑิตอาสาพัฒนาของ

เรา หากให้ไปเรียนรู้มากกว่าไปสั่งสอน ซึ่งออกจะเข้าที่ดี

นอกไปจากนี้แล้ว พระพันปีหลวงยังโปรดให้สร้างสถาบันการศึกษา
ขึ้นใหม่ ให้เรียนรู้เรื่องวัฒนธรรมของตนเอง ทรงเกรงว่าไปเรียนอินเดีย
และตะวันตกกัน กลับมาจะลืมหัดเดิมและดูถูกตัวเอง ในส่วนพระราช
ก็โปรดให้ตั้งราชวิทยาลัยขึ้นใหม่ รับเด็กจบประถมและมัธยมแล้ว ซึ่งสมควร
ใจบวช อันแตกต่างไปจากเดิม ที่รับเด็กเล็กให้บวชเณรแล้วอยู่ต่อไปจน
บวชพระ โดยที่ทางนี้เขาสึกหาลาพรตกันไม่ได้ด้วย ใครสึกออกมาถูกกล่าว
หาว่าเลวร้าย ดังกรณีของลังกาก็เช่นกัน แต่คนที่สึกออกมาก็ยังมิใช่น้อย
น้อย หากไม่ค่อยมีหน้ามีตาอย่างของเรา

หน้าว่าง

เจ้าภาพกับผู้เขียน ณ วังแห่งหนึ่งในราชธานี

ทิมปู - ราชธานีแห่งใหม่

สถาปัตยกรรมของเมืองทิมปูนำคุณัก ธนาคร ห้างร้าน โรงแรม ศาล ที่ทำการรัฐบาล ตลอดจนป้อมน้ำมนต์และส้วมสาธารณะ ก็มีเอกลักษณ์ของเขา น่าชม ทั้งเขายังวางแผนเมือง ห้ามสร้างอาคารใหม่สูงเกิน ๔ ชั้น แถมยังกะเกณฑ์บางบริเวณให้ว่างไว้ทำการเกษตรรอบ ๆ ราชธานีอีกด้วย นับว่าเขาฉลาดกว่าเรามาก โดยที่เราเอาที่ที่ควรเป็นไร่นารอบ ๆ พระนคร ไปเป็นโรงงานอุตสาหกรรมและบ้านจัดสรร ซึ่งต้องถมที่อย่างแพงและสร้างมลภาวะในที่ซึ่งควรใช้เพาะปลูก เพื่อจะได้ใช้น้ำ ได้กินปลา และได้ความร่มเย็นเป็นสุข อย่างประเสริฐ

ทางด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม จะขอให้คุณศิริชัย นฤมิตร-เรขการ พรรณนาเป็นต่างหากออกไป เป็นแต่ได้ปรารภกับเขาว่า ถ้าอนุญาตให้มีโทรทัศน์เมื่อไร เสาระโยงระยางคังขึ้นระเกะระกะ ทำให้ทัศนียภาพอันงามตาของราชธานีแห่งนี้กลายเป็นความอูจจาตไปได้ง่าย ๆ ความข้อนี้เจ้าขอของบ้านเมืองเขาก็ตระหนักรู้

วันจันทร์ที่ ๗ กันยายน พวกเราออกไปเดินเล่น ชื่อของเครื่องหัตถกรรม ณ ร้านของรัฐบาล แล้วไปแลกเงิน ณ ธนาคารของรัฐ (ธนาคารเอกชนยังไม่ยอมให้) อัตราการแลกเปลี่ยนเงินพื้นเมืองเท่ากับเงินรูปีของอินเดีย ใช้เงินรูปีที่นี้ได้ แต่เอาเงินที่นำไปใช้ในอินเดียไม่ได้ นี่ก็คล้ายกรณีของไอร์แลนด์กับอังกฤษ หรือเงินกับกับเงินบาทเมื่อสมัยก่อน ๆ นั้นนั่นเอง (๑ รูปีตกราว ๆ ๒ บาท)

สังเกตตามธนาคารและที่ทำการรัฐบาล ซึ่งข้าพเจ้าไปเยี่ยมตอนสาย คู่มือคนอินเดียทำงานมาก ทั้งระดับกลางและระดับล่าง ดังเราจ้างฝรั่งเศสสมัยราชาธิปไตย และให้เงินกับเขามาเป็นกุลีและจับก้งในครั้งกระโน้นด้วยเช่นกัน

ข้าพเจ้าจะขอยกเรื่องราวการเมืองไว้ ยังไม่กล่าวในที่นี้ จะพรรณนาแต่สิ่งซึ่งไปเห็นมาเสียก่อน

ตอนบ่าย เจ้าภาพหามัคคุเทศก์ให้ใหม่ คือต้องหาชนชาติงาล้อป ที่รู้ภาษาทิเบตและภาษาถิ่นแถบนี้ นำเราเข้าวัดและไปตามสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ เพราะนายบุษบา ลัล เขาเป็นพราหมณ์ เชื้อสายเนปาล มีปัญหาเรื่องภาษาและศาสนธรรมแบบทิเบต ที่จริงความขัดแย้งระหว่างเชื้อชาติที่ต่างกัน ก็พอจะเห็นได้ชัดยิ่งขึ้นทุกที แม้เราจะเข้ามาอยู่เพียงไม่กี่วัน ยังเห็นความขัดกันระหว่างศาสนจักรกับอาณาจักรก็มี ทั้งนี้โดยไม่ต้องเอ่ยถึงพวกหัวเก่ากับพวกหัวใหม่

โดยที่เราจะไปยังสถานที่ที่นักทัศนาศรไปไม่ได้ เราต้องขออนุญาตต่าง ๆ เป็นพิเศษ เสียเวลาแทบทั้งเช้า เพราะเช้านี้เป็นวันแรกของทางราชการ หลังจากการเข้ามาของเราสู่ประเทศนี้ แต่เขาก็จัดให้ได้รวดเร็วทันใจ

ตกบ่าย เราได้มัคคุเทศก์คนใหม่ ชื่อนาย Yeshey-Lhundip ซึ่งเจ้าภาพของเรายืมตัวมาจากกระทรวงพระคลัง โดยเขาประจำอยู่กรมสรรพากรและศุลกากร เขามาพาไปนอกเมืองเล็กน้อย เพื่อให้ชมวัดที่เก่า

แก่สุดของราชธานีใหม่แห่งนี้ คือวัด SIMTOKHA DZONG คำว่า ซอง นั้น
 ดุจดั่ง College ของออกซฟอร์ด-เคมบริดจ์ คือเป็นสถานศึกษาของพระ
 เณรและเด็กวัด (ผู้ชาย) โดยมีป้อมปราการล้อมรอบ (ตั้งอยู่บนไหล่เขา)
 ภายใน มีอาณาบริเวณกว้าง (อย่าง Quadrangle ของ Oxford Col-
 lege) ล้อมรอบอาคารประธานซึ่งเป็สดังพระวิหาร การเข้าภายในวิหาร
 ต้องถอดรองเท้า และมีดสนิพนธินั้นรหস্যนัย คล้ายวัดในธิเบตแต่สะอาด
 กว่า

รอบอาคารประธาน มีบทมนตร์ให้จับต้องเพื่อหมั่นอักขระมนตร์
 ได้ และพอพ้นลานออกไป ก็สร้างไว้ดังวิหารคดล้อมรอบ หากเป็นสองชั้น
 ให้พระเณรและศิษย์วัดพัก มีห้องใหญ่ในวิหารคดนั้น เป็สดังหอสมุดมนต์
 ด้วย

เรามีหัวหน้าองค์การเยาวชนของวัดมากคอยต้อนรับ พอดีมีคฤศคร์
 ของเราก็เป็นสมาชิกองค์การเยาวชน จึงพูดกันรู้เรื่อง เขาพาเข้าไปในเขต
 หวงห้ามต่าง ๆ ทั้งยังอนุญาตให้ถ่ายรูปได้

ภายนอกกำแพงวัด เณรและเด็ก ๆ กำลังซ้อมระบำทางศาสนา
 อย่างที่ฝรั่งเรียกว่า mask dance หรือ devil dance คือการรำก่าจัด
 ภูตผีปีศาจ อันแสดงถึงอิทธิพลของพุทธศาสนา เมื่อแรกมาปราบพวก
 ผีพื้นเมืองของลัทธิศาสนาบอนเดิม เราเลยได้ดู ได้ฟังเขา ทั้งเขายังซ้อม
 ยิ่งเกาทัณฑ์กันด้วย เพราะปลายเดือนนี้จะมีการประชันกันตั้งสัปดาห์
 ระหว่างวิทยาลัยทางศาสนาต่าง ๆ ทั่วประเทศ คือนอกจากการร้องรำ
 และกรีฑาแล้ว ยังมีการอภิปรายธรรมตามแบบโบราณอีกด้วย นับว่า
 ประเพณีเดิมของธิเบตยังมีชีวิตชีวาอยู่ที่ภูฐานนี้

วัดนี้ถือว่าเก่าแก่ที่สุด สร้างมาแต่ ค.ศ. ๑๖๓๒ บัดนี้มีพระเณร
 เรียนอยู่ราว ๆ ๓๒๐ รวมทั้งฆราวาสด้วย นอกจากสอนศาสนาและ
 ภาษาธิเบตแล้ว ยังมีการสอนภาษาอังกฤษด้วย

เหนือวัดขึ้นไปอีกภูเขาสูงหนึ่ง เป็นสำนักเรียน มีพระเถรบาทจากบังคลาเทศมาพักเรียนอยู่ ๒ รูป เราได้พบปะสนทนาด้วยรูป ๑ ส่วนอธิการวิทยาลัยไม่อยู่ ติดकिनมนต์ในเมือง และวันนี้วิทยาลัยปิด เพราะเป็นวันปฺรณมิตี ๑๕ ค่ำ พระจันทร์เต็มดวง

วัดนี้ถือกันว่าเป็นสัญลักษณ์แห่งชาติได้โดยทีเดียว ดั่งนำรูปมาติดไว้บนธนบัตรของรัฐบาลด้วย ดังที่เราเคยมีรูปพระเจ้าติลกกลางน้ำที่ธนบัตรของเรา แต่เราคงเอาความงามมากกว่าความวิเศษมหัศจรรย์อย่างอื่นเทียบความงามกันแล้ว เราเห็นว่ามียัดอื่นน่าทึ่งกว่ามาก

ออกจากวัดดังกล่าว เราขับรถกลับเข้าเมืองไปชม Teshichho Dzong อันเป็นประตูพระบรมมหาราชวังของเรา โดย ช่อง เดิมก็เก่าแก่พอ ๆ กับอารามนอกเมืองที่เราเพิ่งไปชมมา เพราะสร้างโดยพระคณาจารย์เจ้ารูปเดียวกัน ซึ่งสามารถรวมนิกายต่าง ๆ เข้า จนเป็นศาสนาประจำชาตินั่นเอง หากภายหลังขยาย “ช่อง” หรืออารามแห่งนี้ ให้เป็นศูนย์บัญชาการของศาสนจักรและอาณาจักร จึงใหญ่โตโอฬาร หากอยู่บนที่ราบ ริมแม่น้ำ เห็นภูเขาล้อมรอบ งามนัก

เวลาเราเดินเข้าไป ดึกใหญ่สูงสุดด้านซ้าย เป็นพระราชมณเฑียร ตั้งราชบัลลังก์ทองสำหรับงานราชาภิเษกและรับราชทูต ส่วนตึกคล้าย ๆ กันด้านขวา เป็นที่ประทับขององค์ประมุขสงฆ์ โดยที่ทางด้านนี้เป็นวัด มีพระอยู่หลายรูป และมีหอพระด้วย โดยชั้นบนของหอพระ เป็นตึกที่ทำการรัฐสภา ส่วนหอบริเวณตัวอาคารทั้งหมด เป็นตึกเก่าแก่ ชั้นบนเป็นที่บูชาพระ โดยมีพระภิกษุพำนักในนั้นด้วย เราขึ้นไปกันชั้นบน ท่านกำลังอ่านคัมภีร์ภาษาทิเบต สำหรับเตรียมงานที่จะมีขึ้นเดือนนี้

ณ บริเวณภายนอก พระเณรจำนวนมากเป็นสิบ ๆ กำลังซ่อมระบำปราบผีปีศาจ ซึ่งนำดูกว่าวัดนอกเมืองมากนัก แถมมีลามะเป่าแตรยาวของทิเบตประกอบ นอกไปจากการตีฉิ่งให้จังหวะ ทั้งมีสังข์

และเครื่องดนตรีอื่น ๆ อีกด้วย พวกเราเย็นฟังดูกันอยู่นานอย่างเบิกบานใจ และเราได้เข้าไปไหว้พระกันในหลายหอ

ส่วนทางด้านใต้ของบริเวณ ณ ลานอันถัดไปทางพระราชมณเฑียรเป็นที่ทำการรัฐบาล มีกระทรวงพระคลัง กระทรวงมหาดไทย และกระทรวงการต่างประเทศ หากพระราชินีไม่ได้ประทับ ณ ที่นี้อีกแล้ว มีพระราชวังเป็นบังกลาโลหลังย่อม ๆ พักอยู่ ณ ชานเมือง ดูก็ไม่ต่างไปจากบ้านเรือนของคนธรรมดาสามัญ พระราชวังของพระพันปีหลวงเสียอีกที่โอ่อ่ากว่าและมีกำแพงล้อมรอบ แต่อยู่นอกเมืองออกไปไกล

พันตัว สอง ที่กลางใจเมืองออกไป สร้างตึกเตี้ย ๆ รูปทรงแบบเก่าเป็นที่ทำการรัฐบาลอื่น ๆ อีก ดูเข้ากันได้ดี ชวนให้คิดถึงพระบรมมหาราชวังของเราแต่เก่าก่อน

พันจากนี้ไปไม่ไกล ก็มีตึกใหญ่อันมีสถาปัตยกรรมแบบภูฐานอีก เขาบอกว่านี่คือศาลสถิตยุติธรรมประจำบ้านเมือง ดูเข้าที่ดี และแยกอำนาจตุลาการออกจากบริหาร ส่วนอำนาจนิติบัญญัติติดกับอำนาจบริหาร โดยศาสนจักรเข้ามามีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด ทั้งในรัฐสภาและในคณะรัฐมนตรี ไม่มีพระร่วมแต่ในระดับข้าราชการประจำเท่านั้นเอง

วันพระของภูฐานกับธิเบตบางทีก็ตรงกัน บางทีก็ต่างกันวันหนึ่ง คล้ายปฏิทินปักขคณนาของพระธรรมยุต ซึ่งนับต่างจากของฝ่ายมหานิกายในบ้านเรา ที่ สอง ใจกลางกรุง พูรงนี้เป็นวันปุรณมี จะมีการสวดมนต์ภาวนากันเต็มที่ แต่ตี ๕ วันนี้พระเนรเตรียมจัดปะรำพิธีกันง่วนอยู่

ส่วนวัด Chorten Tango ซึ่งเป็นอนุสรณ์สถานแห่งชาติ ที่เราไปในวันแรกที่หนึ่งนั้น ถือว่าวันนี้เป็นวันเพ็ญ เราจึงย้อนกลับไปอีก เห็นคนมากระทำประทักษิณมากหน้า ที่มาราบอย่างอัษฎางคประดิษฐ์ และเบญจางคประดิษฐ์ (ซึ่งต่างไปจากของเรา) หน้าองค์พระเจดีย์

ก็มีไม่น้อย ทั้งแก่และเด็กตลอดจนหนุ่มสาว ถือนมตรัหมุนบ้าง ชักลูก
ประจำบ้าง หลายคนพรำบนมนตร์คาถาระหว่างเดินรอบองค์พระ แดม
เขามีพิธีทักษิณานุประทาน อุทิศให้ผู้ตายไปครบสัปดาห์ที่ ๓ นับ
ว่าน่าสนใจมาก เพราะข้าพเจ้าอ่านเรื่องการตายและพิธีศพของฝ่าย
ทิเบตมานานแล้ว เพิ่งมาได้เห็นพิธีคราวนี้เอง

ผู้ที่เป็นใหญ่ในพิธีเป็นลามะริมโปเจ ซึ่งหมายถึงผู้ที่เป็นอาจารย์
ใหญ่ ดูท่านอายุมากแล้ว องค์เล็ก นวดเศรายาว นั่งปรกเป็นประธาน
มือถือฉิ่ง และอ่านคัมภีร์เจียบอยู่ ส่วนองค์รอง คืออธิการวิทยาลัยสงฆ์
ที่เราออกไปแล้วไม่พบท่านนั้นเอง ท่านนำสวด เสียงดี มีพระอันดับนั่งกับ
พื้น (๒ องค์นั้นนั่งตั้งสูงลดหลั่นกันลงมา) ข้างละ ๓-๔ รูป คอยเป็น
ลูกคู่สวดตาม มือก็ทำท่าทางอย่างที่เราเรียกว่ามูทราตามตันตรวีธี มีกระดิ่ง
และวัชระควบคู่ไปด้วย

ญาติผู้ตายนั่งฟัง และมีของบูชายามบาลและพระปทุมสมภพ ซึ่งเรียก
กันว่า คุรุริมโปเจ คือพระอาจารย์เจ้าที่ยังกลับชาติมาเกิดร่วมกับสรรพ-
สัตว์อยู่ พอสวดถึงบางตอนก็ต้องพรมน้ำมนต์ บางตอนต้องกรวดน้ำ
บางตอนต้องเผากายาน เพื่อส่งส่วนกุศลไปยังผู้ตาย แล้วยังต้องผูกธง
หรือตุ่งไว้ตามเสาสูง ๆ บนภูเขา ยิ่งสูงยิ่งดี เพื่อให้เวทมนต์ดังกล่าว
กระจายไปให้ได้ส่วนกุศลถึงผู้ตายนั่นเอง

ข้อที่น่าสังเกตคือ การสวดงานศพของฝ่ายเรามุ่งเตือนคนอยู่ให้
รู้เท่าทันมรณานุสสติ ส่วนของทิเบต พิธีกรรมทั้งหมดทำเพื่อผู้ตาย คำ
สวดก็สอนผู้ตายโดยตรง เพราะเขาเชื่อว่าทุก ๗ วัน ผู้ตายจะรู้ตัว ถ้า
ยังไม่ไปเกิดเสียก่อน

ระหว่างทางจากวังไปวัด ผ่านราชกรีฑาสโมสร มัคคุเทศก์ชี้บอก
ว่า พระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาทรงเล่นบาสเกตบอลอยู่ในตอนนั้นพอดี
แต่เราไม่มีกิจจะต้องผ่านไหน ก็เลยผ่านไปเฉย ๆ ที่น่าสังเกตก็คือรถเสด็จ

ไม่เป็นขบวน ไม่ต้องห้ามผู้คน และก็ไม่ได้เห็นตื่นเต้นหรือเป็นพิธีต้องอะไร เขาถือว่าเป็นการส่วนพระองค์ ต่อกองพระราชพิธีจึงมีกองเกียรติยศเต็มที

ตอนค่ำกลับมาโรงแรมแล้ว พระชนิษฐาของพระราชาก็ยังทรงห่วงใย ให้พระสามีโทรศัพท์มาถาม รับสั่งว่า ถ้าทางเราต้องประสงค์อะไร ก็จะจัดให้ตามปรารถนา มัคคุเทศก์ก็ว่า ถ้าต้องการใช้รถยนต์ ค่าคืน เขาก็จะจัดให้ เราก็ได้แต่ขอบพระคุณไป แม้พระจันทร์จะเต็มดวง แต่เมืองนี้มีมืดค่ำแล้ว ก็ปราศจากชีวิตชีวา เราพักอยู่ในโรงแรม คุยกับฝรั่ง มังค่าและคุยกันเอง แล้วชมพระจันทร์จากชานชาลาหน้าห้องนอนของเรา ก็พอแล้ว แลเห็นภูเขาสูงอยู่ข้างหลัง และยามค่ำลมเย็นจนออกหนาว เยะเยือก นับว่าสงบเงียบดี

ฝรั่งที่พักโรงแรมนี้ ส่วนมากมาธุรกิจการงาน โดยเขามีอีกแห่งอยู่บนภูเขา โอ้อ่ากว่า และแพงกว่ามาก นั่นสำหรับนักทัศนาจร ที่นี้ราคาถูก คืนละ ๒๒๐ รูปีย์ ห้องคู่ ๑๕๐ ห้องเดี่ยว ราคาอาหารก็ไม่แพง เสียแต่แมลงวันมาก พวกฝรั่งล้อกันว่า เพราะอากาศดี แมลงไม่ถูกรังแก โดยที่ถูกลักตมแมแมลงวันก็ไม่อาจทนมลภาวะได้ มองไปในแ่งนั้น เป็นอันถือว่าแมลงวันไม่เลวร้ายก็แล้วกัน

ขณะกินอาหารค่ำ นายกอดอน เทมเปิล ซึ่งคุ้นกับพระราชวงศ์ฝ่ายนี้มาร่วมด้วย แกเล่าเรื่องเนื่องด้วยสมาชิกของพระราชวงศ์ให้ฟัง โดยเปรียบเทียบกับทางพระราชวงศ์เนปาล ด้วยแกเคยไปอยู่ที่นั่นด้วยถึง ๑๘ ปี และที่นี้แกก็คุ้นกับพระราชาธิบดีองค์ก่อน ทั้งเคยเป็นเลขานุการพระพันปีหลวงด้วย

คุยกินคุยกินมาจึงทราบว่แกเป็นหลาน วิลเลียม เทมเปิล อดีตอัคร-
สังฆราชแห่งแคนเตอเบอรี ประมุขบาทหลวงศาสนาคริสต์นิกายอังกฤษ
นั่นเอง แต่บัดนี้แกถือพุทธ เวลาไปวัดด้วยกัน แกกราบไหว้พระดังกับ
ชาวพื้นเมือง และแกแต่งตัวอย่างชาวภูฐานตลอดเวลา แกถือว่าชาวภูฐาน

ชั้นสูงแต่งชุดพื้นเมืองจำเพาะเวลาราชการ พอเวลาส่วนตัวมักแต่งฝรั่ง
แกว่ำนันเป็นทางหายนะแล้ว

ที่จริงชุดภูฐานคล้ายชุดธิเบต และมีส่วนคล้ายชุดคิลท์ของชาว
สก๊อตด้วย ทั้งนี้เพื่อสะดวกแก่การอยู่ภูเขานั้นเอง

ขณะคุย ๆ กัน มีแมวมาที่โต๊ะอาหารเรา แกเอาอาหารยื่นให้และพูด
ล่อว่า แมวนี้อาจเคยเป็นญาติกับแกในชาติก่อน หรืออาจจะไปเกิดเป็น
ญาติกันในชาติหน้าก็ได้ ฟังแล้วก็หัวเราะรื่นรมย์ด้วยกันเป็นอันดี

หน้าว่าง

พระ

วัด

โดยที่พระราชวงศ์ปัจจุบัน เดิมเป็นราชาหรือเจ้าผู้ครองนคร
แห่งแคว้น Bunithang ซึ่งเชื่อกันว่าสืบเชื้อสายมาจากพระคณาจารย์เจ้า
ชาวธิเบตผู้บรรลุนิพพาน แล้วสมรสกับหญิงชาวภูฐาน ดังตั้งวัดประจำราช
ตระกูลชื่อ CHAN GANGKHA ไข่นอกเมืองทิมพูออกไปเล็กน้อย ซึ่งเรา
ได้ไปมาแล้ว

เจ้าภาพของเรา อยากให้เราไปเมืองบรรพบุรุษเดิมของท่าน แต่
นั้นต้องนั่งรถไปกินเวลาถึง ๒ วัน นับวันดูแล้วเรามีไม่พอ ด้วยไปเสีย
เวลาที่กัลกัตตาเสีย ๓ คืนแล้ว ยังต้องกะเวลาขากลับอีกเล่า แต่เราก็
ตอบไปว่าคงจะได้มาอีก ไว้รอคราวหน้า ค่อยไปยังเมืองดังกล่าวก็
แล้วกัน

เป็นอันตกลงรอมชอม ให้เราไปเมือง PUNAKHA ซึ่งเป็นราชธานี
เดิม แม้บัดนี้พอถึงฤดูหนาว พระสังฆราชและคณะสงฆ์ในเมืองหลวง
ก็ย้ายนิवासสถานจากทิมพูไปสู่ปุนนะกา

เช้าวันอังคารที่ ๘ กันยายน ๒๕๓๐ มัคคุเทศก์นำรถหลวงอย่างดีมารับเรา ๓ คน สังเกตดูรถส่วนใหญ่ในภูฐานเป็นรถญี่ปุ่น ทั้ง ๆ ที่ใช้คนอินเดียทำถนน ทั้งนี้คงต้องการแสดงให้เห็นความเป็นเอกราชทางเศรษฐกิจด้วย และญี่ปุ่นคงรุกเจียบเข้ามาด้วยโดยขายรถให้ถูก ๆ ดังเกาหลีได้ก็เริ่มรุกเข้ามาแล้ว ด้วยการตั้งชาวภูฐานเป็นกงสุลกิตติมศักดิ์ ทั้ง ๆ ที่รัฐแห่งนี้มีทรัพยากรให้มาบ่อนทำลายได้ไม่มากนักก็ตาม ตามเขาคุยว่าทั้งประเทศมีรถราว ๆ สามพันคัน ส่วนมากเป็นของรัฐบาล แม้ข้าราชการแต่ชั้น ๖ ขึ้นไปจนถึง ๑ รัฐบาลก็อุดหนุนให้มีรถเอง โดยรัฐบาลซื้อให้ ไม่คิดภาษี แล้วเจ้าตัวผ่อนส่ง หหมดเงินเมื่อไร รถนั้นก็ เป็นของส่วนตัว หากเอกชนซื้อรถเข้ามา เก็บภาษี ๑๐๐%

เราพาขับรถออกนอกเมือง ไปทางตะวันออก ผ่านค่ายทหาร ซึ่งกำลังมีวังวิบากทางไกลแข่งกัน พอพ้นตัวเมืองก็มีด่านตรวจตราชาวต่างประเทศที่จะไปไกล ๆ ต้องมีใบผ่านแดน และแล้วรถขับขึ้นเขาไป ยิ่งขึ้นทุกที ๆ ภูมิประเทศเปลี่ยนไปอย่างงามตายิ่งขึ้น ภูเขาที่โล้นเลี่ยนหรือมีต้นไม้น้อย ก็เริ่มหนาตาขึ้น จนสนแปลก ๆ ชนิดมีใบเฟิร์นขึ้นย่อยและต้นไม้อื่น ๆ อย่างหนาตา โดยก่อนถึงขั้นสูงเพียงนั้น มีการโค่นป่าลงปลูกแอปเปิ้ลไว้ขายก็มีใช้น้อย

ถึงจุดสูงสุดยอด ชื่อ โดจุฟา (Dochuha) มีพระสถูปองค์เล็ก ๆ สีขาวอยู่กลาง มีคนเฝ้าธงทิวที่มีเวทมนต์ไปแขวนไว้มาก แสดงว่าศักดิ์สิทธิ์และมีทางขึ้นวัดด้วย ทางฝ่ายสำนักงานท่องเที่ยวก็จัดที่พักไว้ให้นักทัศนอาจร กินน้ำชา ดูภูมิภาค หากตอนที่เราไปถึงอากาศกดทับลงมาเมฆหมอกครึ้ม ก็เลยไม่เห็นทัศนียภาพได้ไกลออกไป หากมีแดดทอออกมา ให้ได้ถ่ายรูปและเดินเล่นได้บ้าง

ระยะทางทั้งหมดไปเมืองปุนนะกา ราว ๆ ๘๐ กิโลเมตร แต่ไต่เขาขึ้นลงยิ่งกว่าระหว่างทางที่มาจากเมืองพาโร ใช้เวลานานกว่าและ

งามกว่า โดยที่ถนนสายนี้แล่นไปจนสุดชายแดนของพระราชอาณาเขตด้านตะวันออก กินระยะทางกว่า ๕๐๐ กม. แต่ต้องใช้เวลาราว ๗ ๔ วัน

ถนนที่เราใช้อย่างจะดี แม้จะแคบ ตอนหลีกรถกัน อีกคันต้องหลบข้างทาง แต่เป็นถนนใหม่สร้างมาราว ๗ ๑๐ ปีนี้เอง นับว่าสะดวกดี แต่เชื่อว่าไกลออกไปขรุขระ หากจะไปจบชายแดนด้านตะวันออก ลัดเข้าทางดาร์จีลิง ในรัฐอัสสัมของอินเดีย แล้วมาต่อเส้นทางของภูฐานเอง สะดวกกว่า และเคราะห์ดีที่จีนยังไม่ทำถนนสายยุทธศาสตร์มาจรดพรมแดนด้านทิเบต แม้พระอนุชาองค์ทะเลลามะจะเคยรับเงินซีไอเอ มาลี้ยงสุมผู้คนต่อต้านจีนคอมมิวนิสต์อยู่ในภูฐานนี้ก็ตาม

เรานั่งรถไปราว ๗ ๒ ชั่วโมงเศษ ก็ถึงเมืองปุนนะกา ซึ่งออกจะคล้ายตำบลเล็ก ๆ มากกว่าตัวอำเภอเสียอีก ถ้าจะพูดอย่างไทย ก็ต้องเรียกว่าเมืองสองแคว เพราะแม่น้ำโป (Pho chu) และแม่น้ำโม (Mo chu) มาบรรจบพบกันพอดี (จู แปลว่า แม่น้ำ โป แปลว่า ฟอ โม แปลว่า แม่)

เมื่อแรกตั้งราชวงศ์ขึ้น ได้ใช้เมืองนี้เป็นราชธานี แต่ พ.ศ. ๒๔๔๗ จนถึง พ.ศ. ๒๔๙๘ จึงย้ายไปทิมนู โดยที่เมื่อ พ.ศ. ๒๑๘๐ ท่านศัพทรุจนาวัง นัมกิล (Shabdrung Nawang Numgyel) ผู้ซึ่งรวมนิกายต่าง ๆ ทางวัชรยานเข้าด้วยกัน และได้สร้างวัดวาอารามขึ้นเป็นอันมาก ได้มาสร้างพระอารามที่สำคัญขึ้นที่ตรงนี้ เรียกว่า PUNAKHA DZONG

ที่ข้าพเจ้าเรียกอารามชนิดนี้ว่า ซอง เคยถูกต่อว่า ว่าใช้คำไม่สมควร ทั้ง ๆ ที่ข้าพเจ้าออกเสียงตามเขา ส่วนชื่อพระราชวงศ์ เขาออกเสียงว่า วังชุก แต่ข้าพเจ้าเรียกว่า วงศ์จักร เพื่อให้เข้าใจกันง่าย ๆ และคำว่า ซอง ก็มีความหมายดีดัง บ้านซอง ลี้ยงสุม โดยสื่อไปว่าวัดอย่างนี้ เป็นป้อมปราการด้วย อย่างวัดประเภทนี้ในทิเบตและในสมัยกลางของยุโรป ต่อคน

ใจอกุศลจึงพอเห็นคำดังกล่าว ก็เลยไปนึกถึงนางคณิกา

พร้อมกันนี้ ก็ขอบอกไว้ด้วยว่า คำ ทะไล ในคำว่า ทะไลลามะ ก็เป็นภาษามงโกล ซึ่งแปลว่า ทะเล หรือมหาสมุทร เพราะพระจักรพรรดิมงโกล ถวายนามนี้แด่องค์ประมุขสงฆ์ของธิเบตที่กลับชาติมาเกิด แสดงว่าภาษาไทยกับภาษาพวกนี้คงมีความสัมพันธ์กัน น่าเสียดายที่พวกเราไม่ศึกษาภาษาเหล่านี้กันเลย ขนาดพระบังคลาเทศยังมาเรียนถึงภูฐาน และฝรั่งก็เรียนภาษาธิเบตกันมาก หากที่ไทยเรามัวเรียนแต่ภาษาฝรั่งกันชนิดเอาจริง เอาจังอย่างเดียวเท่านั้นกระมัง

ณ ช่องแห่งนี้ เราต้องข้ามแม่น้ำไป สะพานเดิมแบบโบราณพังลงเสียแล้ว ด้วยเกิดไฟไหม้ใหญ่เมื่อเร็ว ๆ นี้เอง เราจึงต้องใช้สะพานอย่างใหม่ แต่ก็ยังเป็นสะพานแขวน เดินยวบยาบดี

ช่อง สูงกว่าพื้นถนนไม่มาก หากอยู่ระหว่างแม่น้ำ ๒ แควงามนัก และมองไปจากไกล ๆ น่าตื่นตาตื่นใจมาก แต่รูปร่างสถาปัตยกรรมก็เหมือนกันกับวัดอื่น ๆ ประเภทเดียวกัน อันเราเห็นมาแล้วทั้งที่ในประเทศนี้ และที่ธิเบต

เวลาเข้าเขตอารามจะมีธงมนตร์หรือ ดุง บักไว้หลายคน โดยที่วัดนี้มีธงชาติเป็นรูปมังกรปักอยู่หน้าวัดด้วย ที่ประตูนอกพอเดินขึ้นไปก็จะเป็นภาพท้าวจุลโลกบาลทั้ง ๔ ซึ่งเขียนติดฝาผนังไว้ (ส่วนวัดจีน มักปั้นตั้งไว้) และมีรูปพระซุรค์อย่างธิเบตอันหมายถึงวัชรยาน นอกจากนี้ก็มีอักษรย่อไว้กันเป็นภาษาธิเบต หมายถึงพระเจ้า ๕ พระองค์ คือพระกกุณสันโท พระโกนาคมโน พระกัลสโป พระสมณโคดม และพระศรีอาริยมุตไตรย กล่าวคือ สมัยพุทธศาสนาในธิเบตถูกรังแก จนมีพระพุทธรูปไม่ได้ ต้องใช้รหัสลับนี้เช่นนี้บังหน้า ซ่อนพระพุทธรูปไว้ภายใน จึงใช้กันต่อมา

อนึ่ง ภาษาธิเบต ภาษาภูฐาน เรียกอักษรเหมือนกันว่า กอ ขอ คอ ฆอ งอ เพราะมีต้นตอจากแหล่งเดิมเดียวกัน

ถ้าไม่มีรูปเขียนที่หน้าวัด ก็ต้องภายในวัด ขาดไม่ได้สำหรับวัดอย่างธิเบต คือรูปนกกกระเรียนที่กระต่าย ๆ ซิลิง ๆ ซี่ข้าง อันมาจากชาตก ซึ่งแสดงว่าผู้อยู่บนเป็นพี่ โดยมีต้นไม้อันนกซี้ไว้แล้วงอกงามออกมาให้กระต่ายได้เล็มใบ แล้วให้ลิงได้กินลูก ตลอดจนให้ช้างได้อาศัยร่มเงา ทั้งนี้แสดงว่าเขาเน้นในด้านสัตว์และต้นไม้ ให้เป็นบทเรียนแก่คนอย่างน่าฟัง ดังคณะกรรมการด้านธรรมชาติศึกษาของไทยและธิเบต ภายในพระอุปถัมภ์ขององค์ทะไลลามะ ได้นำรูปภาพจากชาตกนี้ มาชี้แจงแสดงพุทธทัศนะในด้านนิเวศวิทยาให้ฝรั่งทราบ จนได้รับความสนใจกันตามสมควร

ภายในช่องแห่งนี้ ก็ดูดังที่เมืองทิมปู คือด้านหน้าเป็นที่บัญชาการทำงานของเมือง เจ้าเมืองออกวาราชการ ชาวบ้านร้านตลาดมาหาดังหนึ่งที่ว่าการอำเภอ

ที่แปลกคือภายในบริเวณลานกว้าง มีพระเจดีย์ขาวองค์เชื่อง และต้นโพอยู่ด้วย พันเขตนอกเข้าไปข้างในเป็นสำนักสงฆ์ ซึ่งย้ายไปอยู่เมืองทิมปูกันเกือบหมด ต่อฤดูหนาวจึงย้ายจากทิมปูมาอยู่วัดนี้กันจนแน่น เราเป็นขึ้นอาคารประธาน ซึ่งเป็นดุจดังวิหาร ขึ้นยอดมีรูปท่านผู้สร้างวัด ซึ่งยังคงเช่นไต่กันเป็นประจำ เจอะพระเณรที่นั่นบ้าง

ลงจากวิหารมาแล้ว เดินเข้าสู่ลานชั้นใน มีพระมาเปิดกุญแจให้ได้เข้าไปสู่หอสดมภ์ใหญ่ ซึ่งเชื่อกว่าที่ช่องในเมืองหลวงใหม่เสียอีก พอตีพวกเรามีรูปเขียนอย่างไทยไป จึงได้จุบุษบาพระ

พระประธานเป็นพระพุทธรเจ้า ๗ พระองค์ ข้าง ๆ ผนังมีรูปพระพุทธรเจ้าพันองค์ ที่วัดนี้เขียน บางวัดปั้นเป็นองค์พระใหญ่บ้าง เล็กบ้าง แล้วแต่กรณี นอกจากนี้ก็มีรูป ยมบาล นรกสวรรค์ รูปครุต่าง ๆ ด้วยทางธิเบตนับถือครูอาจารย์มาก เขาว่าถ้าปราศจากท่านเสียแล้ว ย่อมเข้าถึงพระพุทธรธรรมไม่ได้ ฉะนั้นเขาจึงต้องกล่าวคำนมัสการนโม ครูบา ก่อน

นโมพุททาเย แล้วจึงจะรับไตรสรณาคมน์

นอกอาคารที่สำคัญจะมีไม้เขียนมนต์ ให้หมุนกันทุกแห่ง ใหญ่ ๆ ๒-๔ อัน ตรงทางเข้า เล็ก ๆ รอบตัวอาคาร มนต์มักสลักว่า โอม มณี ปัทมิตู ซึ่งฝรั่งแปลว่า Jewels in the lotus และภาพเขียนภายนอกอาคารหลักมักเป็นรูปภวนจักร แสดงถึงวัฏสงสารตามความเชื่อของฝ่ายวัชรยาน ซึ่งจะไม่ขออธิบายในที่นี้ แล้วก็มีรูปไตรภูมิฝ่ายทิเบต ตลอดจนภูมิศาสตร์อย่างทิเบต แสดงรูปเขาพระสุเมรุและทวีปต่าง ๆ มีชมพูทวีปอยู่กลาง แล้วอุตรกुरु อมรโคยานะและอื่น ๆ ตลอดจนชั้นภูมิจากนรกไปจนถึงสวรรค์ชั้นสูง ๆ ขึ้นไป トラบเท่าพระนิพพาน

รูปแต่ละวงกลม เรียกว่า มณฑล ดังฝรั่งออกเสียงว่า mandala บางรูปคล้ายภาพเขียนสมัยใหม่ ประเภท abstract เล่นสีต่าง ๆ ดังภาพเขียนของปรีชา อรรถนกะณะนั้น ทั้งนี้ ก็เพราะสีช่วยทางด้านกสิณได้มากนั่นเอง

ที่หน้าวัด มีของขายบ้างเล็กน้อย เดินข้ามแม่น้ำมาแล้ว มีของขายมากกว่า มีที่ทำกาโรไปรษณีย์และธนาคารของรัฐด้วย แถมมีร้านขายของกิน ข้าพเจ้าเห็นเด็กเขากินอะไรคล้ายเบะหมี่น้ำจึงสั่งมากินบ้าง แปลกที่เขาใช้ช้อนล่อม ไม่ใช่ตะเกียบกันเลย ต่อกินกันในบ้านจึงเปิบด้วยมือคล้ายของเรา

มักคุเทศก์จะให้อูโรงเรียน แต่พวกเราขอตัว เขาเลยพาไปกินอาหารสำเร็จรูปที่เอามาจากโรงแรม ณ บริเวณนอกเมือง ที่พวกนักทัศนารมมักพักกินกัน เพราะอยู่ริมแม่น้ำ น้ำรินรมย์

กินอาหารเสร็จ เราย้อนทางเก่ากลับมาเล็กน้อย แล้วแยกไปทางใต้สู่ตำบล WANGDI PHUDRANG เพื่อดูช่องที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง

ความจริง ณ เมืองปุนนะกา ถ้าอากาศดีอาจแลเห็นยอดเขาหิมาลัยหรือพระสุเมรุได้เลยทีเดียว แต่เราโชคไม่ดี มองไม่เห็นอะไรได้ไกล ๆ

เพราะมีหมอกคลุมไว้มากหลายแห่ง

ขับรถออกมายังไม่ทันไรก็ถึงวังดี (WANGDI) ต้องข้ามแม่น้ำ ๒ สายอีก คือ Sankush และ Tangchu โดยที่นี้เป็นปากทางสู่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของภูฏาน

ที่จริงวังดีห่างจากปุนนะกา ๒๕ กิโลเมตร ระหว่างที่เราขับรถไป เห็นบุญจาริกเดินจากวังดีมาปุนนะกามากมายหลายคน ตามดูได้ความว่า เมื่อคืนเป็นวันเพ็ญ เขาไปบูชาพระและสวดมนต์ภาวนาที่วังดี นี่กำลังเดินทางกลับ เพราะในเมืองหลวงเก่า พระจะทำพิธีต้อนรับเมื่อถึงฤดูหนาวเท่านั้น ดังสังฆกรรมบ้านเรา หลายวัดก็ทำกันจำเพาะในตอนเข้าพรรษา

ตัวช่องของวังดี อยู่บนภูเขาสูง งามตระหง่าน หลังคามุงไม้ชนิดที่ ต้องมีก้อนหินทับ นับว่าแปลกตากว่าที่ปุนนะกา ซึ่งกลายเป็นหลังคาสังกะสีไปเกือบหมดแล้ว แม้ช่องในเมืองหลวงก็หลังคาสังกะสีแล้ว หากทาสีแดงทับไว้

ตัวอาคารก็คล้าย ๆ กัน เป็นแต่คดไปเคี้ยวมาบ้าง กลางลานไม่มีพระเจดีย์ หากมีต้นโพปลูกไว้ พอเข้าไปก็เจอที่ทำการรัฐบาลอีก พอเดินมีประชุมกันคนใหญ่บ้าน ซึ่งมีแพรวพาดเป็นสีขาวสลับแดง ชาวบ้านธรรมดาสะพายแพรวขาวเฉย ๆ ดังมีคฤศณ์ของเราซึ่งแต่งชุดประจำชาติ พอจะเข้าวัดหรือวังต้องสะพายแพรว แต่ถ้าผู้มีบรรดาศักดิ์สูงขึ้นไป เป็น Dasho เทียบพระยา ต้องได้รับพระราชทานแพรวแดง หากถึงตำแหน่งรัฐมนตรีได้รับพระราชทานแพรวสีส้ม เรียกยศบรรดาศักดิ์ว่า Lyanpo เทียบเท่าเจ้าพระยา ส่วนเครื่องต้นขององค์พระราชนั้น ทรงสะพายแพรวสีเหลือง เวลาแต่งตั้งมีผู้มีบรรดาศักดิ์ต้องคาบกระบี่ด้วย (ส.ส.ได้สะพายแพรวน้ำเงิน แต่พอหลุดจากตำแหน่งก็ต้องคืนแพรว)

เราเข้าไปในวัด ขอนมัสการพระอย่างที่แล้ว ๆ มา พระลามะก็ มี นามันดีให้ทุกครั้งที่เรากราบแบบเบญจางคประดิษฐ์ ท่านเทใส่มือ

ให้เรากินและประทีปธูประดังเวลาไปวัดจีน พอไหว้พระ หลวงจีนก็จะเคาะระฆัง นั่นเอง

ชากลับ ก็จะพักกินน้ำชา ณ โดจุฟา ซึ่งสูงที่สุดถึงหมื่นกับพันฟุต แต่หมอกลงจัด แลไม่เห็นทางเลย เลยไม่ให้เขาหยุด ทั้ง ๆ ที่วันนี้อากาศดี มีแดดแจ่มตลอดทาง

พอกลับเข้าถึงเมืองหลวง มีเวลาแวะซื้อของกัน ข้าพเจ้าศรัทธาซื้อผ้าห่มแพรสีขาวกับเขาด้วยผืนหนึ่ง ราคาถึง ๒๐๐ รูปีย์ แถมยังต้องถักขายให้เรียบร้อย เลยให้ไปจ้างเขาซึ่งคิดราคาราว ๆ ๒๐ รูปีย์ แต่มัคคุเทศก์มีแก้ไขให้ภรรยาถักขายให้แทน ที่จริงผ้าอย่างนี้เป็นใหม่มาจากอินเดีย ชื่อที่นั่นถูกกว่ากันมาก

พรรคพวกซื้อหนังสือ ชื่อเทพเพลง และชื่อยานหม่องตราเลื้อด้วยดัลลัละ ๓ รูปีย์ ตกหกบาท แต่พอเอามาอ่านดู เห็นหนังสือไทย ราคาบ้านเราบาทเดียว สิ้นเคราะห์ไปที

คำ ไม่อยากกินอาหารที่โรงแรม ซึ่งกินมาแทบทุกมื้อแล้ว จึงนัดมัคคุเทศก์เก่าใหม่พาไปเลี้ยงเขาในเมือง ชื่อ Hotel Jumolhari ตั้งตามชื่อภูเขาที่ล้อมรอบเมืองนี้ เป็นของส่วนตัว นัยว่าสมาชิกแห่งพระราชวงศ์ถือหุ้นใหญ่ นอกจากแห่งนี้ ยังมีโรงแรมที่พออดแขกเมืองได้อีก ๒-๓ แห่ง

กินอิมหนาวสำราญแล้ว ขับรถออกมา เห็นบ้านเมืองยามราตรี เรียบสงบ แม้จะเพ่งเวลา ๓ หุ่มนั่นเองก็ตาม เปรียบเทียบกับบ้านเราแล้วก็น่าใจหาย แต่ใครจะดีกว่าใคร ที่สุดแต่จะใช้ไม้บรรทัดวัดกันอย่างไรในทางคุณค่านั้นแลเป็นประการสำคัญ

หน้าว่าง

เจดีย์ที่เรียกว่า *Chorten*

โดยที่ทางเจ้าภาพของเรา เห็นว่าข้าพเจ้าเป็นอารามิกบุคคล
จึงอยากให้ได้สนทนาธรรมกับพระผู้ใหญ่ ดังมีสมเด็จพระราชาคณะ
รูป ๑ ซึ่งเป็นครูของราชตระกูล คล้ายสมเด็จพระญาณสังวรของเรา ท่าน
อยากให้ข้าพเจ้าพบมาก หากคลาดกันไป นอกไปจากนี้แล้วท่านยังอยาก
ให้ไปปฏิบัติธรรม ณ สำนักสำคัญของภูฐาน เผอิญข้าพเจ้ามีภรรยาและ
เพื่อนร่วมเดินทางมา ทั้งเวลาก็น้อย จะแยกไปยังวัดป่านาน ๆ คงลำบาก
จึงตกลงไกลเกลียให้ขึ้นเขาสูงสุดเหนือราชธานีนี้เอง เป็นอันไปเข้าเฝ้ากลับ
และท่านสงสัยว่าพวกเราจะเดินไม่ไหว จึงจัดม้าให้เป็นพาหนะ

ระยะทางจากตัวเมืองถึงยอดเขา สูงขึ้นไปอีกราว ๆ พันเมตร แต่
หนทางคดเคี้ยว สูงชัน ลำบากกว่าขึ้นภูหลวงหรือภูกระดิงของเรา ทั้งถนน
ก็ไม่มี ทำให้คุณศิรัชัยปั่นถึงท่านครูบาศรีวัชชัย หากข้าพเจ้าเสนอให้
ม.ล.ชัยนิมิตร นวรัตน์ มาสร้างกระเช้าไฟฟ้าที่นั่นแทน

ว่ากันไปแล้ว ทางนี้เขาไม่ยอมให้นักทัศนอาจรขึ้นภูเขาอันศักดิ์สิทธิ์

ของเขาเลย ที่ญี่ปุ่น เขาโกย่าसानแต่ก่อนก็ต้องเดินขึ้นเขานี้ บัดนี้มี ลิฟต์ไฟฟ้า ยกคนขึ้นและให้ผู้หญิงขึ้น แถมบนเขามีแท็กซี่วิ่งเสียอีก นับว่า น่าเสียดายมาก

ทางนี้แม้ในเมืองหลวง ก็ไม่มีรถแท็กซี่ และภูฐานก็ไม่ห้ามผู้หญิงขึ้น แต่ห้ามสตรีค้างในวัด โดยที่ระหว่างทางขึ้นไป ณ ไหล่เขาเตี้ย ๆ มีสำนัก ภิกษุณี ตามดูว่าทั้งประเทศมีราว ๆ ๒๐๐ รูป โดยพระภิกษุสามเณรเห็น จะมีกว่า ๒,๐๐๐ ในบ้านเมืองซึ่งมีประชากรเพียงล้านสามแสน ก็ต้องนับ ว่าน่าชมอยู่ อย่างน้อยก็ในทางปริมาณ

มัคคุเทศก์นัดให้ม้ามารับเรา ณ หลังโรงแรม Mothingthong อันเป็นของรัฐบาลอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเดิมฝ่ายเจ้าภาพก็จะย้ายให้เราไปพัก เพราะนอกเมืองออกไป มีต้นไม้ขึ้นหนาตา แต่เราขี้เกียจขนของ ก็เลยอยู่ที่ เดิมตลอดมา

นัดเวลากัน ๙.๐๐ น. เจ้าของม้าขอเป็น ๑๐.๐๐ น. แต่มาเอาจริง ๆ ๑๑.๐๐ น. เศษ เราก็เลยเดินล่องหน้าขึ้นไปพลาง ๆ

เขาว่าตอนนี้อม้าได้ยาก เพราะนอกฤดูท่องเที่ยว เขาต้องเอา พระนามเจ้าหญิงไปอ้างกับเจ้าของม้ารายหนึ่งซึ่งมักไม่รับจ้าง แล้วยังต้อง ไปหาเครื่องอาสนจากอีกบ้านหนึ่ง ไปยืมร่มมากันฝนให้พวกเราไปด้วย แต่ราคาเช่าม้าก็ไม่แพง เพียง ๖๐ รูปีต่อตัวต่อวัน หากถ้าเราเช่าเอง ก็คงไม่ได้ราคานี้และคงหาไม่ได้ด้วย

พอม้ามาแล้ว พวกเรา ๓ คนขึ้นขี่ มัคคุเทศก์จูงม้าให้ โดยมีเจ้าของ และคนของเขาอีก ๒ แถมมีเณรจะขึ้นวัดอาสามาจูงม้าและนำทางให้ อีก ๑ ออกจะเป็นขบวน คล้ายพระดังช้างง้อไปไซ้ เพราะไม่ได้ขี่ห่อไปเลย ค่อย ๆ เดินลัดเลาะ ข้ามห้วยน้ำลำธารเอ๋ย หนทางลื่นและแคบเอ๋ย แถมม้า ยังเดินตามริมเหว น่ากลัวลื่นตกลงไปมาก ขนาดชำนาญ ๆ กันอย่างนี้ แล้ว ม้ายังล้มเป็น ๒ หนทุกตัว แต่การขี่ม้านั้นสง่างามดี และออกจะรู้ลึก

พองตัวอยู่ รู้สึกดังเป็นผู้กดขี่กลาย ๆ และเกิดอหังการขึ้นด้วย มิน่าพวกทหารม้าจึงชอบเป็นนายกรัฐมนตรีแล้วไม่ค่อยชอบลงจากตำแหน่งกันเลย

การเดินทางขึ้นเขา ได้ขมนก ชมไม้ ดึกว่าขี้ม้า ยิ่งคุณศิริชัยรู้เรื่องธรรมชาติวิทยามาก อาจอธิบายได้ว่าต้นไม้แบบนี้ที่เขียงใหม่ อย่างนี้มีที่ภูหลวง ภูกระดึง ข้างพเจ้าเองเห็นสนต่าง ๆ แล้วคิดถึงภูกระดึงและอ่างคารกัลยาณพงค์ แต่ทางนี้ไม่มีเสียงจักจั่นอะไร มีเสียงนกอยู่บ้าง และแลเห็นเหยี่ยวใหญ่ ๆ ตีที่ไม่มีมุ้ง ซึ่งคงทนหนาวไม่ได้ เขาว่าบางภาคมีจามรี แต่เราไม่ได้เห็น สัตว์ป่าอย่างเสือและหมีกมี เคยลงไปถึงต่าหนักเจ้าหญิงที่เชิงดอยนี้เอง แต่ตามเมืองไม่มีวัวเดินพลุกพล่านอย่างอินเดีย เขาเลี้ยงวัวเลี้ยงม้ากันตามเชิงเขา ดูอ้วนพีดี

แม้ขี้ม้ายังได้ชมอะไร ๆ ดึกว่านั่งรถยนต์ ต้นไม้หนาที่บึงขึ้นทุกที่ โดยที่ทางอีกด้านใกล้เมืองหลวง โคนต้นไม้ลงอย่างน่าใจหายแล้ว หากทางนี้เป็นป่าสงวนและรักษาไว้ให้พระอารามศักดิ์สิทธิ์ด้วย ระหว่างทางพบพนักงานป่าไม้ซึ่งออกตรวจบริเวณ กำหนดให้ตัดไม้อะไรได้ อะไรไม่ได้

ตรงทางขึ้น เขากำลังกางทางลงบ้าง เพื่อสร้างสถานีวิทย์ เราอยากทราบถึงสถานีโทรทัศน์ เขาตอบว่าคงไม่สร้าง เพราะเห็นภัยจากประเทศเพื่อนบ้านมาแล้ว และของเขาพลเมืองน้อยกระจายกันอยู่ ภูเขาสูงศักดิ์กันมาก หากมีโทรทัศน์จะต้องใช้เงินตรามากเกินไป โดยต้องส่งผ่านดาวเทียมหรือหาสถานีส่งช่วงต่อมากเกินไป ได้ฟังแล้วโล่งใจไปพอแรง

เราถือบุญยatraไปในวันอังคารที่ ๙ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๐ อากาศดี ไม่มีแดดหรือร้อน กำลังสบาย แต่ยิ่งสูงขึ้น ก็ยิ่งหนาวเย็นลงทุกที เสื้อผ้าชุดหนา ๆ สำหรับกันหนาว ติดตัวเอามาเท่าไรต้องเอาออกใส่หมด ทั้ง ๆ ที่ไม่มีฝน สูงขึ้นไปละอองเมฆบ้าง หมอกบ้าง ดังกับฝนลง ต้องใช้ร่มบ้าง เสื้อฝนบ้าง และต้องสวมหมวกอยู่เสมอ

การขึ้นเขานี้ คล้ายขึ้นดอยสุเทพ คือจะมีพระเจดีย์เป็นระยะ ๆ ดังวัดโสดา วัดสภิกาคา วัดอนาคา ฉะนั้น ที่นี้มีพระเจดีย์องค์เล็ก ๆ ให้ม้าได้หยุดพัก ให้คนได้พัก เราเลยถือโอกาสไหว้พระด้วยทุกครั้ง และจากภูเขามองลงไปยังเมือง ข้างล่างแดดแจ่ม ข้างบนเมฆคลุมมิดคลุม

ถามคนที่เคย ๆ เขาว่าอาจเดินลัดได้ภายในชั่วโมงครึ่ง แต่ถ้าไปช้า ๆ ก็กินเวลาได้ถึง ๔ ชั่วโมง เวลาลง พระเนรมองเขาเพียงเวลาชั่วโมงเดียว แถมบางที่วิ่งลงกันเสียด้วย ส่วนพวกเรานั้น เดิมกะจะออก ๙.๐๐ น. ให้ไปถึงเที่ยงเพื่อกินอาหารกลางวัน แต่ที่ไหนได้ ไปถึงเอาบ่ายสามโมง กินเวลาสี่ชั่วโมงพอดี ๆ

ตอนแรกออกเดิน มองไม่เห็นจุดหมายปลายทางเอาเลย เวลาเห็นพระเจดีย์ มีตุงปักที่ ก็ใจมาที พอถึงพระเจดีย์ที่ ๓ ก็แลเห็นวัดอยู่บนยอดเขาดงาม เป็นสง่า กระจายกันออกไปหลายตัวอาคาร สูงส่งขึ้นไปเป็นชั้น ๆ อีกด้วย และแล้วม้าก็พามาหยุดตรงพระเจดีย์ที่เป็นเขตของพระอาราม ซึ่งมีชื่อว่า PHAIODING

พอพวกเราลงจากม้า ก็ได้ยินเสียงพระสวดมนต์ จึงรีบขอเข้าไปในวิหารแรก และขออนุญาตขึ้นชั้นบน ไปไหว้พระและฟังพระเนรมสวดมนต์ เผลอญพระรูป ๑ เคยเป็นนักศึกษาและสมาชิกองค์การเยาวชน ซึ่งพูดภาษาอังกฤษได้ดี ท่านจึงมาต้อนรับพวกเรา ยิ่งรู้ว่าเราเป็นแขกของเจ้าหญิง ซึ่งเสด็จวัดนี้เนื่อง ๆ กับพระสามี เราก็เลยได้อภิสิทธิ์ หน้าที่ห้องหับอันคนนอกเข้าไม่ได้ เราก็เข้าได้ แถมท่านชงน้ำชาแบบธิเบตมาเลี้ยง พร้อมด้วยของว่างจำพวกข้าวโพดแห้ง ข้าวเกรียบ ข้าวเม่า ฯลฯ ได้คุยกับท่าน ได้ความรู้มามาก

ถามท่านว่า บทสวดนี้อะไร ท่านว่าเป็นมนต์ภาษาธิเบต ซึ่งพระเนรมต้องประชุมสวดกัน โดยทายกอาจขอให้สวดแปลส่วนกุศลให้ก็ได้ เน้นนั่งกับพื้นกันเต็มห้อง สวดแข่งกันน่าสนุก บางทีก็โยกตัวไปมา บ้างก็ทำมุทรา

คือเปลี่ยนอิริยาบถมือเป็นท่าต่าง ๆ แม้จะไม่มีกระดิ่งหรือวัชรด้วยก็ตาม

ทราบจำนวนพระเณร ๗๐ พระอาจารย์ ๓ ส่วนมากมาจากช่องต่าง ๆ ซึ่งเป็นดังวัดในเมือง ส่งมาเรียนต่อที่วัดป่าเซนนี้ ซึ่งมีอยู่น้อยแห่งกว่าวัดในเมือง เทียบวัดแบบอริยวาสกับความวาสีของเราได้ หากวัดป่าทางนี้มีสอนพระปริยัติศึกษา ๗ ปี หากไม่สอนพิธีกรรมขั้นต้น ซึ่งต้องเรียนมาจากช่องแล้ว

จบนวกภูมิแล้ว หากจะปฏิบัติธรรมขั้นสูง พระอาจารย์เจ้าต้องสำรวจดูว่าจริงหรือไม่ ถ้ารับก็ต้องขึ้นไปยังอารามชั้นบน มีกฎให้ปฏิบัติธรรมอย่างน้อย ๓ ปี ๓ เดือน ๓ วัน ๓ ชั่วโมง โดยออกมาภายนอกไม่ได้ ทางวัดส่งอาหารให้วันละมือ อาจารย์จะลั่นประแจประตู่ ฝนกตรวชื่ออาจารย์ไว้ไม่ให้ใครเปิด โดยจะบอกมนตร์และรหัสลับให้บริกรรม ใช้รูปมณฑล ซึ่งบางทีจะรู้สึกว่ามีผีมีปิศาจ และมารร้ายมารบกวนด้วยประการต่าง ๆ ถ้าใจไม่แข็งพอและไม่ศรัทธาพอ ก็จะทนอยู่ไม่ได้

ทางภูฐาน บวชแล้วไม่สึก จะสึกก็ต้องสึกแต่ปีแรกที่บวชเณร ข้าพเจ้าถามท่านที่สนทนากับเรา ว่าเหตุใดจึงมาศรัทธาบวชเมื่ออายุมากแล้ว เพราะตามประเพณีเห็นบวชกันตั้งแต่เด็ก ๆ ท่านว่า ท่านอยากรู้ความจริงในทางพระพุทธวจนะ แต่บวชแล้วก็ต้องเรียนอย่างอื่น ๆ ประกอบไปด้วย

ถามว่าการบำเพ็ญพรตหมจรรย์ ตลอดชีวิตไม่ยากหรือ ท่านตอบว่าในโลกสันนิบาตอย่างใหม่ ถ้าไม่เอาจริงเอาจังกับสัจจะ และไม่ศรัทธาในพระพุทธคุณอย่างแน่นแฟ้น จะตกเป็นเหยื่อของกามคุณและวัตถุนิยมง่ายขึ้น จึงต้องมั่นในพระพุทธโฆสาวาทและพระธรรมวินัยไว้เสมอ

ได้ความว่ารัฐบาลถวายเงินอุดหนุนพระเณรทุกรูป ประมาณ ๒๐๐ รูปีต่อเดือน มักเอาเงินรวมกันเป็นกลุ่ม ๆ ที่มีพระอาจารย์คุมแล้ว ทำอาหารกันเอง อย่างถูก ๆ ฉันทานอาหารหลักตอนเพลมือเดียว แต่ตอนบ่ายฉันน้ำชาและเครื่องว่าง เช่นที่เอามาให้เรากินได้บ้าง ไม่เคร่งครัดดังนิกาย

หม่เหลือง

พระเณรที่วัดนี้ตั้งแต่ ๔ สังฆวิสัยยันจนย่ารุ่ง แล้วเรียนธรรมจนสองโมง พักฉันน้ำชาและเครื่องว่าง แล้วเรียนต่อจนเพล พักฉันมื้อหลักจนเที่ยงครึ่ง บ่ายเรียนจนย่ำค่ำ แล้วสวดมนต์ภาวนาตอนทุ่มหนึ่ง ก่อนนั้นมีอาหารว่างให้ฉันได้บ้าง ตอนสองทุ่มเป็นเวลาให้ท่องมนต์หรือทดสอบความจำ สามทุ่มจะจำวัดก็ได้หรือจะดูหนังสือ ภาวนา หรือท่องมนต์ก็ได้ แต่ต้องไม่ตีกัน เพราะตีตีต้องตื่นแล้ว

ตามปกติพระเณรพวกนี้ไม่ค่อยสงวนน้ำ เนื้อตัวดั่งกับทาไว้ด้วยเนยจากจามรี ชาวบ้านก็มักจะเป็นเช่นนั้น แต่แทบทุกรูปผูกนาฬิกาข้อมือ แสดงว่าญี่ปุ่นมีอิทธิพลเข้าถึงแทบทุกวัดแล้ว พูดอย่างเรา ๆ ก็มักลิ้นประหลาด และฉันทมากันแต่เด็ก มักคุเทศก์ของเราจากกระทรวงพระคลัง แม้จะยังหนุ่มแน่นก็เคี้ยวหมากอยู่เรื่อย รวมทั้งพวกนำม้าขึ้นมากับเรา ข้าพเจ้าเลยขอเคี้ยวกับเขาด้วย

พระพ้าข้าพเจ้าขึ้นไปยังภูเขาที่สูงขึ้นไป ให้ได้เข้าไปไหว้พระในวิหารพระศรีอารียะ โดยอีกด้านมีรูปท่านผู้สร้างวิหาร คือ สังฆปริณายกองค์ที่ ๒๕ ของภูฐาน นับแต่รวมคณะสงฆ์มา ถามท่านว่าศักราชเท่าไร ท่านไม่ทราบ ทราบแต่ว่าองค์ปัจจุบันเป็นลำดับที่ ๖๘ ส่วนท่านที่สร้างอาคารแรกของวัดนี้ ที่เราเข้าไปฟังสวดและกินอาหารนั้น เป็นสังฆปริณายกองค์ที่ ๙

วิธีนี้ก็คล้ายจีนและญี่ปุ่น ที่นับปีรัชกาล ไม่นับตามพุทธศักราชอย่างที่เรเคยเอาอย่างมาใช้นับรัตนโกสินทร์ศกนั่นเอง

พ้นวิหารพระศรีอารียะออกไป มีกฎีกรรณฐาน เรียงรายกันห่างออกไปทุกที่ เราเข้าไปไม่ได้ และผู้ปฏิบัติธรรมก็พูดกับคนนอกไม่ได้ เว้นในกรณีพิเศษจริง ๆ

สูงขึ้นไปอีกยอด มีวิหารพระอวโลกิเตศวร และพระมัญจุศรีโพธิสัตว์

ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของมหากรุณาและมหาปรัชญา ท่านเอ่ยอีกวิหารหนึ่ง บอกชื่อเป็นภาษาธิเบต เข้าใจว่าจะเป็นพระวัชรปาณี

เสียเวลาที่เวลาน้อยนัก ถ้าค้างสัก ๒-๓ คืน คงพอได้ ไปไหว้พระ ได้ทั่ว และคงสนทนาธรรมได้เนื้อหาบ้าง แต่ที่จะปฏิบัติธรรมนั้นยาก เพราะทางนี้เขาไม่รับคนนอก และไม่รับการปฏิบัติระยะสั้น ดูจะดูเด็ด ยิ่งกว่าวิธีการวนาของพม่าตามแบบของท่านศรีสยัคะดอเสียอีก

ได้ถามพระไปว่า ถ้าไม่เปลี่ยนวิธีการสอนและวิธีการปฏิบัติธรรม ตามสมัย พระพุทธศาสนาจะดำรงคงอยู่ได้ในภูฐานละหรือ ท่านว่าเรื่องนี้ ท่านเด็กเกินไปกว่าที่จะตอบได้ แต่เท่าที่ท่านสังเกต คนรุ่นใหม่ในภูฐาน ยังไปวัด ยังบูชาพระ แม้จะไม่ได้ปฏิบัติธรรมลึกซึ้งนักก็ตาม ท่านเองมองไม่เห็นอันตรายจากโลกภายนอกเท่าไรนัก แต่ที่จริงเราก็ไม่มีเวลาสนทนากันได้ลึกซึ้งมากนักด้วย

ท่านบอกว่าปฏิบัติธรรมบนยอดเขาเป็นที่ลำบาก แม้ฤดูหนาวจะหนาวมาก หิมะปกคลุมตลอดเวลา ก็รู้สึกที่เราประหลาดใจประหลาดใจแยกออกมาจากโลกภายนอกที่อยู่เบื้องล่างนั้นแล้ว ใช้ขันติธรรมได้ติดัก ฟังแล้วอดไม่ได้ที่ต้องนึกถึงพระบาลี บทที่ว่า

เวลาใด บัณฑิต ทำจิตความประมาท ด้วยความไม่ประมาท

เมื่อนั้น บัณฑิตนั้นนับว่าได้ขึ้นสู่ปัญญาเพียงดังปราสาท

ไม่เศร้าโศก ย่อมพิจารณาเห็นหมู่มสัตว์ ผู้ยังต้องเศร้าโศกอยู่

ปราชญ์ย่อมพิจารณาเห็นคนพาลทั้งหลายได้

เหมือนคนผู้ยืนอยู่บนยอดเขา

มองลงมาเห็นฝูงชนผู้เร่ร่อนอยู่บนพื้นดิน ฉะนั้น

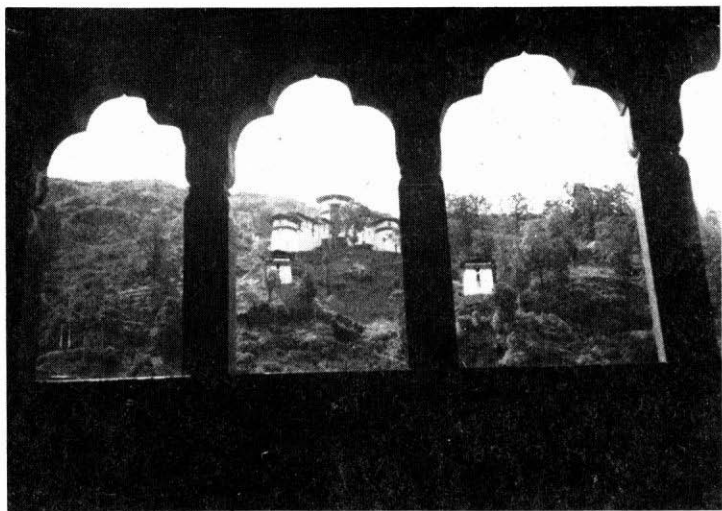
เรามีเวลาอยู่บนยอดเขา ภายในอารามเพียงชั่วโมงครึ่ง พอสี่โมงครึ่ง ก็ต้องลงเขา เขาแนะนำให้เดินลงเพราะทางชันนัก เกรงม้าจะล้ม เควะหัด ข้าพเจ้ามีไม้เท้าติดไปจากเมืองไทย มีชนิดปลายแหลม เหมาะกับการเดิน

เขา จึงไม่ล้มเลย หากเพื่อนและภรรยาที่ไปด้วยล้มกันได้คนละที่ ๒ ที่ แต่เขาผอม ไม่เป็นไร หากข้าพเจ้าล้มคงลุกขึ้นยาก แม้กระนั้นกลับลงถึงโรงแรม ก็ปวดเมื่อยไปทั้งตัว แถมมือก็เจ็บที่ต้องจับไม้เท้ามันไว้

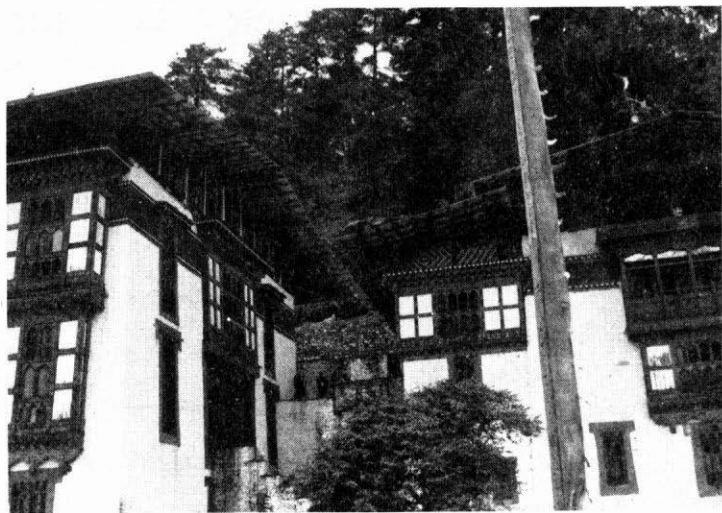
ชาลง ชมนกชมไม้ได้น้อย ด้วยต้องแข่งกับเวลา กลัวมืด ลงมาได้ ๓ ใน ๔ แล้ว และข้ามน้ำจากลำห้วยมาแล้ว เป็นทางราบเขาจึงให้เราขี่ม้าซึ่งก็น่ายินดีนัก หาไม่คงไปไม่รอดเอาอีช่วงหลังนี้เอง และช่วงนี้มีดแล้ว ต้นไม้ครึ้ม เราคงเดินคลำทางลำบาก นี่ม้าเคย คนจูงก็ชำนาญ จึงออกมาถึงโรงแรม Mothingthong ได้ภายในเวลาก่อนห่ม

รตมารอรับหลังโรงแรม แต่เราขอกินน้ำกินท่าที่โรงแรมแห่งนี้ ก็จะกินอาหารค่ากันที่นี้ด้วย แต่ปรากฏว่ามีเพื่อนฝูงชาวภูฐานรอเราอยู่ ณ โรงแรมที่เราพัก ก็เลยต้องรีบกลับไปพบเขา สนทนาปราศรัยกันจนดึก แม้จะเหนียวตัวและเหนื่อยมามาก ก็ต้องทน เพราะเป็นคืนสุดท้ายแล้ว ที่เราพัก ณ ราชธานีแห่งนี้

หน้าว่าง

มองขึ้นไปจากช่องเมืองพาโร

สถาปัตยกรรมแบบภูฐาน

ศิลปวิทยสถานและ โบราณวัตถุ

เราพักอยู่เมืองหลวง ๕ คืน พอถึงวันพฤหัสบดีที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๓๐ ก็กำหนดร่ำลาจากไป ผู้จัดการโรงแรมคุ้นกับเราแล้ว เลยทำอาหารกลางวันเลี้ยงส่งเป็นพิเศษ โดยที่ในช่วงเช้า ภรรยาข้าพเจ้ากับคุณศิริชัย ไปเดินซื้อของในเมือง ส่วนตัวเออนั้นมีกิจต้องพูดคุยธุระปะปังกับเจ้าภาพฝ่ายชาย ซึ่งชวนเพื่อน ๆ ที่เป็นปัญญาชนมาให้พบอีก ๓-๔ คน ทั้งคนภูฐานเองและชาวต่างประเทศด้วย เราคุยกันถึงปัญหาของบ้านเมือง ซึ่งคล้ายกับของเราเมื่อ ๑๐๐ ปีก่อน และพูดถึงเรื่อง ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ซึ่งเขาก็ถือเป็นหลักคล้ายของเรา หากจะขอยกไว้ยังไม่พูดในที่นี้

๑๐.๓๐ น. เพื่อนชาวภูฐาน ๓ คน ซึ่งล้วนเป็นข้าราชการผู้ใหญ่ พาไปหोพระสมุดแห่งชาติ ที่เดิมคำว่า พระ ไว้ข้างหน้า อย่างที่เราเคยเรียกมาในเมืองไทย ก็เพราะว่า ๑) เป็นหอที่ไว้หนังสือศาสนามากกว่าอะไรหมด ๒) บรรณารักษ์ใหญ่เป็นพระ ๓) มีชาวเมืองมาสวดมนต์

ซักลูกประคำรอบ ๆ หอดด้วย เพราะเขาถือดั่งเป็นหอไตรนั่นเอง

ตัวอาคารไม่ใหญ่นัก สูงสัก ๔ ชั้น ทรงภูฐาน งามดี ภายในหอไว้คัมภีร์ตัวเขียน และที่ตีพิมพ์ขึ้นใหม่อย่างโบราณบนกระดาษสาเป็นแผ่น ๆ แล้วเอาเข้ามัดไว้ มีผ้าห่ออย่างโบราณของเรา ที่เป็นหนังสือสมัยใหม่ก็มีบ้าง ว่าด้วยภูฐานและพระพุทธศาสนาแบบธิเบตเป็นพื้น

ทุกชั้น มีหอพระไว้บนมัสการ ถือว่าพระพุทธรูปเป็นประธาน หนังสือเป็นพาหะของพระธรรม โดยมีพระสงฆ์เป็นผู้อำนวยความสะดวก ก็ออกจะเข้าเรื่องดี ส่วนเจ้าหน้าที่นอกนั้นเป็นฆราวาส

ท่านบรรณารักษ์หอพระสมุดนี้ ถือว่าเป็นผู้มีสติปัญญาและสามารถมากในวงการคณะสงฆ์ ซึ่งกำลังจะปลีกตัวไปเข้าเงียบ เจริญสมาธิภาวนา ๑ สัปดาห์ เขาขอให้ได้สนทนากับเราก่อน โดยท่านเป็นอาจารย์สอนภาษาธิเบตให้เจ้าภาพฝ่ายชายของเราอยู่ด้วย ท่านจึงเอื้อเฟื้อเป็นพิเศษ เสียดยาที่เวลาเราน้อย คุยกับท่านได้ไม่นาน

ฟังดู พระผู้ใหญ่ทางฝ่ายภูฐานนั้น แม้จะร่วมงานทางโลก แต่ก็ถือว่าทางธรรมต้องเป็นใหญ่ ต้องภาวนาและสำรวจจิตใจอยู่เสมอ ท่านว่าถ้าคนศึกษาแผนใหม่ขาดจิตตสิกขาก็จะไปไม่รอด จะเป็นพิษเป็นภัยกับมนุษยนิกรด้วย

ท่านผู้ทรงสมณฐานันดร และเป็นเกจิอาจารย์เหล่านี้ แม้จะรับตำแหน่งต่ำสูงอย่างไร ก็ดูไม่ติดกันเอาเลย พออายุมาก มักขอลาออกเพื่อไปยังวัดป่าหรือไปภาวนาตามถ้ำโดยลำพัง เพื่อเตรียมตัวตาย เตรียมตัวเกิด ทางรัฐบาลมักต้องอ้อนวอน ขอให้หาตัวตายตัวแทนได้ก่อน จึงค่อยจากไป โดยมากมักไม่สำเร็จ ดู ๆ ข้างต่างกับพระผู้ใหญ่ที่มีตำแหน่งในทางพระสังฆาธิการบ้านเราเสียเหลือเกิน นิทานเรื่องนี้สอนว่าอย่างไร ไม่จำเป็นต้องมีบทสรุปในที่นี้

พอออกมาจากหอพระสมุด ได้ชักรูปหมู่ไว้เป็นที่ระลึก แล้วพวกเรา

ลาฝ่ายคณะเจ้าภาพ ซึ่งต้องไปทำราชการ เขาจะจัดให้ข้าพเจ้าได้ชมสถาบันอายุรเวทซึ่งอยากไปมาก เพราะสนใจในเรื่องนี้เป็นพิเศษ และได้ไปเห็นมาบ้างแล้วที่ธิเบต หากเกรงใจคุณศิริชัย ซึ่งอยากชมโรงเรียนเพาะช่าง ก็เลยต้องรวมกันไปที่นั่น อันอยู่หลังหอพระสมุทน์นั่นเอง

เดินขึ้นเขาไปอีกนิด ก็ถึงตัวอาคารโรงเรียนเพาะช่าง แต่เพิ่งรู้สึกตัวว่าชั้นตัวอาคารของกุฏิฐานทุกแห่งบันไดชันเหลือเกิน ทั้งนี้ก็เพราะเปลี่ยนมาจากการขึ้นเขาเมื่อก่อนนั่นเอง

ชั้นล่างสุด เขาสอนเด็กหัดเขียน ใช้กระดานชนวนอย่างเราสมัยโบราณ ซึ่งต้องเอาหมึกห่อหาคะดาน แล้วเอาดินสอพองเขียน แต่ที่เขาแบ่งให้ขาว แล้วใช้ดินสอดำเขียน เขียนเสร็จลบได้ ไม่เปลืองสมุดดังเด็กรุ่นใหม่ของเราเลย

ชั้นบนขึ้นไปเป็นที่เขียนภาพฝาผนังวัด ซึ่งทางนี้เขาเขียนบนผ้าลอกจากของเดิม แล้วเอาไปปะบนกำแพงอีกที ดูเขาตั้งใจเขียนกันมาก มีแปลกไปจากเดิมด้วยบ้าง หากรักษาวีธีโบราณไว้มาก เป็นแต่สีเอาสีฝรั่งเข้ามาผสมบ้างแล้ว ดูๆ สีออกจะฉูดฉาด แต่ก็จำเป็น เพราะไปติดไว้ตามวัดมีदनัก และทางนี้เขาดูเอาบุญมากกว่าดูเอางาม

บางห้องสำหรับช่างแกะสลัก บ้างก็ทำหุ่นและหน้ากากอย่างหัวโขนของเรา หากเขาใช้ผ้าปะบนดินเหนียว ไม่ได้ใช้กระดาษอย่างของเรา และไม่ใช้แม่พิมพ์ ทุกรูปหุ่นหน้ากาก เป็นฝีมือเอกเทศทั้งสิ้น หน้ากากพวกนี้ใช้ในพิธีทางศาสนา

ดูๆ ศิลปะและวิทยาการของเขา จะเป็นเรื่องศาสนาตลอด ดังภาษิติเบต คำว่า วรรณคดีก็หมายถึง วรรณคดีในทางพระพุทธศาสนา เท่านั้นเอง ถ้ามหาภาพเขียนอย่างสมัยใหม่ ไม่ปรากฏว่ามีเลย อย่างน้อยก็แสดงว่า รัฐบาลอุดหนุนจนเจือในทางอนุรักษ์ศิลปวัฒนธรรมอย่างจริงจัง เด็กนักเรียนไม่ต้องเสียค่าเล่าเรียนเลย จบแล้วก็มั่งงานทำตลอด

ขาดแต่ไม่เห็นพระเรียนวิชาพวกนี้กัน ทางเราน่าจะประยุกต์ให้พระเรียนทางนี้กัน ซึ่งคงจะแก้ปัญหาด้านพุทธศิลป์แบบโบราณของเราได้บ้าง กระมัง

สำเร็จกิจการทัศนศึกษามาแล้ว กลับไปกินอาหารกลางวันที่โรงแรม แล้ว ป้ายโมงออกรถไปเมืองพาโร ที่เราแรกมาถึงตอนอาทิตย์ลง ณ สนามบินที่เมืองนี้นั่นเอง

หนทางไปกั๋งดงาม วิ่งตามไหล่เขา เลียบแม่น้ำ หากพรรณนาไว้เมื่อขามาแล้ว จึงจะไม่เอ่ยซ้ำอีก เขาให้รถหลวงและคนขับ ตลอดจนมัคคุเทศก์ติดตามเราไปตลอด หากคนของเขาพัก ณ โรงแรมในเมือง พวกเราเขาให้อยู่ณโรงแรมของรัฐบาล Olathong Hotel อันใกล้หอร่น แต่เรายังไม่เข้าโรงแรม ตรงไป ณ สถานที่สำคัญของเมืองเลยทีเดียว

แม้พาโรจะไม่เคยเป็นราชธานีของภูฐาน แต่ก็เคยเป็นที่บัญชาการของแคว้น ดุจดั่งเมืองหลวงย่อม ๆ อย่างแพร่และน่านั่นเอง หากเป็นเมืองใหญ่ติดกับชายแดนด้านธิเบต จึงถือว่าสำคัญนัก ทั้งในทางศาสนา ซึ่งรับอิทธิพลมาจากประเทศนั้น และทั้งในทางรักษาเอกราช ไม่ให้ธิเบตรุกล้ำเข้ามา ดังนามภูฐาน ในแง่หนึ่งแปลได้ว่า ตะวันออกของธิเบตนั่นเอง

สิ่งซึ่งเห็นตระหง่านสำหรับเมืองนี้คือ Paro Dzong ช่อง แห่งนี้สูงถึง ๗๐๐๐ ฟุต และเพ็ชรสิริรูปร่างนี้เอง ว่าทำไมจึงเป็นป้อมปราการ ทั้งนี้ก็เพื่อกันการรุกรานจากธิเบต เพราะท่านผู้สร้างคือพระเจ้าผู้รวมประเทศจากทุก ๆ นิภายเข้าด้วยกัน ถือกันว่าท่านเป็นที่มาแห่งตำแหน่งปฐมปรีณายก โดยใช้ช่องแห่งนี้เป็นศูนย์บัญชางานของบ้านเมืองด้วย ก่อนการขยายช่อง (Tashichho dzong) ที่ทิมปู

เหนือพาโรช่องขึ้นไป มีช่องน้อย ๆ อีกแห่งหนึ่ง ซึ่งเดิมใช้เป็นหอสังเกตการณ์ เพื่อดูว่ากองทัพธิเบตจะยกมาเมื่อไร พระนิภายนี้จึง

จำต้องใกล้เคียงกับพระวินัย นำทัพออกศึกบ้าง จนบ้านเมืองสงบ จึงกลับ
สมาทานสิกขาบทกันตามเดิม

พูดอย่างนี้ พระบ้านเราคงหัวเราะ แต่เราคงหัวเราะไม่ออก ถ้าจะ
บอกว่าภฏฐาน ไม่มีการลงโทษประหารชีวิต สัตว์ป่าทุกชนิดห้ามล่า การ
ตกปลาก็ต้องขออนุญาตจากรัฐบาล โรงงานทำเบียร์ไม่มี ร้านขายเหล้า
ขายเบียร์ไม่มี มีแต่ขายในโรงแรมใหญ่ ๆ ให้ชาวต่างประเทศเป็นพื้น
ชาวบ้านจะทำเหล้ากินกันบ้าง ก็น้อย ผิดกับเนปาล ซึ่งชาวบ้านสูบกัญชา
กันก่อนฮิปปี้เข้าไปเสียอีก ทางนี้ คนไม่ชอบกัญชา ยาดองอะไรเลย
แม้สูบบุหรี่ก็ถือว่าผิดศีลข้อ ๕ นับว่าเขาถือศีลกันเคร่งครัดกว่าชาวเรา
โดยทั่ว ๆ ไป

ที่จริง เหล้าวิสกี้ เบรนต์ ก็มีทำขาย หากให้กองทัพบกทำ ดังได้ทำ
น้ำผลไม้ใส่กระป๋องขายต่างประเทศด้วย กล่าวคือ ไหน ๆ พวกทหารได้
ผิดศีลข้อที่ ๑ แล้ว ก็เลยให้ผิดศีลข้อที่ ๕ เสียด้วย รู้แล้วรู้รอดไป

ลอร์ดเดอวี มีออกทุกสัปดาห์ บางทีสัปดาห์ละ ๒ ครั้ง เงินรางวัล
ที่ ๑ แสนรูปี แต่ปรากฏว่าขายให้คนอื่นเสีย เพื่อเอาเงินตราต่างประเทศ
เข้าเมืองมากกว่าอะไรอื่น เพราะชาวภฏฐานไม่ชอบบอขายมุขโดยพื้นฐาน
แสดงว่าศาสนธรรมยังประจำใจเขากันอยู่มาก

แม้ฝรั่งที่เข้ามาประเทศนี้ในสมัยโบราณ จะเขียนรายงานดูถูกคน
พื้นเมือง แต่ก็ยอมรับว่าชาวภฏฐานชื่อ พูดคำสัตย์ ฝรั่งอังกฤษ Oxfam
ที่มาเรือบินลำเดียวกับเราก็บอกว่าชาวภฏฐานยอมรับอย่างน่าชื่นว่าผลงาน
ของเขามกพร่องอย่างไร เจ้าของโครงการฝ่ายพื้นเมืองโกงกินอย่างไร
ทางฝ่ายภฏฐานรายงานให้เขาทราบหมด โดยไม่ปิดบัง ฟังดูก็ออกจะ
น่าชื่นใจ

ขอย้อนกลับมาพูดถึง ช่อง แห่งเล็กที่อยู่สูงขึ้นไป อันเราเข้าไปก่อน
บัดนี้เขาทำเป็นพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ นับว่าเขาจัดดี แม้ไม่ใหญ่ก็งาม

และเข้าใจจัด ท่านภักตทาร์กษใหญ่เป็นพระอีก หากองค์นี้เป็นริมไปเจ เสียตาย ท่านไม่อยู่ ได้รับอาราธนาให้ไปแสดงปาฐกถาที่ประเทศอังกฤษ

เมื่อเจ้าหน้าที่รู้ว่า เราเป็นแขกของเจ้านายเขา เลยอนุญาตให้ถ่ายรูป ภายในได้ และมีพนักงานมาอธิบายให้ฟังทุกชั้น เขามี ๕ ชั้นด้วยกัน ต้องขึ้น ๆ ลง ๆ จนหัวเข่าอ่อน

แทบทุกชั้นมีพระพุทธรูปอยู่กลาง ตั้งเป็นที่บูชา คล้ายห่อพระสมุด เวลาเราดูแล้ว คนปิดห้อง ปิดไฟ ก็จะมีสวดมนต์ภาวนาไปพลางด้วย โดยเขาคงถือว่ายังเป็นวัดอยู่นั่นเอง

ได้เห็นภาพบูชาหรือพระบฏอย่างธิเบต(ตองกา)งามมาก ได้เห็นเครื่องต้น เครื่องทรง และสมณบริวาร ตลอดจนเครื่องรบ พร้อมทั้งธรรมชาติวิทยา คือมีเสี้ยนนาขนิด สัตว์ต่าง ๆ ตลอดจนเงินตราและไปรษณียกร ซึ่งเพิ่งเริ่มเมื่อ พ.ศ.๒๕๐๕ นี้เอง เงินตราเริ่มก่อนมีพระมหากษัตริย์ แต่เครื่องมหัศจรรย์ทางศาสนามีเก่า ๆ มาก

ดูแสดมปีเขาแล้ว ถ้าไม่คิดทางการเมืองให้ลึกซึ้ง ก็ออกจะซ้ำ เพราะงานอภิเชกมกุฎราชกุมารอังกฤษ ทางนี้ก็ออกแสดมปีพิเศษ หากมองในมุขกลับ เขาต้องการให้นานาชาติรับรู้และรับรองเอกราชของเขา นั่นเอง

ออกจากพิพิธภัณฑ์สถาน เราเดินลงมายัง ช่องใหญ่ ซึ่งก็คล้าย ๆ กับที่เคยเห็นมาแล้วหลายแห่ง จึงจะไม่พรรณนาอันใด เว้นแต่ตอนเราเข้าไป พระกำลังทำพิธีบูชาอยู่ เราขอเข้าไปไหว้พระและฟังท่านสวด คราวนี้มีไม้กู่รูป แต่ท่านใช้กระบี่ปี สีซอ สังข์ แตรและกลอง ออกนำสนุกละเอียดแต่ที่ท่านห้ามถ่ายรูป โดยเราเข้าไปแต่ตอนแรกเลย ท่านฉันท้าชา กันแล้วจึงเริ่มพิธีซึ่งคงนาน เราอยู่ตลอดไม่ได้

พิธีทำนองนี้ ข้าพเจ้าเคยเห็นมาแล้วในวัดธิเบต ซึ่งซับซ้อน เอะอะ น้ามหัศจรรย์กว่าที่นี่ และสกปรกมากกว่าด้วย แต่แม้กระนั้น ที่วัดนี้

ก็ได้กลืนปลาสลิดค่อนข้างแรงในลานกว้าง ระหว่างวิหารใหญ่ ซึ่งเรา
ปายป็นขึ้นไม่ไหวแล้ว เพราะสูงถึง ๕ ชั้น

นอกช่องออกไป ใต้พระบฏชนิดใหญ่ที่สุดและศักดิ์สิทธิ์ที่สุดของ
ฐาน โดยเปิดให้มหาชนนมัสการ ๒๕ ปีครั้ง ส่วนที่หิมบูเปิดให้นมัสการ
ปีละครั้ง

เราได้แต่เดินผ่านหอนั้นลงไปข้างล่าง มีทางข้ามแม่น้ำ เป็น
สะพานแบบโบราณ ซึ่งออกจะคล้ายป้อมปราการของยุโรป เขาว่าเวลานี้
สะพานอย่างนี้เหลือที่นี้แห่งเดียว ที่อื่น ๆ ไฟไหม้หรือถูกทำลายไปหมด
แล้ว ดังเราเผชิญมาแล้ว ณ ช่อง ที่เมืองปุนนะกา นั้นเอง

ทางริมแม่น้ำ ก็มีวัดและพระเจดีย์เรียงรายหลายองค์ พระเจดีย์
ทางนี้ไม่มีเป็นแบบระอย่างของจีนเลย มักจะสร้างง่าย ๆ ดิตรูปพระไว้
และมีธงหรือตุ๊กไว้เรียงรายไป

ใกล้ ๆ กับพระสถูปเหล่านี้ มีพระราชนิเวศประจำเมือง ซึ่งเจ้านาย
ในราชตระกูลเสด็จมาประทับเนื่อง ๆ ดังวันก่อนเรามาถึง เจ้าฟ้าหญิง
เจ้าภาพของเราก็ดำเนินมาประทับ เมื่อพระโอรสมกุฎราชกุมารบุญปิ่นเสด็จ ก็
ประทับที่นี่

ถามเขาว่า ทำไมปลูกไว้เตี้ย ๆ ไม่ปลูกวงให้สูงขึ้นไป จะได้ชม
ทิวทัศน์อันงดงาม เขาตอบว่าทางฐานถือว่า พระราชาจะอยู่สูงกว่าพระ
หาควรไม่ แม้จะเป็นเจ้านาย ก็ควรมีวงอยู่ต่ำกว่าวัด ฟังดูแล้วก็น่า
อนุโมทนา

นอกจากช่อง ๒ แห่งนี้แล้ว ภายยังมีช่องแห่งชาติ อยู่ห่างเมือง
ออกไป ๑๕ ก.ม. ซึ่งน่าเสียดายที่ปรักหักพังลงเพราะไฟไหม้ เมื่อพ.ศ.
๒๔๙๕ นี้เอง ควรที่จะบูรณะขึ้นใหม่ แต่ทำไมจึงปล่อยไว้ให้รกร้าง
ก็ไม่ทราบ

พวกเราไปชม ทำให้นึกถึงอยุธยาหรือสุโขทัยฯ ให้การปลงธรรม

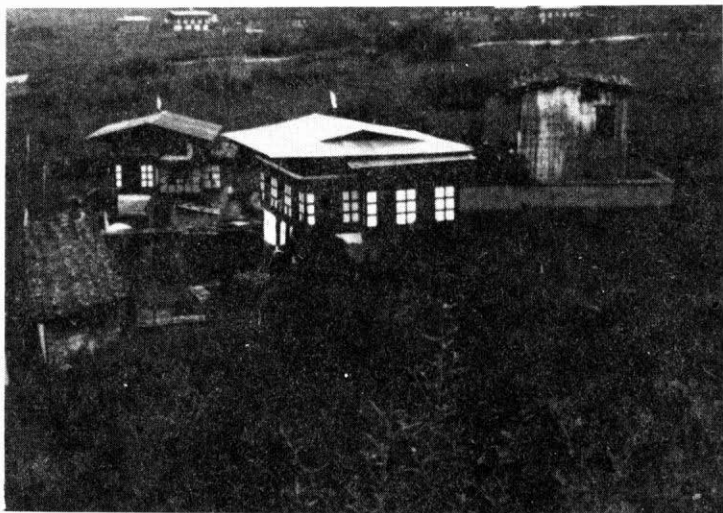
สังเวช โดยที่ช่องแห่งนี้ชื่อว่า Drukul Dzong ดรุค คือ ภูฐาน कुล คือ ชัยชนะ สร้างเป็นอนุสาวรีย์ที่ป้องกันไม่ให้อิเบตรุกรานเข้ามาได้ ทำเป็น ๒ ชั้น ชั้นนอกไว้รบ ชั้นในไว้ทำพิธีศาสนา โดยขอให้เทพดาฟ้าดิน เข้าข้าง ดังช่องเล็กที่เป็นพิพิธภัณฑสถานบัดนี้ ก็มีห้องไว้เป็นคุก สำหรับ ชังคน มีข้อคา เครื่องทรมานต่าง ๆ

เราขึ้นไปบนยอดช่องแห่งชาติ ก็เห็นได้ว่าทำไมมาสร้างไว้ตรงนี้ เพราะอยู่ตรงทางแคบ ระหว่าง ๒ ช่องเขา อันเข้าศึกจำต้องยวตราทัพมา ถ้ามแลเห็นได้แต่ไกล ก็อาจสกัดทัพไว้ได้ จึงได้ชัยชนะในที่สุด

ท่านงาวัง นัมกิล (Ngawang Namgyal) ผู้สร้างช่องเหล่านี้ มีสายตาไกล ในการรวมประเทศ รวมนิยายไว้ได้ โดยที่ใช้ช่องต่าง ๆ ที่ท่านสร้างเพื่อความอยู่รอด ปลอดภัยจากศัตรูภายนอกด้วย และช่วยให้ช่องเป็นอารามเพื่อฝึกจิตใจให้เจริญทางไตรสิกขาด้วย แม้อุบายของ ฝ่ายวัชรยานจะต่างไปจากเรา ก็เป็นศิลปวิทยาการอย่างหนึ่ง ซึ่งเรา น่าจะต้องรับรู้และนำมาใคร่ครวญดู

ดูทุกช่องทุกวัดแล้วอดเป็นห่วงอัคคีภัยไม่ได้ แม้จะห้ามสูบบุหรี่ แต่จุดไฟตามตะเกียงกันแทบทุกห้องบูชา แถมบางวัดมีไฟฟ้าเข้าไปแล้ว สายไฟที่ระวางไม้ดีก็มีภัยได้ง่าย ของเราเองก็เกิด ดูจะระวังกันในเรื่องนี้ ยังไม่เพียงพอ

หน้าว่าง

บ้านเรือนชนชั้นกลาง ทางเมืองพาโร

ช่องเมืองพาโร

พวกเราเข้าพัก Olathong Hotel เมืองฟาโร ๒ คืน ณ วันพฤหัสบดีที่ ๑๐ และศุกร์ที่ ๑๑ กันยายน ๒๕๓๐ โรงแรมนี้เป็นของรัฐบาล สร้างต้อนรับนักท่องเที่ยวเป็นพิเศษ คล้าย Mothingthong Hotel ของเมืองทิมพู คืออยู่นอกเมืองออกไป และปลูกสนอย่างทางภูกระดึงของเรา ล้อมรอบไว้ ไม่เห็นทิวทัศน์ และทำเป็นบังกะไลหลังเล็ก ๆ ให้อยู่ น่ารื่นรมย์ ผู้จัดการมาต้อนรับเราเป็นอย่างดี มีอาหารพื้นเมืองให้กิน โดยโรงแรมทิมพูที่เมืองหลวง อาหารมักกลายเป็น เพราะหัวหน้ากักเป็นจีน ที่นี้เขาชาวภูฐานซึ่งภูมิใจอาหารของเขาเอง คุยว่าเมื่อเจ้าญี่ปุ่นเสด็จ เขาก็ทำเครื่องเสวยไปตั้ง แม้จะประทับ ณ พระราชวังก็ตาม

ที่จริง ภูฐานเขาส่งคนไปเรียนวิชาโรงแรมและวิชาปรุงอาหารถึงออสเตรเลียและสวิส จีนที่มาเป็นหัวหน้ากัก ก็ชวนมาจากลอนดอน โดยเขาเคยอยู่ฮ่องกงด้วย แต่ตอนนี้มีนโยบายลดนักท่องเที่ยว โรงแรมว่าง เห็นมีคณะฝรั่งจากเดนมาร์คมาพักอีกราว ๆ ๑๐ คนเท่านั้น ดัง Moth-

ingthong Hotel ที่เมืองหลวง ก็เห็นมีคณะเยอรมันปาน ๆ กัน ส่วนโรงแรมทิมพูที่เราอยู่มา มีแขกอินเดีย ๑ และญี่ปุ่นอีก ๒ เท่านั้น

ผู้จัดการโรงแรมบอกว่า น่าจะต้องขยาย ไม่ใช่ลดปริมาณเช่นนี้ แต่เขาเป็นคนของรัฐ ไม่ได้เอดร่อนอะไร อย่างไรก็ตาม เขาเชื่อว่าต่อไปรัฐบาลต้องเพิ่มปริมาณนักท่องเที่ยวแน่ เพราะเห็นเจรจาซื้อเครื่องบินลำใหญ่ นั่งได้ถึง ๔๐ คนไว้แล้ว โดยมาทดลองลงที่สนามบินนี้แล้วด้วย

ถ้าเป็นจริง ดังเขาวา ก็แสดงว่า ยังมีอะไร ๆ ขัดกันอยู่ภายในในระดับนโยบาย แต่มีเสียงจากผู้อื่น ได้ความว่าเครื่องบินดังกล่าว จะเอาไว้นักฝึกผลิไม่ไปขายต่างประเทศ เพราะการเกษตรกระเตื้องขึ้นมากแล้ว ขายอินเดียอย่างเดียวไม่พอ ทั้งหมดนี้ก็ต้องฟังหูไว้หู

การที่เรามาอยู่เมืองนี้ ๒ คืน นอกจากจะไปชมสถานที่ต่าง ๆ ดังได้เอ่ยไว้ในตอนก่อนแล้ว ก็เพื่อเป็นเขาอีกครั้ง เพื่อขึ้นไปยังวัด Taktsang ซึ่งเชื่อกันว่าท่านปทุมสมภพขึ้นเสด็จขึ้นไปบำเพ็ญพรตภาวนา แต่ไม่เป็นวาสนาของเรา ด้วยฝนตกพรำทั้งวันและเราก็กินพายเขามาเมื่อวันก่อนนี้เอง แข็งขาอ่อนเปลี้ย ทั้งหนทางก็ลื่นนัก เป็นอันขึ้นไปไม่ได้ ขนาดคณะเดนมาร์กซึ่งชำนาญการได้เขายังต้องยอมจำนน เราได้แต่ขับรถเข้าไปและเดินขึ้นเขาไป จนพอได้แลเห็นวัดท่าน แล้วกินมัสการท่านเพียงนั้น พอนับได้ว่าเป็นบุญกุศริยา

ก่อนหน้านั้นเราแวะตลาด คูเมืองซึ่งเท่า ๆ กับอำเภอขนาดเล็กของเรา แต่ใหญ่กว่าปุนนะกา เมื่อวานตอนผ่านเมือง เห็นคนหนุ่ม ๆ เขาประลองยิงเกาทัณฑ์กัน แต่ใช้คันศรแบบใหม่เสียแล้ว ตามได้ความว่าอันหนึ่งราคาแพงถึง ๔,๕๐๐ รูปีย์ มัคคุเทศก์ของเราเป็นนักยิงธนู ได้เล่นเป็นตัวแทนของกระทรวงพระคลัง แข่งกับบรรดาข้าราชการจนได้เข้ารอบรองชนะเลิศ

สำหรับเช้าวันนี้(ที่ ๑๑ ก.ย.) เขาพาเราไปซื้อตุ้งหรือธงจารึกมนตร์

ภาษาธิเบต เจ้าของร้านต้อนรับด้วยการเอาหมากฝรั่งมาเลี้ยง ข้าพเจ้าไม่รับ ขอมหากแท้ ๆ กินแทน ดูชาติใจมาก แต่หมากของเขาเป็นหมากแห้งมาจากอินเดีย พลุกก็คล้ายใบชะพลูของเรา กินรสต่างไปจากหมากแขก การซื้อของที่นี่ เขามักไม่บอกผ่าน ไม่ต้องต่อตามราคากันดังที่อินเดียและฮ่องกง

เห็นของพื้นเมืองอื่น ๆ เลยซื้อมาอีกบ้าง แต่ของส่วนใหญ่มาจากเมืองจีนและอินเดีย ด้วยเหตุฉะนั้นอินเดียจึงไม่เก็บภาษีของจากภูฏาน เพื่อไม่ให้ภูฏานเก็บภาษีของของตน โดยของส่วนใหญ่ที่ในประเทศนี้มาจากอินเดียแทบทั้งสิ้น นับว่าอินเดียได้กำไรมาก ยังคนของอินเดียก็มาทำงานในประเทศนี้มาก จึงไม่แปลกประหลาดที่อินเดียให้เงินอุดหนุนประเทศนี้มากมาย ทั้งให้เปล่าและให้ยืม

มักคุเทศก์ซื้อรูปและข้อเสนอสำหรับไปตามตะเกียงที่วัดด้วย ตกลงเราไปวัด KITCHU LAKHANG ซึ่งนับว่าเก่าแก่ที่สุดของภูฏาน ตามตำนานเล่าว่า พระเจ้าแผ่นดินธิเบตทรงพระนามว่า SONGTSHEN GAMPO สร้างขึ้นด้วยอิทธิฤทธิ์พร้อมกันในวันเดียว ๑๐๘ วัด ทั้งนี้เพราะทรงเป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์ แบ่งภาคมาเกิด ดังต่อมาก็เชื่อว่าทะเลลามะเป็นอวตารของพระอวโลกิเตศวรเช่นกัน จึงทรงเป็นได้ทั้งประมุขสงฆ์และของอาณาจักร พุดอย่างทางปริศนาธรรม ก็คือทรงเป็นตัวแทนของพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า จึงอาจสร้างวัดได้ถึงเพียงนี้ด้วยบารมีธรรม วัดทั้งหมดนี้มีในภูฏาน ๕ วัด หากบัดนี้เหลือเพียง ๒ อีกวัดอยู่ที่บูมตัง อันเป็นธานีที่ตั้งของราชตระกูลแต่เดิมมา ส่วนอีก ๓ วัดหาเค้าเงื่อนไม่ได้เอาเลย

ถือกันได้ว่าวัดนี้เป็นต้นตอที่มาของพระพุทธศาสนาในประเทศนี้ เราเข้าไปในวัด แม้ฝนจะตก เขาก็ห้ามกางร่ม พอเข้าเขตวัด ก็เห็นมีคนแก่นั่งหมุ่นไม้มนตร์อยู่ ทั้ง ๆ ที่เป็นวัดเล็ก ๆ แต่ก็เก่าแก่ที่สุดและ

ศักดิ์สิทธิ์นัก หากเขาอนุญาตให้พวกเราเข้าไป ในวิหารได้ เห็นลามะ กำลังนั่งบริกรรม ชักลูกประคำอยู่ เราก็มลงกราบพระ ณ ที่หน้าพระ มีรัตนมณีอันมีค่าฝังอยู่ที่พื้นกระดานหลายเม็ด เม็ดงาม ๆ ใด ๆ ทั้งนั้น ดังวันก่อน เราขึ้นเขา เข้าไปในวิหารพระศรีอารีย ก็เห็นรัตนมณีเช่นนี้ ฝังที่พื้นกระดานเช่นเดียวกัน ทั้งนี้เพื่อบูชาพระรัตนตรัยและไม่ให้ติดยึด ในของมีค่าทางโลก จึงเอามาเหยียบย่ำที่พื้น

พอพระรู้ว่าเราเป็นแขกของเจ้าฟ้าหญิง ก็เลยเปิดชั้นในให้เข้าไป บูชาพระ ซึ่งคนนอกเข้าไม่ได้ แดมบอกให้ทราบ่ววิหารองค์ถัดไปที่ พระพันปีหลวง (ทรงพระนามว่า KEZANG WANGMO) ทรงสร้างขึ้น ใหม่ นั้น กำลังจะมีพิธีสำคัญอันอุทิศถวายพระบรมวงศ์ หากเราสนใจ ก็เข้าไปได้

ขณะนั้นพระกำลังตีระฆังอยู่พอดี เราเข้าไปภายใน ในรูปท่าน ปทุมสมภพองค์ใหญ่เป็นประธาน และมีรูปท่านซึ่งเนรมิตกายเป็นดัง พระยามารปราบอสุคตมูลต่าง ๆ อยู่ด้วย กำแพงก็เขียนรูปสวยงาม ทางนี้ เขาเขียนบนผ้าแล้วปิดทับบนผนังอีกที แล้วยังมีผ้าปิดไว้ดังพระบฏของ ธิเบตก็เป็นเช่นนี้เสมอ ต่อตอนมีงานสำคัญ จึงเลิกผ้าข้างหน้าออกให้ได้ ชมภาพเพื่อไหว้พระที่ภาพ

ได้ทราบว่าพระที่อาราธนาเข้ามาพิธี มาจากเมืองบูมตังอันห่างไกล องค์กรโปเจซึ่งเป็นประธานในพิธีมีกำเนิดในธิเบต แล้วลี้ภัยไปอยู่ในอินเดีย หากได้รับอาราธนามาในกิจนิมนต์นี้โดยเฉพาะ เห็นว่าต้องสวดกันทั้ง ๒๔ ชั่วโมง คล้ายสวดภาณวารของเรา เป็นเวลา ๑ เดือน โดยภายนอก ก็มีปะรำพิธี กันรั้วเป็นเสื้อไม้ไผ่ไว้ มุงหลังคาผ้าใบ คงใช้เวลาเริ่ม และเวลาจบแห่งเดือนดังกล่าว ซึ่งเข้าใจว่าคนคงจะมามาก

มักคุเทศก์บอกเราว่า ผ่านมตรหรือตุ้งที่เราซื้อมานั้น ต้องให้ริมโปเจ (ซึ่งแปลว่าพระอาจารย์เจ้า) เสกเสียก่อน ท่านก็เสกให้เป็นอย่างดี มีการ

ติดข้าวสาร สาดลงบนผืนธงด้วย มัคคุเทศก์นึกว่าเราจะแขวนไว้ที่วัดนี้
เราบอกเปล่า เราจะเอากลับเมืองไทยต่างหาก

ประเดี๋ยวพระก็เริ่มพิธี โดยท่านริมโปเจเป็นประธาน นั่งสูงขึ้นไป
และมีที่นั่งลดหลั่นกันลงมาอีกรูปหนึ่ง ที่จริงมีธรรมาสถ์สูงอยู่กลาง
หากไม่มีใครนั่ง ขนาดสมเด็จพระราชาคณะออกมา จึงจะใช้อันนี้

พระอื่น ๆ นั่งเรียงราย ๒ ข้างวิหาร ประมาณด้านละ ๕ รูป มีเณร
น้อยรูปเดียว พระธิเบตปลงผมบ้าง ผมยาวบ้าง ห่มแดงเป็นพื้น เครื่อง
ดนตรีมีพร้อมทั้งฉิ่ง ฉาบ แตรยาว สังข์ วัชระ และมีกระดุกคนเลี่ยมทำเป็น
ดั่งไม้เคาะจังหวะ ทั้งยังมีกระโหลกศีรษะเลี่ยมเงินไว้ใส่น้ำมันต์ด้วย

การสวดสลัมกับดนตรี น่าฟัง และเวลาพระมาจุดไฟบูชาหน้าพระ
ประธาน จะใช้ผ้าเช็ดหน้าขาวปิดปาก กันความสกปรก หรือกันสัตว์
จากปากจะถูกไฟลวกตาย ก็ไม่ทราบได้ ออกคล้ายพวกเซนศาสนา โดยที่
พระมาจากหัวเมือง จึงมีของจากชนบทมาขายเราด้วย เราซื้อพรมเล็ก ๆ
มากันคนละผืน ๒ ผืน ถือว่าเป็นการบำรุงวัดหรือบำรุงพระก็แล้วแต่

นอกจากวัดนี้แล้ว เรายังไปอีกวัดหนึ่ง ชื่อ DUNG TSHI LAKHANG
(คำหลังแปลว่าวัด) ซึ่งร้างเสียแล้ว มีเสียดงผ้าอยู่กับภรรยาและบุตรเท่านั้น
อาคารภายนอก หลังคารั่ว ภายในก็ทรุดโทรม แดมมิดสนิท ต้องใช้
ไฟฉาย เด็กลูกเสียดงนำเข้าและต้องป็นขึ้นถึง ๓ ชั้น แม้ภาพผนังจะงาม
ก็มองแทบไม่เห็นเอาเลย

ตามตำนานว่าท่าน Dupthop Thang Thong Gyalpo ภาวนา
เห็นนิมิต ท่านปทุมสมภพมาบอกว่า บริเวณแถบนี้มีเต่าซึ่งพนพิชออกมา
ทำให้ไร่นาราษฎรเสียหาย ขอให้ไปปราบ ท่านสามารถฆ่าเต่าร้ายได้สำเร็จ
จึงสร้างวัดนี้ขึ้นไว้ เมื่อพ.ศ.๑๙๗๑

เราไหว้พระชั้นล่าง แล้วขอให้เข้าไปชั้นใน ได้เห็นพระพุทธรูป
และรูปท่านปทุมสมภพ ซึ่งทางนี้เรียกว่าคุรุริมโปเจ และรูปบิดาท่านผู้สร้าง

วัด ขึ้นไปอีกชั้นจึงมีรูปท่านางวัง นัมกิล (Ngawang Namgyal) ซึ่งมีฉายาว่าศัพตรุง (Shabdrung) แปลได้ความว่า เคารพบนอบแทบเท้า ท่าน แสดงว่ามาเต็มขึ้นภายหลัง เพราะว่าท่านองค์นี้มาที่ภูฐานเมื่อ พ.ศ.๒๑๕๙ นี้เอง และมีรูปท่านสังฆปริณายกองค์แรก ซึ่งสืบตำแหน่งต่อจากท่านศัพตรุงด้วย

โดยที่เรามีเวลาว่าง ผ่นตก ไปไหนไม่ได้ จึงขอให้เขาพาไปพบคนญี่ปุ่นซึ่งมาอุทิศตนอยู่ในประเทศนี้ ๒๒ ปีเข้านี้แล้ว จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นดั่งพระยา (Dasho) คือได้รับสายสะพายแพรทอง แก่ชื่อ Keiji Nishioka เป็นผู้เชี่ยวชาญจากแผนการณโคโลัมโบ และแนะนำเพื่อนร่วมงานชาวภูฐานชื่อ Jampey Dorje ให้ร่วมสนทนากับคุณเอกอนันต์ ต่อมา และทำงานด้านเกษตรให้รัฐบาล โดยมุ่งประโยชน์ของประชาชนเป็นใหญ่ แนะนำพืชผักผลไม้ใหม่ๆ มาปลูกอย่างได้ผล เช่นกะหล่ำปลี ดอกกะหล่ำ ฯลฯ แถมขยายกิจการจนสร้างอุปกรณ์อื่น ๆ เพื่อการเกษตรด้วย โดยเครื่องทุ่นแรงเหล่านี้ช่วยให้ราษฎรไม่ต้องถูกเกณฑ์แรงงานในการปลูกสร้าง เกษียณที่ทำงาน ฯลฯ ทำให้หนักถึง ม.จ.สิทธิพร กฤดากร ถ้าทรงได้รับความสำเร็จ กระทรวงเกษตรของเราและชาวไร่ชาวนาของเรา คงไม่เป็นดังเช่นในปัจจุบัน

ฟังจากญี่ปุ่นและเพื่อนร่วมงานชาวภูฐานของเขา คุณชาวไร่ชาวนาทางนี้จะกระตือรือร้น เขาไม่นับถือ FAO เอะเลย ซึ่งออกจะต้องชมเขาถึงเขาจะใช้ปุ๋ยเคมีบ้าง ก็ระมัดระวังมาก บางอย่างผลิตเพื่อส่งออก เพราะต้องการเงินตราต่างประเทศ และชาวบ้านก็ไม่นิยมพืชผักชนิดนั้นด้วย เช่น แอปเปิ้ลและมันฝรั่ง เป็นต้น แม้จนข้าวอย่างญี่ปุ่นก็ผลิตขายคนญี่ปุ่นในอินเดียอย่างได้ผล

โดยที่เราทราบว่าคุณสิทธิพร ทรงนำใบยาสูบแบบเวอจินเนียมาปลูกในเมืองไทย จึงถามเขาว่าทางนี้ปลูกได้ไหม เขาว่าปลูกได้ในทาง

ภูมิศาสตร์ แต่ในทางศาสนา ชาวบ้านเห็นเป็นการเสียหายด้วยผิดศีลข้อที่ห้า ในเรื่องการมอมเมา

ความข้อนี้ เราสังเกตเห็นได้ว่า เวลาเข้าไปตามวัด จะห้ามสูบบุหรี่อย่างเด็ดขาด พระก็สูบบุหรี่ไม่ได้ ฉันทมากได้อย่างเปิดเผย แม้เมรัยจะดื่มบ้างก็ยังไม่เป็นไร

ถามเขาต่อไปถึงเรื่องผ้าไหม เขาก็บอกว่าพระรังเกียจเพราะเป็นปาณาติบาต ชาวบ้านก็เลยไม่กล้ากัน แม้ทางนอก ๆ ออกไปจะมีการปลูกหม่อน ทอไหมกันอยู่บ้างก็ตาม ความข้อนี้ รัฐบาลอินเดียก็ยอมถูกใจอยู่เอง ที่จริงชาวพม่าก็เป็นเช่นนี้ ดังมักซื้อผ้าหางกระรอกจากไทยไปแล้วเรียกว่า BANGKOK SILK ชอบใจกันนัก จนภายหลังรัฐบาลต้องสร้างอุตสาหกรรมผ้าไหมขึ้นเอง

คนญี่ปุ่นบ่นว่า ถ้าพระไม่รู้จักปรับตัวบ้าง ชาวบ้านจะลำบาก เพราะผ้าไหมพระก็ห่ม ไม่น่าชมชูชาวบ้านเช่นนี้เลย เราเลยบอกเขาว่าในเมืองเรา พระเคยไปเทศน์ติโทษชาวประมง สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงทราบถึงกับกริ้ว ว่าไม่ควรตำหนิเขาควรค่อย ๆ ให้เขานาเลี้ยงชีพแล้วกระตือรือร้นขึ้นสู่สัมมาอาชีวะทีละขั้น ๆ จึงจะถูก

เขาว่าที่ร้ายก็พิธีเนื่องในการตาย เสียเงินกันมากมายเกินไปนัก แม้การผลิตทางเกษตรอย่างใหม่ จะช่วยให้ชาวไร่ชาวนาสีบลำบากปากพอใครตายที ก็เสียเงินไปกับพิธีกรรมจนเป็นหนี้เป็นสิน

ความข้อนี้รัฐบาลช่วยแก้ ด้วยตั้งเป็นชมรมสหกรณ์เพื่อเตรียมตัวตาย เสียเงินบำรุงคนละ ๑๐ รูปีต่อเดือน พอใครตายให้เงินจากกองกลาง ๑,๒๐๐ รูปี แต่ก็ยังไม่พออยู่ดี แม้ในเมืองหลวงจะออกพระราชบัญญัติมาแล้ว ห้ามถวายเงินพระเกินอัตราที่กำหนด แต่นอก ๆ ออกไปยังถือกันว่า ถวายเงินพระมากเท่าไรได้กุศลมากเท่านั้น แม้คนจะจนลง

เพียงใดก็ตาม เมืองเราเอง เมื่อไรรัฐบาลจะห้ามการถวายเงินพระมาก ๆ บ้าง และควรเก็บภาษีพระได้บ้างแล้ว โดยเฉพาะองค์ที่เปิดบัญชีไว้ตามธนาคารกันมาก ๆ

อนึ่งการปลงศพของชาวภูฐาน ใช้เผาเป็นพื้น ทั้งนี้เพราะมีไม้มากนั่นเอง โดยที่ทางธิเบตอาจเพราะไม่มีไม้ก็ได้ จึงมักยกศพเป็นทานให้เร่งกิน ส่วนทางนี้จำเพาะศพเด็ก จึงให้เร่งกินเป็นทาน โดยที่ศพพระ ทั้งที่ภูฐานและธิเบต ใช้เผากันแทบทั้งสิ้น ต่อบางองค์ที่ไม่เนาจึงเก็บร่างไว้ทั้งองค์หาไม้เก็บกระดูกแขนขาและศีรษะมาทำเครื่องประกอบพิธีบูชา ถือว่าศักดิ์สิทธิ์นัก

ได้ตามเพื่อนชาวภูฐานดูว่าพระตามวัด ถ้าย่อยหย่อนในการปฏิบัติ เช่นอยากมีเมียจะทำอย่างไร เขาบอกว่าไม่ยาก ก็ออกจากวัดไป แม้ไม่สึกก็อยู่ตามบ้าน มีลูกมีเมียได้ เขาว่าตามหมู่บ้านในชนบท พระเช่นนี้มีไม่น้อย คนไม่รังเกียจ เพราะเป็นผู้นำทางพิธีกรรมได้ คงคล้ายเปรียญลาภยศของเรา และทางนิกายฝ่ายนี้ ครูที่สำคัญ ๆ ในอดีต ครองเรือนก็มีถมไป

หน้าว่าง

แม่น้ำเรียบถนน ระหว่างทาง

เด็ก ๆ ข้างทาง

พุนต์โซลิง-จุดสุดท้ายในภูฐาน

ที่แถบเมืองพาโรนั้น มีศาสนสถานมาก เพราะถือว่าบริเวณนี้ ศักดิ์สิทธิ์ มีวัดป่าตามหุบเขามากกว่าเมืองไหน ๆ หมด ทั้งดินก็ดี มีการกสิกรรมที่ล้ำหน้าเขตอื่น ๆ ผลิตข้าวพอส่งออกไปถึงภาคอื่นของประเทศได้ด้วยบ้าง ถ้าเราอยู่ต่อ คงได้ไปวัดอีกมาก แม้จะต้องป่ายปีนไม่ไผ่เล่นก็ตาม และถ้ากำหนดกลับเรือบินดังขามา ก็คงต้องอยู่ต่อจริง ๆ เพราะฝนตกพรำติดกัน ๒ วันซ้อน ทั้งวันที่ ๑๑ และ ๑๒ กันยายน เรือบินขึ้นลงไม่ได้เอาเลย ดังเมื่อเร็ว ๆ นี้ มีรองปลัดกระทรวงศึกษาธิการของไทยคนหนึ่งมาติดอยู่ที่นั่นเป็นเวลาถึง ๕ วัน

จะเพราะเหตุผลใดก็ตาม เราขอทางเจ้าภาพเอาไว้ ให้กลับทางถนนจนถึงชายแดนอินเดีย ซึ่งต้องขออนุญาตรัฐบาลอินเดียเป็นพิเศษ ตามปกติพวกฝรั่งที่มาอยู่ในภูฐาน ว่าจะใช้เวลาขอกันเป็นเดือน ๆ เพราะต้องทำหนังสือผ่านหน่วยงานของตน จากกรมกองที่ดินเกี่ยวข้อง แล้วจึงถึงกระทรวงการต่างประเทศ ซึ่งต้องติดต่อสถานเอกอัครราชทูตอินเดีย

ในกรุงเทพมหานคร โดยทางสถานทูตยังต้องขออนุญาตไปทางเดลีอีกด้วย กว่าคำตอบจะกลับมาตามขั้นตอนดังกล่าว ย่อมกินเวลามากอย่างไม่ต้องพูดถึงสงสัย มัคคุเทศก์ของเราแล้วว่า ผู้เชี่ยวชาญชาวพม่าที่มาสอนคอมพิวเตอร์ให้เขา จากสหประชาชาติ ขออนุญาตดังนี้ หลายเดือนเต็มที่แล้ว ยังไม่ได้รับคำตอบเลย

กรณีพวกเรา เจ้าภาพท่านใจดี ยกหูโทรศัพท์พูดกับเอกอัครราชทูตอินเดียโดยตรง เขาก็ส่งเทเลกซ์ถึงกระทรวงการต่างประเทศเขา ที่กรุงเดลี ได้รับอนุญาตภายในเวลาไม่กี่วัน นับเป็นวาสนาของเรา แต่เจ้าภาพก็เตือนว่าอย่าประมาท เพราะคราวท่านไปประชุมกับพวกสยามสมาคมที่เมืองไทยก็ใช้เส้นทางนี้ ต้องใช้รถวิ่งดิ่งลงเขา ขึ้นเขา เป็นเวลาถึง ๖ ชั่วโมง มีหน้าซำ มีหินหล่นลงมาจากภูเขา ท่วมทับหนทาง ทางด้านชายแดน คณะของท่านต้องเดินกันอีก ๖ ชั่วโมง แต่เราก็เห็นว่าดีกว่าจะกลับทางเดิม

นอกจากนี้แล้ว เพื่อนญี่ปุ่นยังเล่าว่า คราวที่ต้องรอเครื่องบิน ๕ วันนั้น มีคนหนึ่งรอไม่ได้ ขอลกลับทางรถ วิ่งมากกลางทาง หินหล่นทับถนน ไปต่อไม่ได้ หันรถกลับเมืองหลวง ก็เจอหินหล่นทับทางด้านหลังอีก เลยติดอยู่กลางทางเช่นนั้นเอง จะยาวนานเท่าไร เขาไม่ได้เล่า

ฟังดูแล้ว เห็นว่าถึงคราวเรา คงไม่ร้ายแรงเช่นนี้ และถึงเป็นเช่นนั้น ติดอยู่ในภูฐาน ดีกว่าไปแคว่วอยู่อินเดีย เพราะเดิมเขาหนดให้เราบินกลับกัลกัตตาวันเสาร์ที่ ๑๒ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๓ เรือบินขึ้นลงไม่ได้เราจะได้กลับกรุงเทพฯ ได้ตามกำหนดการวันจันทร์ที่ ๑๔ พวกเราละอาที่จะต้องค้างกัลกัตตาอีก ๒ คืน จึงยืนยันกลับทางถนน และทราบว่ามีรถโดยสารราคาเพียง ๓๐ กว่ารูปีฯ ทั้งมีรถติดแอร์ คล้าย ๆ รถทัวร์ของเรา หากเล็กกว่า ราคา ๖๐ รูปีฯ เราขอเดินทางกลับกันเอง เจ้าภาพท่านไม่ยอมว่าถ้าจะกลับทางถนน ก็จะทำให้รถยนต์หลวงและมัคคุเทศก์ไปส่งจนถึง

ข้ามเข้าเขตอินเดียเลย หาไม่ ชลุมชลักอะไรขึ้นจะลำบาก เพราะพนักงานของภารตประเทศหาเหตุกับคนต่างด้าวที่ไม่คั่นหน้าเอาได้ง่าย ๆ เราก็ได้แต่ขอบพระเดชพระคุณไป

ดูฝ่ายเจ้าภาพจะใจดีกับเรามาก เจ้าหญิงนั้น แม้เราจะได้เฝ้าเพียงวันเดียว ก็ทรงห่วงใย ไทรศัพท์ไปกำชับตามที่ต่าง ๆ ให้อำนวยความสะดวกแก่พวกเราเสมอ เราก็เลยเป็นอภิสิทธิ์ชนไปกลายเป็นคนขับรถที่มาประจำอยู่กับเรา ก็เพิ่งได้ความว่า เป็นคนขับรับแขกเมืองที่สำคัญเท่านั้น มีน้ำขับเรียบร้อย รวดเร็ว และสุภาพ เป็นที่ไว้กังวลในเรื่องความปลอดภัยยิ่งการเดินทางวันสุดท้ายของเราด้วยแล้ว ฝนพรำแทบทั้งเช้า หมอกลงจัด ชนิดที่เรือบินลงไม่ได้แน่ และรถต้องวิ่งชนาบน้ำ และบางทีก็มีเหวตียังตอนหลีกรถกันที น่าเสียวไส้ แต่เราไว้วางใจสารถีของเราเสียแล้ว ก็เลยสบายใจได้ ทั้งมัคคุเทศก์คั่นกันอย่างเป็นกันเองเอาเลย

สารถีเป็นชาวเนปาล ถิ่นศาสนาพราหมณ์ มาหากินในภูฐานตัวคนเดียว ทั้งลูกเมียไว้ทางโน้น ปี-ปีครึ่งจะไปเยี่ยมบ้านที่ ต้องไปทางรถโดยสารผ่านชายแดนอินเดียไป ๒ วันจึงถึง แต่ก็อยู่ภูฐานมา ๑๐ ปีเข้านี้แล้ว ดูจะเป็นที่โปรดปรานของเจ้านาย นี่ก็คล้ายพวกจีนโพ้นทะเลหรือแขกอินเดียในบ้านเราสมัยก่อนนั่นเอง ส่วนมัคคุเทศก์ได้เฝ้าไว้ก่อนแล้วว่า เป็นข้าราชการระดับ ๑๒ ของกระทรวงพระคลัง อายุยังน้อย เรียนมาไม่มากนัก จนเพียงมัธยมบริบูรณ์ แต่ก็รู้ภาษาอังกฤษดี และรู้ภาษาพื้นเมืองอื่น ๆ อีก ๓ ภาษา ยังภาษาฮินดีด้วย ชักโครว์ในเรื่องศิลปวัฒนธรรม ตลอดจนการเมืองการปกครอง ก็ตอบได้คล่องแคล่ว ที่สุดจนความลึกลับบางอย่าง วันแรก ๆ ปิด พอคั่นกันเข้า ก็เปิดเผยดี น่าชมก็ตรงที่เขาศรัทธาในพระศาสนามาก เวลากราบพระแบบเบญจางคประดิษฐ์ ดึงดงามและน่าเลื่อมใสไม่แพ้วิธีไทย ๆ ของเรา แม้ความรู้ทางวิทยานจะไม่ลึกซึ้งก็เคารพนบนอบพระดี และพาเราเข้าสู่ศาสนสถานอย่างเต็มใจไปไหน ๆ

เราไปวัดกันทุกเมือง

เราออกเดินทางจากโรงแรมนอกเมืองพาโร เมื่อเวลา ๘.๑๕ น. ของวันเสาร์ที่ ๑๒ กันยายน ๒๕๓๐ กระให้เน้นไว้ เพราะเห็นอากาศเลว และเกรงจะไปเจอก้อนหินล้มทับปิดทาง ดังข้าพเจ้าเคยเผชิญมาคราวไปทิเบต นั้่นหินก้อนโต ๆ ขนาดสูง ๑ วาบ้าง ๒ ศอกบ้าง กว้างก็ปาน ๆ กัน หล่นทับถนน เต็มไปหมด ข้าพเจ้าเห็นหมดปัญญาที่จะไปได้ คงตกเรือบินแน่ ๆ ทั้งที่เราออกรถกันแต่ตี ๕ ขับมาเป็นกระบวน ใช้รถจี๊ปที่ต้องบุกป่าฝ่าน้ำมา แล้วพอถึงที่แห้ง กลับถึงต้องอับจน แต่ที่ไหนได้ เจ็กแก่งงใจหายชวนกันชนหินเล็ก ๆ ข้างทาง คนละก้อนสองก้อน โยนทับขึ้นไปยังศิลาใหญ่ นั้น ดังกับหนุมานชนหินจองถนนไปลังกาจะนั้น ยังไม่ทันไร รถก็ไต่ข้ามหินที่ขวางทาง ไปถึงสนามบินได้ทันเวลา

ระยะทางจากพาโรถึงฟุนต์โซลิง (Phunt Soling) เพียง ๑๘๐ ก.ม. ขับย้อนลงมายังทางระหว่างพาโรกับทิมปุกยีสิบกิโลเมตรเศษ แล้วแยกลงทางตะวันตกเฉียงใต้ ไกลไปทางเซตอินเดีย โดยที่เราอยู่ใกล้กับเขตริเบตมาก่อน

ระยะทางช่วงแรก ไม่มีอะไรแปลกตามาก เพราะเคยคุ้นมาแล้ว และฝนตกแฉ่ ๆ ไม่เห็นอะไรนัก แต่ก็ได้จากที่ต่างไปจากตอนมีแดด มีเมฆหมอกปกคลุมภูเขาสูง งามไปอีกอย่าง เดินทางมาราว ๆ ๘๐ ก.ม. กินเวลาราว ๆ ๒ ชม. เขาก็หยุดพัก ณ โรงรับรองของรัฐบาลที่ตำบลบุนนกะ (Bunnaka) ก่อนหน้านั้น เห็นคุกงู แต่ไม่ใหญ่ อยู่บนยอดเขาแห่งหนึ่ง เขาว่าเป็นทัศนสถานแห่งเดียวของเขา เปรียบกับของเราแล้วก็ต้องปลง

เขาสั่งกันมาล่วงหน้า ให้โรงรับรองต้อนรับเราด้วยอาหารกลางวัน หากเรามาถึงวันไป จึงต้องรอนานหน่อย กว่าเขาจะหุงข้าวต้มแกงได้สำเร็จ แต่ก็ดีที่ตอนนี้แดดออกแจ่ม และภูมิประเทศเป็นเขาสลับซับซ้อน มีต้นไม้

สูงใหญ่ นับเป็นป่าขัฏจริง ๆ งามแปลกตา และได้นั่งเหยียดขาคุยกันด้วยตัวผู้จัดการเพิ่งย้ายมาจากโรงแรมทิมพูในเมืองหลวง รู้ว่าเราเป็นใคร เลยตั้งใจทำอาหารพื้นเมืองเลี้ยง แต่กว่าจะได้กินก็เที่ยง ออกรถอีกทีก็ร่วมบ่ายโมง

ผ่านบริเวณเขื่อนใหญ่ ที่ทำไฟฟ้าขายอินเดีย ดูเขื่อนอินเดียมารับจ้างทำการอยู่หน้าตา พอขับไปอีกยังไม่ทันไรทั้ง ๆ ที่อากาศดี มีแดดกล้า ก็หมอกลงมิดครึ้ม มัคคุเทศก์ว่าแถวนี้เป็นเช่นนี้เสมอ ๆ แถวก่อนหนีจากยอดภูเขาตกลงมาทำให้ถนนพังเป็นแห่ง ๆ แสดงว่าตอนเจ้าภาพของเราไปเชียงใหม่เมื่อเดือนก่อน ต้องลงเดินจากแถวนี้เอง จึงกินเวลาถึง ๖ ชั่วโมง กว่าที่จะถึงชายแดน ทั้ง ๆ ที่ระยะทางราว ๆ ๓๐ กว่ากิโลเมตรเท่านั้น พอข้ามถนนแล้วไปยังไม่ทันไร ก็เจอที่ซำรุดอีก เคราะห์ดี ที่เขาซ่อมแซมกันอยู่เรื่อย แม้จะยังไม่แล้วเสร็จ ก็พอให้รถเราผ่านได้ ดีใจที่ตรงที่เห็นรถจากชายแดนสวนมา ทั้งมัคคุเทศก์ก็รายงานว่ามีพยานกรณอากาศเมื่อคืน แจ้งว่าถนนไม่เป็นอันตราย คงถึงจุดหมายปลายทางได้แน่ แถว ๆ นี้เห็นคนต้อนวัวตัวใหญ่เขาต่างชนิดที่ไม่มีในบ้านเรา แต่ไม่ใช่จามรี ที่ธิเบตนั้นเราเห็นจามรีและเล็มหญ้าตามไหล่เขาเต็มไปหมด ทางนี้เขาว่าต้องสูงขึ้นไปอีกจึงจะเห็นได้ง่าย ๆ

ตอนเรากินอาหารกลางวัน เห็นผู้หญิงสวยคนหนึ่งมาใช้ห้องส้วม มัคคุเทศก์บอกว่าเป็นพระญาติพระราชชนนี แสดงว่าเป็นเจ้าหญิงสิกขิม เห็นรีบร้อนมาก แต่ปรากฏว่าเพิ่งขับไล่เรามาเป็นกระบวน ๓ คัน ยังไม่ทันไรนี่เอง

พอลงล่างมาก็ปรากฏว่าอากาศร้อนขึ้นทุกที ต้นไม้ก็คล้ายเมืองเราเข้าไปเรื่อย ๆ มีต้นกล้วย ต้นหมาก ต้นสัก ดูคล้าย ๆ เขาใหญ่หรือแถวเชียงใหม่ อีกสักพักก็ถึงด่าน ทางชายแดน ซึ่งเขาเรียกหนังสือเดินทางไปคู่ แล้วตอกลงตราออกนอกประเทศให้ ทั้ง ๆ ที่เรายังต้องนอนค้างอยู่

อีกคืน ทั้งนี้ก็เพราะโรงแรมรัฐบาล (Khorbandi Hotel) อยู่นอกด่านลงไปทางข้างล่างนั่นเอง

เราเข้าถึงโรงแรมเอาราว ๆ ป้ายสามโมงเย็น ห้องพักมีเครื่องปรับอากาศและมีมุ้งกางให้ด้วย แสดงว่าเป็นเมืองร้อนเต็มที แต่ก็ยังดีที่อยู่สูง มองลงไปข้างล่าง เห็นตัวเมือง คล้ายอยู่บนบ้านพักของกรมป่าไม้ ใกล้ ๆ วัดพระธาตุดอยสุเทพ แล้วมองลงไปยังเมืองเชียงใหม่นั่น แต่ที่เมืองพุนด์ลีลิงมีประชากรสักหมื่นเดียวกระมัง รวมคนอื่นเดียซึ่งข้ามพรมแดนไปมาได้อย่างเสรี ก็คงไม่เกินอีกห้าพัน

เราพักผ่อน อาบน้ำอาบท่า ซึ่งมีน้ำร้อนให้ แล้วก็เตรียมไปเที่ยวดูเมือง นำเสียดายที่โรงแรมแห่งนี้คร่ำคร่ากว่าแห่งอื่น ๆ นอกจากเราแล้วมีญี่ปุ่นอีก ๒ คนเท่านั้น นับว่าจะมีคณะญี่ปุ่นมาอีก ๔ คน ก็ไม่เห็นมา ทั้งนี้เพราะใครจะไปมาทางนี้ ต้องได้ใบอนุญาตผ่านแดนจากอินเดียเป็นพิเศษนั่นเอง แต่สถานทูตอินเดียก็มีสาขาอยู่ที่นี้ เราเห็นตัวเอกอัครราชทูตขับรถเอง สวนทางมากับเราด้วย

ณ ใกล้ที่พักของเรามีเรือนรับรองของราชตระกูล ซึ่งอยู่ติดกับวัดย่อม ๆ ทราบว่าพระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ของพระเจ้าแผ่นดินองค์ปัจจุบันโปรดให้สร้างขึ้นไว้ เมื่อสัก ๒๐ ปีมานี้ หน้าวิหารมีพระเจดีย์อย่างธิเบตขนาดย่อม ๕ องค์ และมีที่รอบวิหารอีก ๔ องค์ ด้านละองค์ แต่ละองค์แสดงความสำคัญในช่วงแห่งพุทธประวัติไว้ให้ทราบ ภายในวิหารก็เขียนรูปพุทธประวัติอย่างใหม่ สีสรรไม่เป็นธิเบตหรือภูฐานเอาเลย นอกจากพระปฐมมาแล้ว ยังมีรูปท่านปทุมสมภพ ท่านศัพทวงศ์ และต้นตรเพทต่าง ๆ ด้วย

วัดนี้ไม่มีพระ มีเฮียกงเจ้า พอเราเข้าไปนมัสการพระเสร็จ เขาก็ปิดวัด เราเดินไปรอบ ๆ หมุนมนตร์และชมทิวทัศน์ ทั้งยังมองลงไปข้างล่าง เห็นแม่น้ำใหญ่และเห็นการแบ่งเขตแดนระหว่างอินเดียและภูฐานด้วย

จากนั้น เราขับรถลงไปยังตัวเมือง ซึ่งเป็นดงอกแตก เพราะอังกฤษยึดครองเอาไปให้อินเดีย เหลือไว้ให้ภูฐาน ณ ที่ซึ่งเขาหิมาล้านชนิดเดียวทั้งนี้เพื่ออังกฤษจะได้ให้ชาวภูฐานลงมาค้าขายกับตนเท่านั้น

ณ ใจกลางเมือง ก็มีวัดย่อม ๆ อย่างธิเบต อยู่คู่กับสวนสาธารณะที่เพิ่งสร้างขึ้นใหม่ ด้วยการสมทบทุนของผู้มีศรัทธา ซึ่งปรากฏรายชื่ออยู่บนวัด เราเข้าไปไหว้พระ ดูท่าทางจะเป็นธิเบตหรือภูฐานยิ่งกว่าวิหารบนเขา โดยฝาผนังทำเป็นรูปหุ่นขึ้นมา เล่าพุทธประวัติ ตามความเข้าใจของธิเบต เล่นสีสันฉูดฉาดดั่งกับวัดจีนหลายแห่งที่เราเคยไปเห็นมา พอไหว้พระเสร็จ เณรก็เอาน้ำมนต์มาให้เราดื่มและประพรมศีรษะ คงเป็นมงคลหนุนสุดท้าย ก่อนออกจากประเทศนี้กระมัง

ที่เมืองนี้ มีศูนย์การประกันภัยของภูฐาน รวมทั้งธนาคารแห่งชาติ ก่อตั้งสำนักงานใหญ่ไว้ที่นี่ นัยว่าลือตเตอร์ก็ขายดี ด้วยแขกอินเดียข้ามมาซื้อกันมาก ชาวภูฐาน ชาวอินเดีย ข้ามพรมแดนไปมา ได้โดยเสรี ออกจะคล้ายแม่สายของเรากับพม่านั่นเอง แต่อย่างน้อยของเราก็กังมีสะพานข้ามแม่น้ำนี้กันประตูไว้กกลางเมืองนั่นเอง

เราแวะไปดูห้างสรรพสินค้าในเมือง สูง ๒-๓ ชั้น แต่ไม่เห็นมีอะไรให้น่าซื้อ เป็นแต่ชาวภูฐานลงมาจากเขา คงพอใจพวกกระเบื้อง ถ้วยกระลาแตก เทป วีดีโอ พลาสติก เสื้อผ้าฝรั่งอย่างลวกจากอินเดีย กันมากกว่ากระมัง

ภายในตัวเมืองมีโรงแรมเอกชนชื่อ Druk Hotel นัยว่าใหญ่ที่สุดของภูฐานในบรรดาโฮเต็ลที่ไม่ใช่ของรัฐบาล เราถือโอกาสแวะไปดื่มอะไร ๆ กันบ้าง ตามได้ความว่ามีห้อง ๓๖ ห้อง ตอนนี้มีคนพัก ๒๐ ก็ไม่เลวนัก แคมเป็ดโทรทัศน์ให้เราดู คือรับจากอินเดียและบังคลาเทศนั่นเอง เคราะห์ดีที่บนภูเขาสูง ๆ ขึ้นไปปรับความเลวร้ายของสื่อมวลชนชนิดนี้ไม่ได้ สั้นเคราะห์ไปที

อากาศข้างล่าง ร้อน เหนียวตัว ยังกับอยู่ในเมืองเชียงใหม่ พอขับรถกลับขึ้นบนดอย ณ ที่พักของเรา ค่อยเย็นขึ้น นั่งหน้าโรงแรม ชมทิวทัศน์ยามค่ำ แต่ยุ่งก็จน พอได้เวลากินอาหารค่ำแล้ว มัคคุเทศก์กับสารถีก็แยกย้ายไปนอนในเมือง

เจ้าภาพของเราอุตสาหะโทรศัพท์ทางไกลมาจากเมืองหลวง ถามสารทุกข์สุกดิบ เกรงว่าเราจะมาไม่ถึง เกรงว่าเราจะหาตัวเรือบินไปกัลกัตตาไม่ได้ โดยได้สั่งให้ผู้จัดการโรงแรมนี้ข้ามไปฝั่งอินเดีย เพื่อจัดการให้เราเป็นเฉพาะ ท่านบอกว่า ถ้าไม่ได้เรือบิน ก็สั่งให้เขาจัดซื้อตัวรถไฟหรือรถเมล์ ให้ไปถึงกัลกัตตาให้จงได้ เราก็ได้แต่ขอบพระเดชพระคุณเจ้าภาพท่านเอาใจใส่ถึงเพียงนี้ หากไปไม่ตลอดรอดฝั่ง ก็เป็นอันเหลือกำลังลากจูงจริงๆ เราจะไปวิตกทุกข์ร้อนทำไมกัน

ไหน ๆ นี่ก็เป็นคืนสุดท้ายในภูฐาน ซึ่งเราถือว่าเป็นสวรรค์บนพื้นพิภพออยู่แล้ว หากความสุขโดยไม่กระวนกระวายใจใด ๆ จะไม่ดีกว่าหรือเป็นอันเข้านอนได้แต่หัวค่ำและหลับไหลสบายดีทั้งคืน

หน้าว่าง

วันอาทิตย์ที่ ๑๓ กันยายน พ.ศ. ๒๕๓๐ เรากำหนดอยู่ภูฐาน
เป็นวันสุดท้ายแล้ว ลูกขึ้นแต่ย่ำรุ่ง เปิดมุ้งแล้วเดินออกนอกชาน ชมภูมิฐาน
บ้านเมือง ป่าเขาลำเนาไพรรอบ ๆ เป็นป่าจืดมีทศนาคูตรียะ เสริจบุรพกิจ
ในห้องน้ำแล้ว ออกไปข้างนอกตอนโมงเช้า เจอนายโรบิน ผู้จัดการโรงแรม
ยัมแป้นเข้ามาทัก ว่าเขากลับจากไปจัดการเรื่องตัวให้เราทางเมืองซิลิกูรี
(Siliguri) ซึ่งล้าแดนอินเดียไปกว่า ๑๔๕ ก.ม. ถนนเลวร้าย ใช้เวลา
วิ่งกลับถึงสี่ชั่วโมง แอมรถจี๊ปเสียกลางทาง มาถึงเอาสี่ทุ่ม ก็ต้องรีบโทรศัพท์
ทางไกลไปเมืองหลวง แจ้งเจ้าภาพของเราให้คลายความหนักใจ เขาชอบ
กันกับท่านดาไซ บารุน กุรุง มาก ด้วยเป็นคนบ้านเดียวกัน เมื่อท่านผู้นี้
เสกสมรสกับพระชนิษฐาพระเจ้าแผ่นดิน เขาก็เป็นเพื่อนเจ้าบ่าว ทั้ง
ตอนเข้าพิธีฝ่ายพุทธและฝ่ายพราหมณ์ เขาว่าท่านดาไซไม่เคยห่วงใยอะไร
เท่านี้ เขาจึงต้องเป็นหนุมานอาสา ทำให้สำเร็จ ถ้าไม่ได้ด้วยเล่ห์ ก็ต้องใช้กล
หรือมนต์คาถา กล่าวคือ หากหาตัวเรือบินให้เราไม่ได้ ก็จะต้องให้เราไปรถไฟ

นอนปรับอากาศชั้น ๑ ซึ่งออกจากเมืองสิลิกูรี ๒ ชั่วโมง เวลา ๑๒ ชม. ควรถึงกัลกัตตา ๒ โมงเช้า เขาจะให้คนของโรงแรมติดรถไฟไปกับเราด้วย แต่ถ้ารถเสียเวลาเราคงชุลลุกชลักเหมือนกัน หาไม่ไปรถไฟคงวิเศษแน่ ๆ ทางฝ่ายรถบัส ถนนเสีย ถูกน้ำตัดขาดเป็นหลายตอน ยังวิ่งไปกัลกัตตา ไม่ได้ ทั้งรถบัสก็ลำบากมากและใช้เวลานานมากกว่า ๒๔ ชั่วโมง ไม่ทันเวลา เรือบินทางโน้น

เขาไปเจรจากับคนขายตั๋วและจองที่นั่งเอง เพราะเดิมทางทิเบตสั่งจองตั๋วจากกัลกัตตาแล้ว เรือบิน Druk Air ไม่มาลงเมืองพาโรในภูฐานถึง ๒ วันซ้อน จึงไม่มีตั๋วมาจากทางนั้น เลยต้องจองกันใหม่ โควต้าทางสิลิกูรีนี้มีให้ได้เพียง ๒ ที่นั่ง เขาต้องขอให้นายห้างใหญ่แห่งเมืองปุนดีโซลิง ซึ่งเป็นคนอินเดียช่วยเจรจาให้ กว่าจะสำเร็จได้ตั๋วเพิ่มอีกใบต้องเซ็นเหล่าไปขอคนหนึ่ง ข้าเขายังฝากเราไปให้พนักงานจัดที่นั่งให้เราอีกคนละขวด ๒ ขวด เพื่อให้พวกเราได้ไปแน่ ๆ และเขากำชับให้เรารีบออกเดินทาง เพราะถนนเลวร้ายดังกล่าแล้ว เขาบอกว่าเรือบินออก ๑๓.๓๐ น. แต่มักล่าช้า คนจึงไปถึงสนามบินกันสาย หาก ๓ วันมานี้ เรือบินออกตรงเวลา เป็นอันคนตกเครื่องบินกันมาก เขาพูดพลางหัวเราะพลาง ว่าวันนี้จะช้าหรือตรงเวลาก็ไม่ทราบได้ แต่เราไม่ควรไปถึงที่นั่นช้ากว่า ๑๑.๔๕ น.

เราก็กุญแจบอกเขาว่า ถ้าต้องใช้เวลาเดินทางถึง ๔ ชั่วโมง นี่ก็ไม่งว่แล้ว เราควรลาเขาเลย เพราะยังจะต้องไปเสียเวลาตรวจคนเข้าเมืองอินเดียอีก เราไปหาอะไรกินกันกลางทางก็ได้ เขาว่าอย่าใจร้อนถึงเพียงนั้นเลย เวลาทางนี้ช้ากว่าทางนั้นครึ่งชั่วโมง ไหน ๆ นี่ก็วันสุดท้ายแล้ว กินอาหารเข้าให้เต็มที่แล้วก่อนเถิด เขาสั่งทางพ่อครัวทำแล้ว ก็เป็นอันออกไปนั่งข้างนอกโรงแรม ชมทิวทัศน์ด้วย คุยไปด้วย เขาชี้ให้ดูวัดที่พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้าทรงสร้าง ซึ่งเราได้ไปมาเมื่อวานนี้แล้ว เขาว่าท่านทรงพระชรากว่า ๘๐ แล้ว แต่ยังเสด็จมานมัสการพระที่นี่เสมอ สิ้นเดือนนี้

จะมีพิธีใหญ่ ชุมชนมุสลิมไปเจกเจอาจารย์ชั้นนำหลายรูป ทั้งยังพระราชทานไม้มันตรสำหรับหมุณอันใหญ่มาด้วย พวกพนักงานโรงแรมต่างออกเงินโดยเสด็จพระราชกุศล เพื่อตั้งเสาไม้และทำหุ้มให้สวยงาม

นายโรบินคนนี้อารมณ์ดี คุยพลางหัวเราะพลาง เขาเล่าว่าเคยเป็นผู้จัดการโรงแรมทิมพู และเป็นคนออกความคิดให้ซื้อไอศกรีมขึ้นไปขายเพื่อเอาใจเด็ก ๆ เขาทดลองอย่างดี ว่าจะเอาไอศกรีมขึ้นไปถึงเมืองหลวงได้ แต่ดรูกแอร์เสียเวลาจนไอศกรีมละลายหมด เขาเลยต้องหาทางสังเคราะห์ไอศกรีมขึ้นไปไว้ในโรงแรมนั้น นับว่าไอศกรีมที่เรากินกันมา ๒ มื้อที่เมืองทิมพู มีอนุสนธิมาจากนี่เอง

พอได้เวลา ๘.๑๕ น. พวกเราก็ร่ำลาเขา ออกรถลงจากภูเขามาผ่านเมืองพุนต์โซลิงไปยังใจกลางเมือง แล้วก็ทะลุเข้าเขตแดนอินเดีย ซึ่งเรียกเมืองว่าไจกุน (Jaigoun) มีศาลาตั้งกับหุ้มรับเสด็จกันเขตไว้ ให้รถเข้าออกโดยไม่ตรวจตราอะไรเลย

ทางเขตอินเดีย เพียงผ่านเข้าไปเท่านั้น ก็บรรยายกาศคนละอย่างแล้ว สกปรกรุงรังและจอแจกว่าพุนต์โซลิง มีรถทุกชนิด แท็กซี่เอเย่ กูดังเอเย่ บัสเอเย่ สามล้อถีบเอเย่ สองล้อเอเย่ รถลากเอเย่ เกวียนเอเย่ ฯลฯ ซึ่งทางภูฐานมีรถน้อยชนิดและบางตามาก แคมทางนี้ว่ายังเดินผ่านผ่าน ขอบทางกะกะ ประชากรเห็นจะกว่า ๒ เท่าตัวของเมืองทางฝ่ายภูฐาน เป็นอันเราจากราชอาณาจักรแห่งเทือกเขาหิมาลัยที่ตรงนั้น

นั่งรถเลยเข้าไปอีกนิด จึงถึงด่านตรวจคนเข้าเมือง จำเพาะชาวต่างประเทศที่ไม่ใช่ภูฐานและเนปาล จึงต้องแสดงใบผ่านแดนและตอกลงตราเข้าประเทศ ก่อนหน้าเรา มีเด็กอังกฤษซึ่งพักโรงแรมเดียวกับเราเข้าไปในออฟฟิศเล็ก ๆ ของด่านนี้ก่อนแล้ว ทราบว่าเขาเป็นแขกของพระราชชนนีพันปีหลวง ซึ่งมี ๕ คนด้วยกัน อีก ๔ คน ยอมรอเรือบินดรูกแอร์ เพื่อกลับทางเมืองพาโร หมอนี่มาอย่างเราเมื่อวาน กะจะบินไป

กรุงเดลี มีมัคคุเทศก์ชาวภูฐานนำมา ๒ คน รถเขามีเลาธงด้วย แต่ไม่ได้ชัก หากเผอิญวิชาเขาเข้าอินเดียได้ครั้งเดียว ก็เลยต้องย้อนกลับไปภูฐานใหม่

สำหรับพวกเรา ไม่มีปัญหาอะไร เสียเวลาที่ด่านไม่มากนัก แล้วสารตีกั๊กหรือรีบไป ระยะทางถึงสนามบิน Bagdogra ๑๖๕ ก.ม. ก็ไม่ไกลกว่าเมื่อวานมากนัก (๑๔๐ ก.ม.) หากเป็นทางราบโดยมาก คนขับคุยว่าถ้านอนดี ๆ เขาเคยวิ่งรถไปส่งพระราชกุมาร ใช้เวลาประมาณชั่วโมงครึ่งเท่านั้น แต่นี่ฝนเพิ่งตกหนัก น้ำท่วม และรถบรรทุกของหนักมาก ถนนชำรุดเป็นหลุมบ่อมาก ทั้งการจราจรก็คับคั่งหลายตอน ถึงกระนั้นเขาก็เชื่อว่าเราจะไปถึงได้ในเวลาสามชั่วโมง

คุณศิริชัยบ่นว่า ทำไมแขกไม่ทำสถานีข้างรถกันพวกน้ำหนักเกิน ข้าพเจ้าตอบไปว่า ถ้ามีอย่างบ้านเรา เขกมันก็คงกินสินบนกันอย่างคนของเรานั่นเอง เห็นจะแก้ยาก

ระยะทางแถบนี้ มีไรชาและนาข้าวสลับกันไป ตอนถนนเรียบวิ่งได้เร็ว บางแห่งปลูกต้นไม้ ๒ ข้างทาง รมันดี มีมะฮ็อกกานีและจามจุรีสลับกัน ข้าพเจ้าอดไม่ได้ ขยายความว่าจามจุรีนี้ พวกบาทหลวงเอาไปจากอินเดียและปลูกที่โรงเรียนอัสสัมชัญเป็นแห่งแรกในประเทศไทย

พอรถวิ่งผ่านเมืองหรือหมู่บ้าน รถลาก รถถีบ ปศุสัตว์และผู้คนเคลื่อนไหวไปทั้งถนน ทำให้ต้องชะลอลง และตามถนนใหญ่รถบรรทุกมากเหลือเกิน เขาเปิดเครื่องทำความเย็นให้ แต่ข้าพเจ้าขอให้ปิด ยอมทนคว้นพิษจากรถ ๑๐ ล้อบ้างยังดีกว่า เพราะอากาศโดยทั่ว ๆ ไปบริสุทธิ์ แดดออกสดใส ยิ่งวิ่งไกลออกไป เห็นภูเขาห่างออกไปทุกที แต่ไม่เห็นดอกสักดอกสะพรั่งงามใส

ไม่ทันไรก็ข้ามแม่น้ำ ซึ่งเดิมเป็นพรมแดนกันภูฐานกับอินเดีย หากอังกฤษแย่งเอาไป พร้อมกับเมืองสำคัญอื่น ๆ ทางชายแดนสิกขิมและเนปาลด้วย โดยยอมจ่ายชดใช้ให้ ซึ่งอินเดียรับพันธสัญญาต่อมา ของเรายังดีที่

มีพรมแดนเป็นแม่น้ำ แต่ฝรั่งเศสก็ขุดเอาฟากฝ่ายเราทางด้านแม่น้ำโขงไปด้วยไม่ใช่หน่อยเหมือนกัน

เราข้ามทางรถไฟ ๒ ทน ทนหนึ่งติดรถไฟด้วย ข้ามสะพานหลายแห่ง แห่งหนึ่งเขาเก็บค่าข้ามคราวละ ๒ รูปี๋ ทำยังกับ Bay Bridge ของแคลิฟอร์เนีย แต่สะพานนี้ข้ามแม่น้ำน้อยนิดเดียว ระหว่างที่สารถึงไปเสียค่าข้าม มัคคุเทศก์เบรียวกปาก ต้องรีบลงไปซื้อหมากมาเคี้ยว

นั่งรถไปนานพอสมควร จึงถึงสะพานเลื้อยที่อังกฤษสร้างไว้ เป็นทางแยกไปเนปาล ลิกซิม ดาร์จีลิงและอัลสัม จากนั้นทางสูงขึ้น ขึ้นถึงบนไหล่เขาคล้ายเมือวาน แต่ไม่นานนักก็ลงสู่ที่ราบอีก

ระหว่างทางมัคคุเทศก์ชี้ให้ดูฐานอันอยู่บนเขาไม่ไกลไปนัก ว่าแถบนั้นเป็นบ้านเดิมของท่านดาโช บารุณ กูรุง ซึ่งมีคุณาสน้อยอยู่ เวลาที่บ้านเดิมต้องเข้าอินเดีย แล้วจึงย้อนกลับขึ้นเขาไป มัคคุเทศก์ของเรา มีบ้านอยู่ทางใต้ ก็ว่ามาทางนี้แล้วย้อนเข้าฐานเช่นกัน และสารทีกีว่าบ้านเขาอยู่เนปาลตอนชายแดน นั่งรถเมลิไปทางที่เราไปสนามบินนี้แลแล้วเลยไปอีกไม่เท่าไรก็เข้าเขตบ้านเขา เขาว่าคาร์ถเมลิ ๓๐-๔๐ รูปี๋ ระยะทางราว ๗๒๐๐ ก.ม. เศษ

เมืองใหญ่ใกล้สนามบิน ชื่อสิลิกูรี ที่นายโรบินมาปล้ำเอาตัวให้เราเมื่อวานนี้เอง (ชื่อโรบินเป็นภาษาเนปาล ดูคล้ายภาษาอังกฤษ เพราะท่านดาโชและคนเชื้อสายเนปาล มาอยู่ในภูฐานราว ๗ ๑๐๐ ปีมานี้ มีราว ๗ ๓๐% ออกจะคล้ายๆ ลูกจีนในเมืองไทย ซึ่งผสมกลมกลืนกันได้ดีพอใช้) เขาเล่าว่าบริษัทอินเดียแอร์ไลน์ที่ออกตัวอยู่ในโรงแรมชิงเคลร์อันใหญ่และโก้ที่สุด แต่ตอนนี้ไม่มีน้ำเอาเลย

เราพบคนอินเดียจาก IMF (กองทุนระหว่างประเทศ ซึ่งเลวร้ายกว่าธนาคารโลก) ที่เมืองพาโร หมอจะขออาศัยรถเรามาด้วยกัน เพราะเชื่อว่าเรือบินจะบินจากเมืองนั้นไม่ได้ เราไม่มีที่ให้เขานั่งมาด้วย เขาจึงมาเอง

ตรงมาค้ำที่เมืองนี้เพื่อมาขึ้นเครื่องบินลำเดียวกับเรา บ่นว่าไม่ได้อาบน้ำอาเลย

เมืองนี้ห่างจากชายแดน ๑๔๕ กม. มีสถานีรถไฟ ซึ่งถ้าเราตกรถเครื่องบินต้องมาขึ้นรถที่นี้ จากนั้นไปอีกราว ๆ ๒๐ กม. ก็ถึงสนามบินบักโดกรา (Bagdogra) สนามบินอยู่ในบริเวณฐานทัพอากาศ และระหว่างทางก็เห็นกองทหารราบเป็นหลายแห่ง ด้วยเป็นชายแดนจึงมีทหารหนาตามิ่น่าบัดนี้จึงห้ามคนต่างชาติเข้ามาแถวนี้ เว้นแต่จะได้รับอนุญาตเป็นกรณีพิเศษ เจ้าภาพของเราคิดถูกแล้ว ที่ให้รถและมัคคุเทศก์มาส่งจนถึงสนามบิน ลำพังเราเอง เห็นจะขลุกขลักเต็มที และถ้าไม่ได้บาร์มีนายโรบิน ก็คงต้องตกค้างอย่างขามาเป็นอย่างน้อย

เราถึงสนามบินเวลา ๑๑.๑๕ น. ก่อนกำหนดถึงครึ่งชั่วโมง นับว่าสารทิของเราทำเวลาได้สามชั่วโมงจริงดังว่า ตึกที่ทำการเล็กนิดเดียวพอพนักงานการบินได้ของกานัลที่ฝากมา ก็จัดที่นั่งให้เราได้รวดเร็ว แต่กว่าเครื่องบินจะออกถึง ๑๓.๓๐ น. เราขอให้มัคคุเทศก์กับคนขับกลับไปก่อน เขาก็ไม่ยอม ว่าต้องเห็นเครื่องบินขึ้นแล้วจึงจะกลับได้ ตกลงเลยขอลี้น้ำชาเขาที่สนามบิน ทั้ง ๆ ที่ขึ้นเครื่องก็จะมีของกินให้อีก อย่างน้อยก็เป็นการแสดงน้ำใจ นอกไปจากให้อะไร ๆ เขาไว้เป็นที่ระลึก

เครื่องบินไปกัลกัตตาออกตรงเวลา คนโดยสารแน่น ใช้เวลาบินเพียง ๔๕ นาที ที่นั่งติดกับข้าพเจ้าคือรัฐมนตรีว่าการต่างประเทศภูฐาน และคู่มือคนสำคัญ ๆ อีกหลายคน แต่ไม่เห็นเขาแสดงตนหรือได้อภิสิทธิ์อันใด

ระหว่างที่เรารอเครื่องบิน ก็มีเครื่องเฮลิคอปเตอร์มาจากสิกขิม แสดงว่ามีคนใหญ่คนโตมาจากภูฐานนั้น ดูหน้าตาคล้าย ๆ คนไทย ชาวฮิลล์ที่มาทำงานร้านอาหารที่สนามบินก็ออกจะหน้าตาอย่างเรา ๆ อยู่ ทั้งดูสุภาพเรียบร้อยกว่าแขกอินเดียโดยทั่ว ๆ ไป อาหารก็รสดีพอสมควร

ที่นำข้าเป็นพิเศษ ก็ตรงที่ร้านขายหนังสือที่สนามบินสุดท้ายปลาย

โต่งของอินเดีย มีนิตยสาร โลกดารา ภาษาไทยขาย ราคาบ้านเรา ๕๐ บาท ที่นี้ ๖๘ รูปี๋ เขาว่าขายดี แม้จะอ่านไม่รู้เรื่อง ก็ดูรูปแฟชั่นอันทันสมัยต่าง ๆ ของชาวกรุงเทพฯ มัคคุเทศก์บอกว่าที่ทิมพูก็มีขาย ฟังดูแล้วใจหายว่าความเลวร้ายแพร่ไปได้ไกลถึงเพียงนี้เจียวหรือ บทพระธรรมที่ว่า กลิ่นของสัตว์บุรุษไปทวนลมได้ แล้วอย่างไรความหายณะในทางโลกียะจึงมีอิทธิพลถึงเพียงนี้เจียวเล่า ถ้าชาวภูฐานรับยาพิษจากหนังสือชนิดนี้ แล้วซึมเข้าไปได้มากและลึก ความฝันที่จะรักษาภูฐานไว้ให้เป็นดินแดนอันสงบอย่างชาวพุทธ เห็นจะยากเป็นแน่แท้

ผู้เขียนกับพนักงานการบินไทย

เรือบินอินเดียรับคนโดยสารมาราว ๆ ๑๐๐ เศษ ถึงนครกัลกัตตา เวลา ๑๔.๑๕ น. มีข้าราชการภูฐานประจำเมืองนี้เข้าไปรับรัฐมนตรีของเขาถึงบันไดเรือบิน นมัสการกันชนิดตะเท้าด้วย แต่แล้วก็พากันมาขึ้นรถบัลของสนามบิน ยืนเบียดอยู่กับคนโดยสารอื่น ๆ ไม่เห็นมีรถพิเศษมารับอย่างอภิสิทธิ์ชนบ้านเราเลย พวกเราจำคนที่มาต้อนรับได้ เพราะเขาได้มารับเราคราวแรกมาถึงกัลกัตตา เมื่อวันที่ ๒ กันยายนนั้นเหมือนกัน ก็เลยทักทายกันตามธรรมเนียม เขาว่าเขาต้องติดแฉอยู่ กับ รมต.จน ๒ ทุ่ม ท่านจะขึ้นเรือบินต่อไปยังบอมเบย์

พอเข้าไปรอรับกระเป๋ ภายในตัวอาคารท่าอากาศยาน ก็เจอนายประธานที่มาส่งเราไปเมืองพาโรเมื่อวันที่ ๕ กันยายนอีก หากคราวนี้เขามารับเพื่อนเขา ด้วยเที่ยวบินนี้มีชาวภูฐานมาหลายคน จะอย่างไรก็ตาม เขามีแง่ใจชวนพวกเราเข้าเมืองกับเขา เอาเรามาส่งยังโรงแรม Fairlawn Hotel ซึ่งอยู่กลางใจเมือง ใกล้เคียง ๆ พิพิธภัณฑสถาน เขาขอโทษ

ขอโทษว่าสำนักเขาที่เราเคยพัก ตอนนี้มีคนอยู่เต็ม ฝ่ายเราก็นัดที่ได้เปลี่ยนบรรยากาศ

โรงแรมแห่งนี้เป็นแบบฝรั่งอย่างเมืองขึ้นแต่ก่อน เจ้าของเป็นผิวเมียชาวอังกฤษ ห้องใหญ่โตโอฬาร ดังที่เมืองแม่สมัยครั้งกระโน้น เสียแต่ไม่มีน้ำร้อนให้อาบ แต่มีเครื่องปรับอากาศให้แล้ว การพักผ่อนเหมาะกินอาหารกับเขาทุกมื้อ เพราะคนส่วนมากที่มาพักเป็นชาวผิวขาว ซึ่งยังไม่คุ้นกับอินเดีย กลัวน้ำ กลัวอาหารอย่างแขก ที่สังเกตเห็น เป็นคนออสเตรเลียเสียแหละมาก คงอยากได้กลิ่นไออังกฤษที่ในเอเชีย โดยที่คนอังกฤษสมัยนี้เบื่อบรรยากาศอย่างนี้กันเสียแล้วโดยมาก

ที่สำคัญคือมีน้ำชาตอนสี่โมงเย็นด้วย ซึ่งได้เวลาที่ใกล้ ๆ กับเมื่อเรามาถึงพอดี เขาก็มีน้ำชามารับการให้ถึงในห้องนอนก่อนมื้อแรก มื้อกลางวันเราจะอยู่ไม่ถึง เพราะเขาเสิร์ฟเอาบ่ายโมง ก็ขอให้เขาจัดเป็นอาหารกล่องไปได้ ส่วนมื้อค่ำเริ่ม ๒ ทุ่มตามธรรมเนียมอังกฤษ และเป็นอาหารอย่างอังกฤษทุกมื้อ หากวันนี้วันอาทิตย์ มีให้กินได้แต่ทุ่ครั้งเป็นต้นไป

ห้องโถงใหญ่ตรงกลาง มีเก้าอี้โซฟางาม ๆ และตกแต่งแบบบ้านชนชั้นกลางอย่างมีรสนิยมต่ำ ดังในเมืองอังกฤษเมื่อสัก ๓๐-๕๐ ปีมาแล้ว มีโทรทัศน์ให้ดูด้วย แต่ส่วนมากพวกแขกคนรับใช้ไปนั่งดูกันเต็ม เพราะตอนนี้เจ้าของไม่อยู่ กลับไปเยี่ยมบ้านทางกรุงลอนดอน

คนมาพักที่เป็นฝรั่ง มักนั่งกันข้างล่าง ทางริมสนาม เพื่อรับไอแดด ชั้นบนมีระเบียงใหญ่ จัดเก้าอี้ไว้หลายชุด นัยว่าจำเพาะครอบครัวเจ้าของ เมื่อเขาไม่อยู่ เราจึงเข้าไปดูได้ มองออกไปข้างนอก เห็นถนนจอแจ ยุ่งเหยิง สับสน สมกับที่เป็นใจกลางของกัลกัตตา

ละแวกนี้มีตลาดนานาชนิด และอุดมไปด้วยวัดของศาสนาพระเยซู และสถาบันฝ่ายนั้น เช่น Salvation Army (กองทัพเพื่อความหลุดพ้น) YMCA ฯลฯ เรียงรายไปหมด ที่ร้ายคือสมาคมไบเบิลใช้รูปพระภิกษุ

และพระเจดีย์ที่สัจจิมาทำโบสถ์โรมะนาศาสนาคริสต์ ดูช่างสิ้นคิดเสียจริง ๆ ทำให้คิดถึงภูฐาน ซึ่งไม่ยอมปล่อยให้การแพร่ลัทธิศาสนาเช่นนี้เป็นไปได้เลย

เราออกไปเดินรับกลิ่นไอแห่งความทุกข์ เปรียบเทียบกับความสงบสุขซึ่งได้รับมาทางภูฐานเป็นเวลากว่าสัปดาห์ นับว่าเป็นการปลงธรรมสังเวชได้เป็นอย่างดี

พอดีช่วงปลายเดือนนี้ จะมีงานบูชาพระนางทุรคา หรือพระนางอุมาในปางที่ดุร้าย ชาวเบงกอลนับถือเทวองค์นี้มาก เราเห็นปั้นรูปบูชากันแต่ทางแถบเหนือก่อนขึ้นเรือบินมาแล้วด้วยซ้ำ ทางแถบเมืองนี้มีการสร้างปรามากแห่ง แต่อำนาจทุนนิยมเข้าสิงเสียแล้ว ทั้ง ๆ ที่กัลกัตตามีรัฐบาลคอมมิวนิสต์ ก็ขายของลดราคา เพื่องานบูชาใหญ่ ดังในยุโรปกับเทศกาลตรุษฝรั่งฉะนั้น

ตอนค่ำ เราลงไปกินอาหาร เป็นอาหารอังกฤษแท้ โดยออกจะตัดจริตจนเกินพอดีไปด้วย คือมีแขกแต่งตัวโปกผ้า ใส่ถุงมือ ดังกับสมัยอาณานิคม อาหารก็เป็นแบบโรงแรมรถไฟตามหัวเมืองอังกฤษ รสเลว ๆ แต่ทำไถ่หรรษา ดังกับมีพิธีกรรม ที่น่ารำคาญก็คือ คนที่กินไม่มีใครแต่งตัวอย่างผู้ดีอังกฤษเลย

กินเสร็จ เราออกไปเดินรอบ ๆ เพื่อย่อยอาหาร เจอะขอทานนอนข้างถนนกันมาก โรงหนังก็หลายโรง แต่ละโรงฉายหนังฮอลลีวู้ดชนิดล้าสมัยไปหลาย ๆ ปี (ตอนออกจะแวกนี้ออกไปจึงฉายหนังแขก) ร้านค้าและที่ขายอาหารข้างถนนก็ไม่ค่อย ทำให้รำลึกชาติได้ว่าข้าพเจ้ามากัลกัตตาครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๐๖ เพื่อเดินทางไปสหรัฐ ดังเขียนเล่าไว้ใน *จดหมายรักจากอเมริกา* ด้วยแล้ว หนังสือเล่มนั้นอุทิศให้นินลฉวี ซึ่งบัดนี้เดินทางมาด้วยกัน คราวนั้นมีเพื่อนร่วมเดินทางเป็นผู้ขาย ทำงาน UNICEF เขาอยากถึงกัลกัตตา อุตส่าห์ขึ้นรถม้าไปจนถึงสำนักดังกล่าว ให้ข้าพเจ้านั่งรอ

ข้างนอก เสร็จกิจแล้วออกมาพบว่าแยมที่ สารรูปของนางโลมดูไม่ได้เอาเลย แต่พอหยอดขายของเราก็ถึงได้เหมือนกัน

คราวนี้ข้าพเจ้าออกไปเดินด้วยกันยามค่ำ สองคนตายาย ไม่มีใครมากวน นอกจากจะให้ชื่อของหรือมาขอทาน คุณศิริชัยลือออกไปขายเดี่ยว พอถึงที่มีด ๆ มีคนมาถามว่าต้องการผู้หญิงไหม ถ้าต้องการก็จัดรถลากให้ไปส่งสำนักได้ (ด้วยไม่มีรถม้าแล้ว) แกปฏิเสธไป (เคราะห์ดีที่ไม่ได้สั่นหัว ขึ้นทำเช่นนั้นแขกถือว่าตอบรับเอาเลย) มันเลยถามว่าหรือต้องการผู้ชาย แสดงว่ากัลกิตตาใกล้ทันกรุงเทพฯทางแถวพัฒนพงษ์ใกล้ ๆ เข้ามาเต็มที่แล้ว ความเลวร้ายดูเอาอย่างกันง่ายจริง แล้วป้านี้โรคเอดส์มีมาถึงอินเดียแล้วหรือนี่

เมื่อตอนเรามาถึง อากาศร้อน เหงื่อออก เหนียวตัวเต็มทน ลึกพักก็มีฝนโปรยลงมาบ้าง ค่อยยังชั่วหน่อย แต่ตอนออกไปเดินเฉอะแฉะอยู่บ้าง เขาบอกว่า ถ้าตกหนักสักชั่วโมงก็น้ำท่วมเมืองถึงท้องรถ รถตายกันเป็นแถว เพราะที่นี้รถเก่ามาก การจราจรติดขัดแทบทุกหนแห่ง พังดูก็ออกคล้าย ๆ กรุงเทพฯของเรา เป็นแต่ใครจะเลวร้ายกว่าใครแค่นั้นเท่านั้น แต่อย่างน้อยทางนี้จีปัลยังน้อยกว่าเรา โดยมีขอทานแทนขโมย ซึ่งก็เชื่อว่า จะไม่มี แต่ของเขาเล็กเล็ก ๆ น้อย ๆ ยิ่งกว่าหมู่กรรโชกแย่งชิงดังในเมืองเรา

เช้าวันจันทร์ที่ ๑๔ กันยายน ยังมีเวลาอยู่กัลกิตตาอีกครั้งวัน ถ้าจะพรรณนาอะไร ๆ ก็ได้มาก หากมาคราวนี้ มุ่งเขียนถึงภูฐาน จึงจะเล่าอย่างผ่าน ๆ ไป

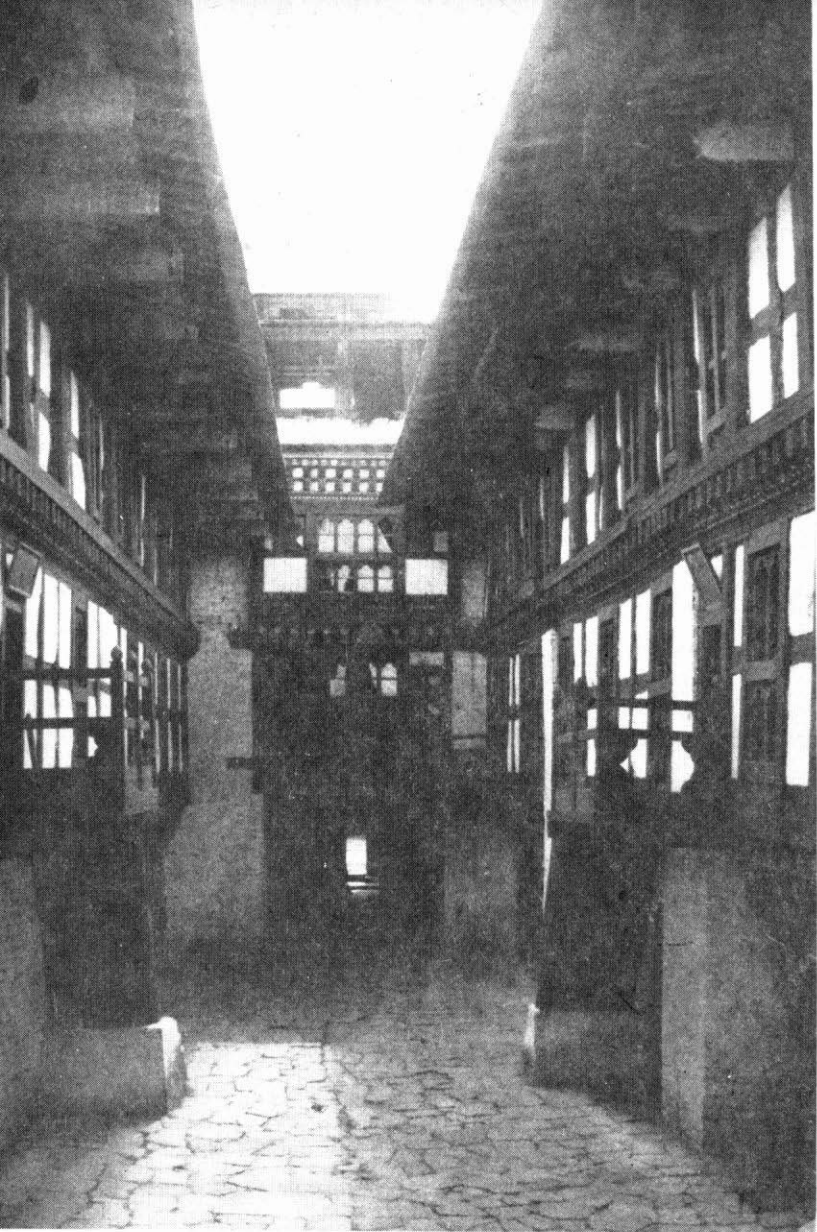
ดังได้กล่าวแล้วว่าโรงแรมที่พักถือธรรมเนียมอังกฤษ ต้องเอามาให้กินในห้องนอน หากเป็นการชงแบบฝรั่ง ซึ่งข้าพเจ้าไม่สู้จะชอบ ชอบกินชาจีน ชาญี่ปุ่นมากกว่า และมาเมืองแขกอย่างนี้ ชอบกินอย่างคนอินเดีย คือเอาใบชาต้มลงพร้อมกับน้ำและนม ใส่น้ำตาล กานพลู แม้

จะหวานน้ำ ก็มีสมุนไพรคุมไม่ให้ท้องเสีย

ที่หน้าซำก็ตรงที่ออกไปเดินดูร้านขายหมากข้างถนน เห็นมีรูปผู้หญิงโป๊ ๆ ติดไว้ด้วย พิจารณาดูได้ความว่าขายมีชัย คุณศิริชัยบอกว่าต่อไปคงต้องมีรูปผู้ชายโป๊เช่นกันเพื่อกันโรคเอดส์ ส่วนร้านขายหนังสือตามแนวลอยข้างถนนนั้น ลองถามดูว่ามีหนังสือแพ้นจากเมืองไทยบ้างไหม เขายกมาให้เป็นตั้งเบ้อเรอ มีแทบทุกชนิด ราคาตั้งแต่ ๖๕ รูปีขึ้นไปจน ๒๐๐ บางฉบับทำเป็นอักษรอาหรับแทนภาษาไทยเอาเลยด้วยซ้ำ แสดงว่าคงส่งไปขายถึงแถวประเทศที่มีบ่อน้ำมันกันกระมัง นับว่าไทยเราก้าวไกลไปในทางนี้กว่าใคร ๆ ในเอเชีย กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เรา นำโดยการตามฝรั่ง จนฝรั่งอาจต้องยอมแพ้เราในทางความฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย และเน้นหนักไปในทางต้นหาราคะ

ความจริงมีเรื่องให้บันทึกในเมืองแขกอีกมาก หากจะขอรบรัดว่า พวกเราไปสนามบิน ถึงเวลาก่อน ๑๑.๔๕ ดังเมื่อวาน เรือบินไทยออก ๑๓.๓๐ น. ใช้เวลาบินสองชั่วโมงเศษ ๆ ก็ถึงกรุงเทพฯ เจ้าพนักงานต้อนรับดี ยิ่งคนว่างยิ่งบริการพิเศษ พอตีมีคนหนึ่งรู้จักข้าพเจ้า เขามาเรียกอาจารย์ พนักงานสาวอีกคนเลยขอให้ดูหมอนให้และให้หวยด้วยเลย นัดคุณเธอไปพบที่ใต้ต้นมะขามแถวสนามหลวง พนักงานอีกคนมาทักถามว่าเป็นนักเขียนใช่ไหม อยู่ในค่ายด้วยตุนหรือเปล่า ก็เลยบอกไปว่าไม่มีเกียรติถึงเพียงนั้น เขาเลยอาย ๆ ไป นอกจากพวกเราและคนไทยอีก ๒-๓ คนแล้วก็แขกทั้งนั้น แสดงว่าเส้นทางสายนี้ไม่ค่อยมีนักทัศนาจร

พอถึงตอนเมือง ทุกอย่างก็สะดวกรดาย ไม่ช้าก็ถึงบ้านและควร จะจบลงเพียงนี้ หากนี้ไม่ได้เขียนเรื่องการท่องเที่ยวภูฐาน จึงอยากจะเจาะลึกลงไปอีกเล็กน้อย เท่าที่ความรู้และสติปัญญาจะอำนวย จึงจะบอกกล่าวในตอนต่อไป ว่าด้วยการเมืองการปกครองและปัญหาตลอดจนทางออกในอนาคต

สถาปัตยกรรมแบบภูฐาน แทบทุกช่องจะเป็นเช่นนี้

ดังได้เคยกล่าวมาแล้วว่า เดิมพระลามะปกครองภูฐานทั้งทาง
ด้านอาณาจักรและศาสนจักรคล้ายธิเบต หากทางนี้ไม่มีพระเจ้าแผ่นดิน
มาก่อนและองค์ประมุขซึ่งเรียกว่าเจ เกนโป(Je Khenpo) มิได้กลับชาติ
มาเกิดอย่างทะไลลามะและอยู่คนละนิกาย คือทางนี้นั่งห่มแดง (ทาง
ทะไลลามะครองเหลือง ซึ่งถือกันว่าเคร่งพระวินัยกว่า) หากเลือกกันขึ้น
จากสมเด็จพระราชาคณะ ๔ รูป ซึ่งเรียกว่าลินโป(Lyonpo) โดยที่
พระทั่ว ๆ ไปเรียกว่าเกลอง(Gelong) หากมีลำดับยศบรรดาศักดิ์
ที่ซับซ้อนยิ่งกว่านี้

ครั้นนานวันมา พระสนใจแต่เรื่องของตนเอง เจ้าผู้ครองนครต่าง ๆ
ก็ตั้งเมืองเป็นอิสระยิ่งขึ้นทุกที จนเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๗ นี้ ท่านผู้เป็นต้น
ราชวงศ์นี้จึงรวมราชอาณาจักรให้เป็นหนึ่งเดียวอีก ดังองค์สังฆนายก
รูปแรกได้กระทำมาก่อนแล้วเมื่อพ.ศ. ๒๑๐๐ เศษ ๆ ทั้งนี้ด้วยความเห็นชอบ
ของคณะสงฆ์ ซึ่งเข้ามามีส่วนร่วมบริหารบ้านเมืองอยู่แทบทุกระดับ

แม้พระจะไม่ได้เป็นรัฐมนตรี แต่ก็มีตำแหน่งนั่งในคณะรัฐบาล รับทราบนโยบายแผ่นดิน และมีสิทธิมีเสียงยิ่งกว่าพระเรา ซึ่งมักได้รับอาราธนามาตอนคณะเสนาบดีและเจ้านายจะเลือกพระมหากษัตริย์องค์ใหม่ ดังในกรณีของรัชกาลที่ ๔ และที่ ๕

พระราชวงศ์ วังจันหรือวังชุก (Wangchuk) นี้ แม้จะเริ่มตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ของเรา ก็สืบสายเชื้อสายกลับไปจนถึงท่านที่เริ่มรวมภูฐานได้ครั้งแรก ดังได้กล่าวไว้ข้างแล้ว ยิ่งพระราชองค์ก่อนมาเสกสมรสกับพระพันปีหลวงองค์ปัจจุบันด้วยแล้ว ประชาราษฎรและพระภิกษุสงฆ์พอใจกันมาก เพราะพระพันปีมีสกุลเดิมว่าโดเจ (Dorje) ซึ่งแปลว่าวัชร และมีเชื้อสายทางราชวงศ์สิกขิม ซึ่งโยงไปถึงท่านปทุมสมภพ ซึ่งกลับชาติมาให้สืบสายไว้ทางราชสกุลฝ่ายนั้น เท่ากับผนึกพลังทางศาสนจักรและอาณาจักรเข้าด้วยกัน ตามความเชื่อเรื่องเวียนว่ายตายเกิดของนิกายฝ่ายนี้ สมัยอังกฤษปกครองทางอินเดีย ถือว่าภูฐานเป็นตั้งรัฐในอาณานิคม กลาย ๆ เรียกพระราชาธิบดีของทางนี้ว่าราชา ซึ่งเล็กกว่ามหाराชาของอินเดียที่อังกฤษเคยให้ปกครองภายในรัฐได้ ภายใต้ร่มธงของพระบรมราชินีนาถแห่งบริเตนใหญ่ ครั้นภายหลังอังกฤษถอนตัวออกไปจากอินเดียแล้ว รัฐบาลเนห์รูก็รับรองอภิสิทธิ์ของมหाराชานั้น ๆ หากรัฐบาลกลางควบคุมทางด้านการเงิน การทหาร และการต่างประเทศ แล้วค่อย ๆ บีบลงดังที่เราทำมากับเจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง น่าน แพร่ นั้นเอง แต่ภายหลังนางอินทรีา คานธี ถอดเจ้านายเหล่านั้นให้เป็นไพร่เสมอกันหมด และริบพระราชทรัพย์ต่าง ๆ เสียเป็นอันมากด้วย แถมยังบุกเข้าไปยึดครองสิกขิม ซึ่งอังกฤษเคยมีสนธิสัญญายอมรับอธิปไตยของภูฐานนั้นต่างหากไปจากรัฐภายใต้ร่มธงอังกฤษอื่น ๆ ด้วยเหตุฉะนั้น ภูฐานจึงระวังเอกราชของตนมาก โดยได้หันภัยจากสิกขิมและจากธิเบตมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าพระราชาธิบดีทางนี้ ถือองค์ว่าเป็นพระมหากษัตริย์

แห่งอาณาจักรมังกรคำราม The Kingdom of Thundering Dragon ซึ่งไม่สัมพันธ์กับวัฒนธรรมการตะเอาเลย และเรียกพระองค์เองว่า His Majesty ไม่ยอมลดลงเป็น His Highness ดังคำนำพระนามมหาราชฯ ต่าง ๆ ทั้ง ๆ ที่เทียบกันตามส่วนพลเมืองและเงินทองกันแล้ว พระเจ้าแผ่นดินนี้ดูจะด้อยกว่ามหาราชฯ เหล่านั้นเสียด้วย ดังอังกฤษเคยรับรองว่าเป็นเพียงราชาเท่านั้นดังกล่าวมาแล้ว

ขออย่าอีกที่ว่าพระราชาองค์แรก ซึ่งทรงพระนามว่าอูเกน วังจ๊ก (Ugen Wangchuck) รวมอาณาจักรไว้ได้ในพระราชอำนาจเมื่อพ.ศ. ๒๔๔๗ และทำพิธีปราบดาภิเษกเมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๔๕๐ ที่ต้องรออยู่ ๓ ปี เพราะการขัดแย้งกับอังกฤษ และต้องให้ได้สงบราบคาบภายในด้วย แล้วสืบราชสันตติวงศ์ลงมาถึงองค์ปัจจุบัน ซึ่งทรงพระนามว่า จิกเม่ ซิงคเย วังจ๊ก (Jigme Singye Wangchuck) ทรงมีพระเชษฐภคินี ๒ และชนิษฐา ๒ พระองค์ ทรงพระนามว่า

- ๑) Ashi Sonum Chhedon Wangchuck
- ๒) Ashi Dechaun Wangmo Wangchuck
- ๓) Ashi Pema Lhaden Wangchuck
- ๔) Ashi Kezong Wangmo Wangchuck

จึงโปรดให้พระพี่นางทั้ง ๒ ว่าราชการในฐานะรัฐมนตรีกระทรวงพระคลัง ๑ กระทรวงบริการสังคม ๑ ส่วนพระน้องนางให้ทรงช่วยงานด้านสังคมสงเคราะห์ เช่น สภากาชาด เยาวชนแห่งชาติ หน่วยงานด้านตาบอดหูหนวก เป็นต้น (ของเขายังไม่มีสลิ้ม)

แม้จะไม่ทรงมีพระราชอนุชา แต่ก็ทรงมีพระราชปิตุลา ซึ่งโปรดให้ว่าการกระทรวงมหาดไทย ซึ่งรวมงานด้านสาธารณสุขไว้ด้วย โดยพระราชทานเป็นดังนายกรัฐมนตรีเองเลยทีเดียว ทั้ง ๆ ที่ในรัชกาลก่อนนั้น พระอนุชาของพระราชมารดาองค์ปัจจุบันเป็นนายกรัฐมนตรี หาก

ถูกลอบสังหารชีวิต จึงแต่งตั้งตำแหน่งดังกล่าวแต่นั้นสืบมา

โดยรูปการณ์ออกจะคล้ายราชาธิปไตย แต่คณะสงฆ์คานพระราชา
อำนาจได้มาก ทั้งยังมีตัวแทนสภาตำบลเข้ามาาร่วมเป็นสมาชิกรัฐสภา
ซึ่งมีผู้แทนข้าราชการ และคณะสงฆ์ด้วย จึงนับว่าเป็นประชาธิปไตย
พอสมควร ทั้งเจ้านายและขุนนางเหล่านี้ ยังมักรับฟังคำติชมจากแหล่ง
ต่าง ๆ โดยตรง กับยังต้องระวังตัวกลัวภัยจากมหาอำนาจรอบข้าง และ
แลเห็นความผิดพลาดของลัทธิมัมมิลิต เนปาล มาด้วย ยิ่งช่วยให้กระจาย
อำนาจออกไป และพยายามให้ผู้คนในระดับต่าง ๆ เข้ามามีสิทธิมีเสียง
ร่วม ทั้งยังต้องการรักษาศิลปวัฒนธรรมและศาสนธรรมของเดิมไว้อีกด้วย

ยังราชตระกูลก็เลื่อมรสกับสามัญชน ทำตนให้เข้ากันได้กับทุกชน
ชั้น โดยไม่อวดอำนาจราชศักดิ์ ช่วยให้การบริหารและเคารพ ผิดไปจาก
ทางเนปาลมากนัก อย่างพระพี่นางเธอ น้องนางเธอนั้น ก็องค์ใหญ่ทรงมี
พระสามีเป็นอธิบดีกรมพิธีการทูต องค์รองมีพระสามีเป็นนักยิงธนู ซึ่ง
เลื่องชื่อในวงกีฬานานาชาติ องค์ที่สามมีพระสามีเป็นเลขาธิการยูเนสโก
แห่งชาติ และองค์สุดท้ายของพระสามีเป็นนายพันตรีแห่งกองทัพบก

ทุกพระองค์ทรงพระสิริโฉมงดงาม น้ำพระทัยดี การเข้าเฝ้าแทน
ก็ไม่ต้องหมอบต้องคลาน เพียงโค้งคำนับอย่างสุภาพก็พอแล้ว หากเวลา
เห็ดทูล เห็นเข้าปองปากกัน และจะลุกไปไหนเห็นท่ามือเอียง ๆ อย่างเคารพ
กระทรวงต่าง ๆ ของทางนี้มี ๖ คล้ายจตุสดมภ์ รวมอัครมหาเสนาบดี
ทั้ง ๒ ของเราแต่เก่าก่อน แต่เขาจัดตามความต้องการของบ้านเมือง
คือ

- ๑) กระทรวงบริการสังคม ซึ่งรวมศึกษาด้วย
- ๒) กระทรวงมหาดไทย
- ๓) กระทรวงพระคลัง
- ๔) กระทรวงพาณิชย์และพลังงาน

๕) กระทรวงคมนาคมและส่งเสริมการท่องเที่ยว

๖) กระทรวงการต่างประเทศ

นอกจากกระทรวงทบวงกรมแล้ว ก็มีคณะกรรมการพิเศษ ซึ่งมักตั้งเจ้ากระทรวงที่เกษียณอายุแล้วไปเป็นประธาน เช่นคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน คณะกรรมการการด้านนโยบายและวางแผน คณะกรรมการงานพระศาสนา ซึ่งไม่ยอมให้ศาสนาอื่นใดเข้ามาเผยแพร่ได้ ส่วนสำนักพระราชวังนั้นถือเป็นกรรมการพิเศษ ซึ่งองค์พระราชวังเป็นประธานเอง

ข้าราชการพลเรือนทั้งหมดมีราว ๆ ๓,๐๐๐ คน เขาไม่ต้องการให้เกินไปกว่านั้น และให้เกษียณเมื่ออายุครบ ๕๒ ปี โดยที่บัดนี้กำลังตั้งหน่วยงานฝึกหัดอบรมข้าราชการพลเรือน ให้รู้ซึ่งถึงสถานภาพของตน ในอันที่จะรักษาเอกลักษณ์เดิมไว้ในสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป นี่นับว่าเป็นประเด็นที่ข้าพเจ้าสนใจเป็นพิเศษ

ลำดับข้าราชการของเขาเริ่มแต่ซี ๒๐ ไปจบเอาที่ซี ๑ เงินเดือนจาก ๕๐๐ รูปีขึ้นไปจนถึง ๕,๐๐๐ รูปี หากมีค่าบ้าน ค่ารับรอง ค่ารถ ฯลฯ สำหรับตำแหน่งที่สูง ๆ ขึ้นไป เช่น แต่ชั้น ๖ ขึ้นไป ซ้ำรถโดยใช้เงินหลวงผ่อนส่งได้ ดังได้กล่าวมาบ้างแล้ว เป็นต้น

การทหารยังไม่มีบทบาทมากนัก ไม่มีกระทรวง มีคณะกรรมการดังสภากลาโหม ฝึกปรือนายร้อยในอนาคตกันเอง โดยไม่ยอมส่งไปที่อินเดีย แต่อินเดียก็มีอิทธิพลทั้งด้านการทหารของภูฐานอยู่ ส่วนข้าราชการพลเรือนนั้น ไปเรียนอินเดียบ้างและเมืองฝรั่งบ้าง แต่เริ่มรู้สึกตัวกันแล้วว่า ถ้าไม่ระวังในเรื่องนี้ นักเรียนนอกอาจเป็นหนามยอกอกอย่างกรณีบ้านเรา

โดยที่ประชากรน้อย เนื้อที่กว้างขวาง และพระพุทธรศาสนายังเป็นพื้นฐานทางจิตใจ ปัญหาคนจนว่างงานจึงแทบไม่มี เพราะสันตดุริ-

ธรรมยังเป็นเจ้าเรือนอยู่ กินน้อย ใช้น้อย และไม่มีวรรณะอย่างพราหมณ์ มากดขี่กันและกัน ดังกรณีของเนปาลและอินเดีย

รายได้ของรัฐส่วนใหญ่มาจากการเกษตร ที่ขายออกก็มีมันเทศ มันฝรั่ง แอปเปิ้ล และพืชผักอื่น ๆ อีกบ้าง รวมทั้งไม้เนื้อแข็งต่าง ๆ ที่สำคัญ คือ ขายพลังไฟฟ้าให้อินเดีย โดยอาศัยเขื่อนใหญ่ คล้ายกับที่ลาวขายให้ ไทยนั่นเอง

อาจเป็นเพราะทรัพยากรน้อยและอยู่สูงชันไปมาก การคมนาคม ไม่สะดวก พวกบรรษัทเงินทุนข้ามชาติ จึงยังไม่เข้ามาก้าวหน้าในการ ลงทุนหรือมาแสวงหาตลาด แต่ก็ไว้ใจไม่ได้ ด้วยเกาหลีใต้และญี่ปุ่นดูสนใจ มากขึ้นทุกทีแล้ว ถือได้ว่าพวกนี้เป็นทัพหน้าให้อเมริกันอีกทีละกระมัง

ถ้าชุดค้นพบน้ำมันหรือแร่ธาตุอย่างแพง เก่งกว่าอภิมหาอำนาจ แม้จีนอินเดียก็คงไม่ยอมให้ฐานสงบเงียบอย่างนี้แน่ โดยที่บัดนี้อินเดีย ก็ถือตัวเป็นพี่เบิ้มกลายเป็น ๑ สถานเอกอัครราชทูตอินเดียใหญ่ที่สุด(ดัง สถานทูตอเมริกันในกรุงเทพฯ นั้น) ส่งคนมาทำถนนแทบทั่วทั้งฐาน สงเงินมาช่วยเหลือและส่งคนของตนมาเป็นผู้เชี่ยวชาญในระดับต่าง ๆ ตลอดจนมาเป็นกรรมกรรับจ้างแรงงานอย่างต่ำด้วย

ฐานรู้ทันความข้อนี้ จึงขอให้หน่วยงานต่าง ๆ ขององค์การ สหประชาชาติเข้ามาเป็นผู้เชี่ยวชาญ และเข้ามาช่วยเหลือทางการเงิน ฯลฯ ซึ่งก็เป็นดาบสองคม(มัคคุเทศก์ของเรากำลังเรียนคอมพิวเตอร์กับ คนพม่า ซึ่งนับว่าน่าอัศจรรย์ แต่หมอนั้นมาจากองค์การสหประชาชาติ ไม่ได้มาจากรัฐบาลพม่าโดยตรง) ธนาคารโลก และ IMF ยังไม่มีบทบาท นัก แต่ Asian Development Bank มีบทบาทยิ่งขึ้นแล้ว

หน่วยอาสาสมัครและองค์กรเอกชนที่เข้ามา มักจะมาจากอังกฤษ เป็นพื้น เช่นหน่วยงานสำหรับเด็ก หน่วยช่วยเหลือด้านความอดอยาก และอาสาสมัครเพื่อสังคม ดูเหมือนทางคานาดาก็มีมาบ้าง แต่หน่วย

สันติภาพของอเมริกันยังไม่มี แต่นัยว่าหน่วยอาสาสมัครของญี่ปุ่นกำลังจะเข้ามา ส่วนเกาหลีใต้นั้นตั้งคนภูฐานเป็นกงสุลกิตติมศักดิ์ของตนเตรียมเอาไว้แล้ว

ในเมื่อภูฐานจะคงสภาพเดิมอยู่อย่างเก่าก็ไม่ได้ จะเคลื่อนย้ายไปข้างหน้า ทางด้านการพัฒนาประเทศจะเป็นอันใด ความข้อนี้ น่าสนใจและน่าจับตามองเป็นอย่างยิ่ง ถ้าภูฐานเล็งความผิดพลาดอย่างเราอย่างเกาหลีและญี่ปุ่นได้ ประเทศเล็ก ๆ นี้จะเป็นตัวอย่างในทางสร้างสรรค์ให้ ไม่แต่แก่เอเชีย อาจจะให้แก่ทั้งโลกด้วยเลยทีเดียว

ทิวชาแบบภูฐาน

๑๕

ปัญหาและอนาคตของภูฐาน

ภูฐานเริ่มการพัฒนาประเทศ โดยมีแผนการ ๕ ปี มาจนบัดนี้ครบ ๕ แผนแล้ว กำลังจะขึ้นแผน ๕ ปีที่ ๖ แสดงว่าตื่นตัวมา ๒๕ ปี เข้านี้แล้ว

แผนพัฒนาประเทศฉบับที่ ๕ ของเขา กำหนดหัวข้อใหญ่ ๕ ข้อ ดังนี้คือ ๑) พึ่งตัวเองในระดับ ซ็องกั๋ง (Dzong Khang) คือใช้วิถีทางของเขาเอง เพื่อการพึ่งตนเองทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น อย่างเกาหลีเขามี Minjong Theology ซึ่งหมายความว่า เทววิทยาของฝ่ายคริสต์ที่มีวัฒนธรรมเป็นเกาหลีเอง ไม่เอาอย่างมาจาก Liberation Theology ของพวกอเมริกาละติน ๒) กระจายอำนาจการบริหาร ออกไปจากส่วนกลาง โดยให้ทุกอำเภอหรือเมืองมี ซ็อง บริหารงานกันเอง เลือกสรรกันเอง โดยทั่วประเทศมีซ็อง ๑๘ แห่ง ประจำทุกเมือง อีกนัยหนึ่งให้ศาสนาเป็นพื้นฐานในการปกครอง ๓) ควบคุมการใช้จ่ายเงินตราและสรรพวัสดุของบ้านเมือง โดยถือความประหยัดเป็นเกณฑ์

กระทรวงบริการสังคมจึงสำคัญนัก ดังกระทรวงพัฒนาการแห่งชาติของเราแต่ก่อน แต่เราถนัดใช้ เขามุ่งไปในทางตรงกันข้าม ๔) รวบรวมทรัพยากรภายในประเทศเพื่อส่วนรวม ไม่นั่นในด้านการชักชวนต่างประเทศให้มาลงทุน นี่ก็ผิดกับเราอย่างดำเป็นขาว ๕) ให้ประชากรราษฎรมีส่วนร่วมกับการพัฒนาประเทศยิ่ง ๆ ขึ้นในทุกระดับ โดยมีองค์กรเยาวชน องค์กรคณะสงฆ์ สภาตำบล ฯลฯ แต่ละช่องเป็นศูนย์ของแต่ละเมือง ให้ราษฎรใช้สิทธิและออกเสียงอย่างเสรี หากไม่เลือกตั้งอย่างฝรั่ง

งบประมาณการใช้จ่ายสำหรับแผนการ ๕ ปีที่เพิ่งสิ้นสุดลงคือ การใช้จ่ายตามโครงการอันจำไม่ได้ดินนั้น ๑,๖๑๒.๒๒ ล้านบาท (หรือนูถือเป็นเงินที่นี้) ๓,๐๙๔.๙๙๐ ล้านบาท ใช้ไปในการลงทุนเบ็ดเสร็จ ๔,๗๑๑.๒๑๘ ล้านบาท

สำหรับแผนที่ ๖ ซึ่งเริ่มแต่ปีนี้ไปจน พ.ศ. ๒๕๓๕ วางเป้าหมายไว้ ๙ ประการ คือ ๑) มุ่งให้การบริการงานของรัฐบาลเข้มแข็งขึ้น ๒) อนุรักษ์และส่งเสริมเอกลักษณ์แห่งชาติ ๓) ขยายการใช้ทรัพยากรภายในประเทศ ๔) เพิ่มรายได้ในส่วนชนบท ๕) ปรับปรุงที่อยู่อาศัยตามชนบท และจัดการให้เกี่ยวกับผู้อพยพหรือถูกโยกย้ายที่ ๖) รวบรวมและปรับปรุงหน่วยงานด้านบริหารต่าง ๆ ๗) พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ๘) ให้ราษฎรมีส่วนร่วมในการปกครองบ้านเมืองยิ่งขึ้น ๙) ให้การพึ่งตนเองในระดับชาติเป็นไปได้ยิ่งขึ้น

ตามรายงานของหนังสือพิมพ์รัฐบาล ว่าแผน ๖ นี้ ได้รับอนุมัติจากรัฐสภาเป็นเอกฉันท์ โดยผู้แทนจากราษฎร ๑๐๑ เสียง ผู้แทนคณะสงฆ์ ๘ เสียง ผู้แทนสภาองคมนตรีที่ปรึกษาพระมหากษัตริย์ ๘ เสียง ผู้แทนข้าราชการประจำ ๔๐ เสียง โดยทุกฝ่ายจะให้การสนับสนุนกับแผนการนี้ดังกล่าว

งบประมาณรายจ่ายสำหรับ ๕ ปีข้างหน้า กำหนดไว้ ดังนี้คือ

๑) การเกษตรและชลประทาน	๗๐๘.๑ ล้าน
๒) สหกรณ์การอาหาร	๘๖.๒ "
๓) การปศุสัตว์	๓๔๘.๔ "
๔) การป่าไม้	๓๑๑.๓ "
๕) การค้าและอุตสาหกรรม	๑,๖๑๓.๖ "
๖) กรมโยธาธิการ	๑,๐๒๓.๖ "
๗) พลังงาน	๑,๑๓๕.๐ "
๘) การคมนาคม	๕.๐ "
(ซึ่งอนุญาตให้เอกชนเข้ามาร่วมยิ่ง ๆ ขึ้นทุกที)	
๙) การบินพลเรือน	๔๘.๗ "
๑๐) โทรคมนาคม	๒๕๖.๕ "
๑๑) ไปรษณีย์โทรเลขและวิทยุสื่อสาร	๗๓.๐ "
๑๒) โฆษณาการและวิทยุ	๙๙.๗ "
(ขณะนี้แม้วิทยุ ออกอากาศวันละ ๓ ชั่วโมง ภาษาท้องถิ่น วันละชั่วโมงครึ่ง ภาษาเนปาลและภาษาอังกฤษรวมกันแล้ว อีกชั่วโมงครึ่ง วันธรรมดาจากห้าโมงเย็นจนถึงสองทุ่ม วันอาทิตย์มีตอนบ่ายแทน)	
๑๓) การศึกษา	๑,๐๕๒.๐ "
๑๔) การสาธารณสุข	๔๐๒.๕ "
(ใช้ยาโบราณยิ่งกว่ายาต่างประเทศ ซึ่งมักใช้ตามที่ได้รับช่วยเหลือจากองค์การอนามัยโลก ฯลฯ)	
๑๕) หน่วยงานวางแผนพัฒนาเมืองระดับชาติ	๒๙๘.๘ "
๑๖) การใช้จ่ายทั่ว ๆ ไปของรัฐบาล	๒,๐๓๙.๕ "
รายได้ภายใน เข้าใจว่าจะหาได้	๒,๖๐๐.๐ "
กู้ภายในประเทศ	๕๐๐.๐ "

รวม	๓,๑๐๐.๐ "
เงินช่วยเหลือจากรัฐบาลอินเดียราว ๆ	๓,๐๐๐.๐ "
เงินยืมจากรัฐบาลอินเดียราว ๆ	๘๖๐.๐ "
รวม	๓,๘๖๐.๐ "
โดยรัฐบาลอินเดียจะให้เงินอีก	๑,๗๒๗.๐ "
เพื่อโครงการต่าง ๆ ที่ค้างอยู่ นอกไปจากนี้แล้ว ยังมีเงินช่วยเหลือจากประเทศอื่นและหน่วยงานอื่น ๆ อีกราว ๆ	๑,๒๔๓.๔ "
เงินยืมจากแหล่งนั้น ๆ	๘๓๖.๖ "

จากรายรับรายจ่ายดังกล่าว ยังคงขาดทุน ๒๓๗.๓ ล้านบาท ตามแผนที่ ๖ นี้ และถ้ารัฐบาลสร้างหน่วยงานอุตสาหกรรมเหมืองแร่ ๒ แห่ง และสร้างเขื่อนอีก ๑ แห่ง จะต้องใช้เงินอีก ๒,๐๐๐ ล้านบาท เบ็ดเสร็จคงเป็นหนี้ถึง ๒,๒๓๗ ล้านบาท แต่รัฐบาลก็เชื่อว่าจะหาเงินมาทำการให้ได้ดังปรารถนา ตามแผนที่ว่านี้

(ถ้าสงสัยว่าทำไมอินเดียจึงให้เงินช่วยเหลือมากนัก คำตอบไม่ได้อยู่ที่อินเดียเป็นพี่เบิ้มที่ได้ประโยชน์การค้ามากที่สุด และคนของอินเดียก็มาทำงานในภูฐานมากที่สุดเท่านั้น หากยังมีข้อเท็จจริงที่สมัยหนึ่งอังกฤษแย่งเอาดินแดนส่วนหนึ่งไปผนวกกับอินเดีย โดยทำสัญญาให้เงินเป็นค่าตอบแทนแก่ภูฐานทุกปี พออินเดียได้เอกราชก็ได้ยืนยันสัญญานี้กับภูฐานสืบต่อมาด้วย)

จากตัวเลขข้างบนนี้ แสดงว่าภูฐานยังพึ่งตัวเองไม่ได้ทีเดียวนัก แต่ตามแผนพัฒนาที่ ๕ และที่ ๖ ก็ถือว่าเขาต้องการเป็นตัวเองมาก หากจะเป็นไปได้หรือไม่ น่าสงสัยอยู่

เพื่อนข้าพเจ้าบางคนในประเทศนี้ เกรงว่าภูฐานไม่อาจเลี่ยงความผิดพลาดอย่างของเราได้ ที่ไปเน้นด้านการศึกษาอย่างใหม่ สร้างระบบ

ราชการขึ้นใหม่ และให้มีอุตสาหกรรมอย่างใหม่เข้ามา โดยเงินจะมีความสำคัญยิ่งขึ้นทุกที ปุ๋ยเคมีและหายนภัยต่าง ๆ จะตามเข้ามากับการเกษตร แล้วเด็กรุ่นใหม่จะถูกพ่อถูกแม่ จะทิ้งหมู่บ้านมาอยู่เมือง แล้วจะทิ้งเมืองไปอยู่ต่างประเทศกัน โดยช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจนจะห่างกันยิ่งขึ้น ชำราชการจะถูกกราบฏรียิ่ง ๆ ขึ้นด้วย

เพื่อนชาวภูฐานบอกว่าแผนพัฒนาประเทศนั้น ฟังดูก็ดีอยู่ดอก แม้จนธรรมนูญการปกครองคณะสงฆ์ก็เป็นประชาธิปไตยมาก แต่ตามตัวหนังสือกับที่เป็นจริงนั้นห่างไกลกันนัก ยากที่พระจะรับฟังชาวบ้าน ยิ่งศาสนจักรร่ำรวย พิธีกรรมเกี่ยวกับการศพสิ้นเปลืองมาก จนคนต้องเอาที่ถวายเป็นวัดไปเรื่อย ๆ และศาสนาจะมุ่งเพื่อความยุติธรรมทางสังคมได้อย่างไร หากมุ่งความหลุดพ้นส่วนตัวมากกว่า แม้ปากจะว่าเพื่อรับใช้เพื่อนมนุษย์ตามโพธิสัตว์บาร์มีก็ตาม แต่นั่นก็เป็นการรับใช้ทางด้านจิตด้านวิญญาณเป็นส่วนเอกชน ยิ่งกว่าจะเพื่อสังคมส่วนรวมซึ่งเปลี่ยนไปแต่แล้วพระก็ยังไม่ยอมเปลี่ยน ใครจะมาปฏิบัติธรรม ต้องบวชและต้องใช้เวลา ๓ ปี ๓ เดือน ๓ วัน ๓ ชั่วโมง แล้วคนรุ่นใหม่จะรับคำเรียกร้องดังนี้ได้ละหรือ ยิ่งเทวดา อัปสร นักสิทธิ์ พระโพธิสัตว์ นางคารา ตลอดจนรูปเคารพมากมาย บางรูปก็ดูดั่งกับภาพลามกอนาจาร พิธีกรรมซ้ำซ้อน อันยากที่จะถ่ายทอดสัญลักษณ์ถึงคนรุ่นใหม่ได้ แล้วเราจะทำอย่างไรกัน

สถาบันกษัตริย์เองก็เกิด แม้ชาววัดชาวบ้านจะนับถือ ก็นับถืออย่างเข้าใจความหมายใหม่ ๆ ละหรือ ยิ่งในพระราชนิเวศ เต็มไปด้วยข้าราชการสำนักที่แวดล้อมอย่างประจบประแจง ให้องค์พระราชาเป็นมหาบุรุษ ผู้ทรงเลิศไปในทุก ๆ ทาง แล้วจะให้ทรงมีโยนิโสมนสิการ เกี่ยวกับการวิพากษ์วิจารณ์ตนเองได้อย่างไร แม้จะเสด็จไปวัด ไปสนทนา กับพระ ก็เป็นไปตามรูปแบบของพิธีกรรมหรือเป็นเรื่องส่วนพระองค์คนรอบ ๆ พระองค์กันเสียงที่ตรงกันข้ามกับฝ่ายตน แล้วกัลยาณมิตร

จะมีกับพระราชาได้ละหรือ ปรัตโมละ (เสียงสะท้อนจากภายนอก) จะมีได้อย่างไร ทั้งพระราชาก็เยาว์พระชันษา พระมเหสีก็ยังไม่ มีใครเป็นผู้ร่วมคิด และถ้าได้พระมเหสีไม่ตี ยิ่งจะเป็นโทษเพิ่มขึ้นได้มากด้วย ขณะว่างตำแหน่งดังกล่าว จะทรงรำเริงสุขไปในทางกามคุณ เป็นอย่างไรใครจะไปรู้ เคราะห์ดีที่พระราชมารดายังทรงเป็นหลัก แต่ก็คงทรงเข้าไปก้าวก่ายกับงานของรัฐบาลได้ยาก ทั้งพระชนม์มากขึ้น จะทรงข้องอยู่กับโลกสมัยใหม่ได้อย่างไรกัน

บางคนบอกกับข้าพเจ้าว่า การพัฒนาบ้านเมืองจะหลีกเลี่ยงความผิดพลาดได้ละหรือ คงต้องเดินตาม ๆ กันอย่างเมืองไทย ญี่ปุ่น และฝรั่งเศส กระมัง จะรักษาศาสนธรรมไว้ และรับวัฒนธรรมแห่งการพัฒนาเข้ามาให้ประสานกันอย่างสอดคล้องได้อย่างไร

ข้าพเจ้าดูฐานแล้ว เห็นว่าเหมือนกับเมืองเราในสมัยรัชกาลที่ ๕ แม้ว่าจะมองเห็นอย่างฉาบฉวยภายในช่วงระยะเวลาอันสั้น แต่ก็บอกเขาไปว่า เขาอยู่ในสถานะที่อาจหลีกเลี่ยงความผิดพลาดอย่างของเราของญี่ปุ่นและของฝรั่งได้ เพราะเมื่อเราเริ่มพัฒนา เราเชื่อฝรั่งยิ่งขึ้นทุกที ดังญี่ปุ่นก็เช่นกัน แม้ญี่ปุ่นจะรับจากฝรั่งได้ลึกกว่าเรา ก็ไม่ได้รับศาสนาธรรม (พันรูปแบบของคริสต์ศาสนา) และไม่เข้าใจซึ่งถึงกระแสนั้นจากฝรั่ง พร้อม ๆ กันนั้น ชนชั้นนำของเราและของญี่ปุ่น เมื่อเลื่อมใสตามสิ่งซึ่งเชื่อว่าเป็นอารยธรรมและวัฒนธรรมฝรั่งเสียแล้ว ได้ดูถูกส่วนลึกแห่งศาสนาธรรมเดิมของตน หากเก็บไว้แต่รูปแบบพิธีกรรม ดังบ้านเรือนญี่ปุ่น และการแต่งกิโมโนของผู้หญิงญี่ปุ่น โดยผู้ชายญี่ปุ่นจะแต่งตามแบบเดิมก็จำเพาะในพวกเขา หากออกการออกงานแล้วแต่งอย่างฝรั่งเอาเลย นอกไปจากนี้แล้ว ชนชั้นนำของเรายังดูถูกชาวบ้านร้านตลาด และเด็กของเราที่ได้รับการศึกษาอย่างใหม่ ได้พลอยดูถูกพ่อแม่ปู่ย่าตายายของตนเองด้วย ซึ่งของเขายังไม่เป็น

การนับถือเลื่อมใสฝรั่ง คือการเพิ่มอัตราวาฏาพาทาน เพิ่มอหังการ
 ถูกกัณฑ์ธรรมเดิม ถูกเพื่อนบ้าน นับถือเงิน (โลหะ) อำนาจ (โทษะ)
 และวิทยาการต่าง ๆ ในทางโลก (โมหะ) ว่าเป็นจุดสุดยอด ชีวิตก็เลย
 มีแต่โลกนี้ จึงกลัวตาย และไม่สนใจในเรื่องโลกหน้า หรือการบำเพ็ญ
 ศาสนธรรม ให้พ้นการเวียนว่ายตายเกิดเอาเลย คนพวกนี้จะมีแต่ความ
 เห็นแก่ตัว จะโดยรู้ตัวหรือไม่ก็ตาม แล้วหาทางเอาเปรียบมนุษย์ด้วย
 กันเอง ตลอดจนสรรพสัตว์และธรรมชาติ

นิมิตตีกัถาที่บัดนี้ ฝรั่งเองเริ่มเห็นพิษภัยดังกล่าว โดยได้หันมา
 สมาทานพระพุทธศาสนาที่ไปพ้นรูปแบบยิ่งขึ้นทุกทีแล้ว และที่เข้าใจ
 รูปแบบโดยพ้นความหมายพื้น ๆ ออกไปก็มีด้วย ยิ่งวัชรยานของฝ่าย
 ทิเบตด้วยแล้ว ชนชั้นนำในอเมริกาและยุโรป รู้ซึ่งและเห็นคุณค่าในทาง
 ทำลายความโลภ โกรธ หลง ให้เข้าถึงความสะอาด สว่างและสงบ
 โดยปลุกมโนธรรมสำนึกให้ตื่น และให้แก้ไขสังคมเพื่อนำไปสู่ความ
 ยุติธรรม โดยเคารพสภาวะธรรมหรือธรรมชาติทางด้านนิเวศวิทยาอย่าง
 ลึกซึ้งด้วย

โดยที่กฎหมายรักษากราษาไว้ได้ ทั้งในทางการเมืองและในทาง
 สติปัญญา หากทิเบตและสิกขิมสูญสิ้นไปในทางการเมือง และเราเอง
 เกือบจะสูญสิ้นไปในทางสติปัญญา ถ้ากฎหมายยึดมั่นในทางไตรสิกขา
 ของเดิมไว้ แล้วเบี่ยงเบนความผิดพลาดของประเทศเพื่อนบ้าน โดยคู่ที่อินเดีย
 และไทยเท่านั้นก็ได้ พร้อม ๆ กับฟังจากฝรั่งที่เห็นโทษสมบัติของวัฒนธรรม
 เดิมแห่งตน จนเห็นคุณค่าอันประเสริฐของพระพุทธศาสนา

หากคนพวกนี้ให้เป็นกัลยาณมิตร ฝึกจิตใจและความรู้ของคนรุ่นใหม่
 ให้บังเกิดมโนโสมมสิกขา อาจวิพากษ์วิจารณ์ตนเองและสังคมของ
 ตนอย่างรู้เท่าทัน ไม่รีบพัฒนาในทางวัตถุ หากพัฒนาในทางความคิด
 และจิตใจ เพื่อความเป็นมนุษย์ที่แท้ เพื่อสังคมอันยุติธรรม แล้ววัตถุธรรม

จะหันมารับใช้เราเอง

ข้าพเจ้าเชื่อว่าภูฐานจะพัฒนาไปได้ ให้เป็นตัวอย่างแก่โลก โดยรักษาความเป็นเอกาลิกแห่งแก่นของพระพุทธศาสนาไว้ พร้อม ๆ กับแก้ไขปรับปรุงจารีตประเพณี พิธีกรรมให้นำสมัยหรือสมัยใหม่ ทั้งนี้เพราะภูฐานเล็ก ย่อมงดงามและแก้ไขได้ง่ายกว่าใหญ่ ซึ่งมักน่าเกลียดและมักเป็นไม้แก่ที่ตัดยาก จริงอยู่ภูฐานมีปัญหา การศึกษาและระบบราชการของเขาก็เริ่มเป็นสถาบันขึ้นแล้ว และการเงินก็กำลังตีบลานเข้ามาพร้อมกับวัตถุต่าง ๆ แต่เขายังเป็นตัวเขาเองอยู่มาก หากคนจำนวนน้อยที่รู้เท่าทันโลกสันนิบาตและกิเลสมารยา สามารถใช้สติปัญญาแก้ไขความคิดอ่านของบุคคลภายในแต่ละหน่วยงาน แล้วสร้างความตื่นตัวให้เกิดขึ้น จนอาจปรับปรุงสถาบันนั้น ๆ ให้ผู้คนในสถาบันลดความเห็นแก่ตัวลง อาจเดินไปสู่ความตื่น ไปสู่ความรักและความงามได้

เวลาข้าพเจ้าไปอำเภอมแม่แจ่ม ที่นอกตัวเมืองเชียงใหม่ออกไป มักนึกอยู่เสมอว่าถ้าเราทำให้แม่แจ่มเป็นแม่แบบ เพื่อเชียงใหม่เอาอย่าง แล้วให้กรุงเทพฯเอาอย่างอีกที โลกนี้จะพ้นจากขุมมรกแห่งการพัฒนาวัตถุ ไปสู่โลกมนุษย์ที่ใกล้พุทธเกษตรเข้าไปทุกที

เช่นเดียวกัน เวลาข้าพเจ้ามาภูฐาน เห็นว่าถ้าเราเรียนจากเขา แล้วเขาอาจพัฒนาความเป็นมนุษย์ และสังคมพุทธในโลกปัจจุบันให้เราและฝรั่งเอาอย่างเขาได้ โลกจะไม่กลายเป็นสู่ยุคมิคคัลลัญญี ที่เห็นคนด้วยกันเป็นเนื้อ โดยอาจหันเข้าหายุคพระศรีอารยเมตไตรยที่เต็มไปด้วยมิตรไมตรีก็ได้ ใครจะไปรู้

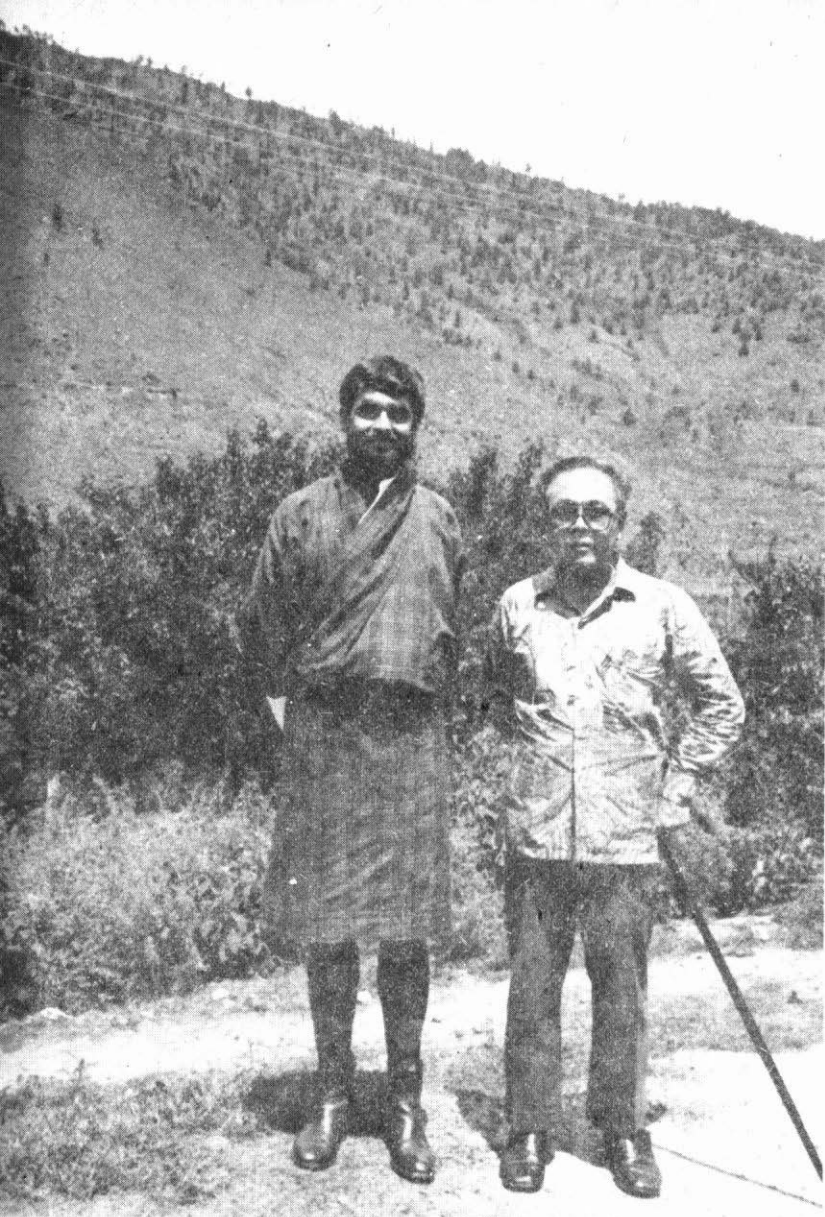
ข้อสำคัญเราต้องใช้สติและใช้ปัญญา เอาชนะกิเลสวาทนาให้ได้เป็นขั้น ๆ แม้จะยาก แต่เมืองเล็ก ๆ อย่างนี้ ถ้าช่วยกันจากภายในและภายนอก โอกาสที่จะได้รับความสำเร็จมีมากกว่าเมืองใหญ่อย่างเรา แม้กระนั้นการแก้ปัญหาก็ยังง่ายกว่าแก้ไขญี่ปุ่นและสหรัฐ

เป็นไหน ๆ

เรามานานทางแก้ไขกันโดยปฏิโลม อย่าอนุโลมตามความบ้าคลั่ง
อย่างใหม่ ๆ กันจะไม่ดีหรือ อย่างน้อยกฎหมายเป็นสมการอย่างหนึ่ง ซึ่ง
เราควรเพ่งดูด้วยความพินิจ และศึกษาเพื่อนำมาปฏิบัติอย่างจริงจังด้วย

หน้าว่าง

ภาคผนวก

ผู้เขียนกับมัคคุเทศก์คนแรก

พระเณร

ผู้เขียนและภรรยาไปกับคณะคนที่ ๒ ที่หน้าพระบรมมหาราชวัง ขอให้สังเกตว่า
ชาวภูฐานต้องสะพายแพะ เวลาเข้าสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

เณรอ่านคัมภีร์ในวัด

๑
เล่าเรื่องภูฐาน
รังสรรค์สังคมฝันชาวพุทธ

คนทั่วไปมักไม่ค่อยรู้กันว่า อาจารย์สุลักษณ์นอกจากจะเป็นนักคิด นักเขียนและนักพูดปากกกล้าแล้ว งานอีกด้านหนึ่งที่ท่านทำอย่างเอาจริงเอาจังและสม่ำเสมอ ได้แก่การเป็นทูตอย่างไม่เป็นทางการระหว่างประเทศ โดยประสานให้เกิดความเข้าใจกันในหลาย ๆ ด้าน เช่น เศรษฐกิจ การเมือง ศาสนา วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ ตลอดจนปัญหาในเรื่องเชื้อชาติกรณีพิพาทกับสิงห์ขฬ ด้วยความที่อาจารย์เป็นครอบครัวด้าน มีสายตาคที่มองเห็นปัญหายาวไกลกว่านักการทูตฝ่ายราชการทั่ว ๆ ไป และกล้าพูดในฐานะที่เป็นพลเมืองหรือตัวแทนของประเทศไทยคนหนึ่ง ด้วยยึดในความบริสุทธิ์ยุติธรรมเป็นที่ตั้ง จึงสามารถแสดงทัศนะออกมาอย่างเป็นตัวของตัวเองได้ โดยมีครั้งคราวตัวแทนของมหาอำนาจหรือการโจมตีให้ร้ายป้ายสีของฝ่ายใด เรื่องนี้เป็นเรื่องแปลกที่นักศึกษาจึงเพราะยังอาจารย์กล้าพูดอย่างเป็นตัวของตัวเองมากเท่าใด อาจารย์ก็ยังมีมิตรนอกประเทศ แต่มีศัตรูภายในประเทศเพิ่มขึ้นเท่านั้น

ล่าสุด อาจารย์เพิ่งกลับมาจากประเทศภูฐาน ซึ่งการเดินทางไปมาก่อนข้างยากลำบากไม่น้อย ด้วยภูมิประเทศอยู่ท่ามกลางเทือกเขาน้อยใหญ่ ทางกองบ.ก.อาจารย์สารเชื่อมั่นว่าท่านคงมีอะไรแบ่งปันกับท่านผู้อ่านของเราบ้างไม่มากก็น้อย การนัดพูดคุยจึงมีขึ้นในเช้าวันที่ ๒๓ กันยายนปีนี้ โดยอาจารย์ตอบคำถามพวกเราอย่างอารมณ์ดีโดยตลอด

อาจารย์กลับมาจากภูฐาน ได้ทราบว่าอาจารย์ตื่นตื่นพอสมควร ไม่ทราบว่าอาจารย์สนใจอะไรเป็นพิเศษหรืออะ

ภูฐานนี้อาจจะเป็นประเทศสุดท้าย ถ้าเราประทับประครองให้ดี ๆ ก็อาจจะรักษาพระพุทธศาสนาให้เป็นฐานในการพัฒนาประเทศได้ที่ผมตื่นตื่นก็เพราะเหตุนี้ เหมือนอย่างบ้านเราเมื่อราวร้อยปีก่อนนี่ ตอนที่เซอร์จอห์น เบริงเข้ามาครั้งแรก บังคับให้เราเปิดประเทศ ที่นี้ของเราที่มันพลาด ที่แรกเปิดประเทศเราก็จำใจเปิด จำใจเปิดแล้วก็เลยนับถือเลื่อมใสฝรั่ง เป็นผลพวงมาจนถึงเวลานี้ นับถือฝรั่ง นับถือวัตถุ นับถือสิ่งที่เรียกว่าความเจริญ คำสอนพุทธก็เลยกลายเป็นรูปแบบ เป็นพิธีกรรม เป็นสิ่งซึ่งปราศจากเนื้อหาสาระไปทุกที ๆ นี่เป็นบทเรียนที่ผมรู้สึกเลย ไปภูฐานรู้สึกเลยว่า ภูฐานกำลังจะเริ่ม ถ้าไม่ระวังจะเป็นแบบเรา เขาถูกบังคับให้เปิดประเทศ เขาไม่ยากเปิด เหมือนเราถูกบังคับให้เปิดประเทศ ถ้าเขาไม่เปิดอาจจะถูกอินเดียซบเอาไป อาจจะถูกจีนซบเอาไป เขาเห็นมาแล้ว ตัวอย่าง จีนซบเอาธิเบตไป ลิกซิมถูกอินเดียซบเอาไป เพราะฉะนั้นตอนนี้เขาก็รักษาตัวเขารอด จนกระทั่งคงอิสรภาพไว้ได้ อินเดียยอมรับรองเขา เขาเข้าเป็นสมาชิกสหประชาชาติได้ แต่ขณะเดียวกันเวลานี้สหประชาชาติมันก็เป็นจักรวรรดินิยมอย่างใหม่อีกชนิดหนึ่งเหมือนกัน ถ้าไม่ระวังมันเป็นดาบสองคมนะสหประชาชาติ มีทั้งคุณและโทษ ที่นี้มันน่าฉงนใจก็คือว่า บรรษัทเงินทุนข้ามชาติยังไม่สนใจ

ภูฐานเท่าไร เพราะเหตุว่าประเทศเขายากจน ประชาชนเพียงล้านกว่า ๆ ล้านสามแสน แม้ที่ดินมันกว้างใหญ่ไพศาลก็จริง แต่ว่าทรัพยากรมันไม่มี พอจะเลี้ยงตัวเองได้เท่านั้น อันนี้เป็นโอกาสหนึ่งที่จะอาจจะช่วย ถ้าเกิดพบแร่ยูเรเนียมขึ้นมา หรือเกิดน้ำมันขึ้นมาก็ควรจะรักษาตัวยาก แล้วชนชั้นนำของเขามีหลายต่อหลายคนซึ่งคิดคล้าย ๆ กับผมนี่ เป็นห่วงเป็นใยประเทศ อยากจะรักษาศาสนาพุทธไว้เป็นพื้นฐานจริง ๆ อยู่กับที่ มันอยู่ไม่ได้ มันขัดหลักศาสนาพุทธ ขัดหลักพระอนิจจลักษณะ และถอยกลับไปแบบเดิม ๆ ก็คงไม่ได้ ต้องเคลื่อนย้าย ที่นี้เคลื่อนย้ายอย่างไร จะมีสติมีปัญญาได้อย่างไร ที่นี้เผชิญที่ผมตื่นเต้น ก็เพราะเขามาปรึกษาหารือกับผมอยู่มาก เอ้อ แล้วก็หลายอย่างที่ผมให้คำปรึกษาไปรู้สึกเขาจะรับฟัง นี่ส่วนหนึ่งก็เป็นอัตราของเราด้วย ที่ตื่นเต้นก็ไม่ใช่ออย่างนี้ ผมนึกว่าถ้าเกิดมาช่วยกันประทับประคองภูฐานเอาไว้ได้เนี่ย มันจะเป็นทางออกอย่างหนึ่งของโลกทีเดียว แล้วคนก็จะมองกัน หลายประเทศจะมองกลับไปที่ภูฐาน เพราะว่าตอนนี้หลายประเทศ โดยเฉพาะในยุโรป ในสหรัฐอเมริกาเองก็อยากจะหาทางออก เปลี่ยนจากรูปเดิม เพราะการพัฒนาทางเศรษฐกิจ พัฒนาทางวัตถุ ตอนนี้มันถึงจุดอดตันแล้ว มันไปไม่รอดแล้ว เราต้องกลับมาหาพัฒนาทางจิตใจ พัฒนาทางศาสนา จะทิ้งวัตถุคงทิ้งไม่ได้ วัตถุไม่ใช่ของจะทิ้งได้ง่าย ๆ แต่ทำไงให้วัตถุนั้นเป็นรอง จิตใจเป็นตัวนำ ที่นี้ภูฐานเองเขาไม่มีปัญหา ก็เหมือนกับปัญหาของเราอย่างที่ว่าเมื่อร้อยปีก่อนนี้ ศาสนาพุทธเองก็ถือว่าได้รับความสำเร็จมาตลอด เขาไม่ยอมปรับปรุงเปลี่ยนแปลง คุณจะทำนาต้องมีครูกับลูกศิษย์ มีครูมีศิษย์ ต้องรับครูเป็นอาจารย์ อยู่ในอำนาจของอาจารย์ซึ่งมันแบบโบราณนะ เสร็จแล้วภาวนาน้อยอย่างน้อยต้องสามปี สามเดือนสามวัน สามชั่วโมง เขาปิดเข้าห้องล็อกเอาไว้เลย แบบธัมมเบต อาจารย์เอาชื่อประทับตราดอกครั้งไว้ที่ประตู ออกมาไม่ได้เลย ใหนี่มันก็มีดีไม่ใช่มันไม่

ดี แต่มันดีในโลกคนจำนวนน้อยที่รับอันนี้ได้ เพราะฉะนั้นคนส่วนใหญ่เขาจะไม่ภาวนา คนส่วนใหญ่เขารับศาสนาพุทธในฐานะที่เป็นแบบคนไทยรับนี่ คือมีเจ้าพ่อเอราวัณเข้าไปปน มีเทพยดาเข้าไปปน มีอะไรต่ออะไรเข้าไปปน มีภูติผีปิศาจเข้าไปปน ซึ่งมันก็ไม่ได้เสียหายในตัวของมันเองที่เดียวหรอก มันก็มีคุณบ้างมีโทษบ้าง ที่นี้ทำอะไรถึงจะปรับสิ่งเหล่านี้ให้มันมีคุณมากกว่ามีโทษ ผมก็คุยกับเขาในเรื่องนี้ เพราะฉะนั้นในหลาย ๆ เรื่องเขาก็อยากจะเรียนจากเรา เพราะฉะนั้นในหลาย ๆ เรื่องเราก็น่าจะเรียนจากเขา นี่มันน่าสนใจอย่างนี้ ส่วนอีกเรื่องที่ผมเสนอเขาก็คือว่าเขาควรจะต้องฟังเสียงฝรั่ง เพราะทุกประเทศในเวลานี้มันสนใจฝรั่ง และโดยเฉพาะฝรั่งพวกเราที่เป็นฝรั่งที่เห็นโทษของวัตถุ เห็นโทษของการเจริญก้าวหน้าแบบตะวันตก แล้วก็หลายคนตอนนี้หันมานับถือศาสนาพุทธ ควรจะเอาคนพวกนี้ไป ฝรั่งพวกนี้มีประโยชน์ เพราะว่าคนที่ตื่นเต้นฝรั่งต้องฟังเสียงฝรั่ง ถ้าฝรั่งมันชี้เลย่ว่าฝรั่งมีอะไรดี มีอะไรเสีย มีอะไรจำกัดในวัฒนธรรมฝรั่ง ทำไม่ถึงหันมาหาศาสนาพุทธ ก็เลือกเฉพาะฝรั่งที่นับถือศาสนาพุทธตามลัทธิวิชรยานแบบธิเบตนี้ พูดกับเขารู้เรื่องได้มาก อย่างของเราที่เหมือนกันพวกเราที่จะไป พระไทยที่จะไปก็ต้องเป็นพระที่ใจกว้าง ไม่ใช่ถือว่าเถรวาทของเราอย่างเดียว อย่างนี้ก็เป็นโอกาสที่จะพูดกันรู้เรื่องไม่มี นี่ที่ผมตื่นเต้นด้วยเหตุนี้ ที่ผมนึกว่าภูฐานถ้าประทับใจประทับใจดี ๆ น่าจะเป็นคำตอบอย่างสำคัญให้แก่โลกได้ในเวลานี้ อย่างน้อยให้กับประเทศไทยได้

พุทธศาสนาเขามีพื้นฐานทางวิชรยานหรืออะ

ใช่ มันก็ไม่ใช่ว่ามีวิชรยานอย่างเดียวนะ วิชรยานเองที่มันก็แบ่งเป็นหลายนิกายอีก เข้าใจว่าเขามีนิกายห่มเหลือง นิกายห่มแดงอะไรพวกนี้ อีกปัญหาก็คือว่า ภูฐานเคยจะว่าเป็นเมืองขึ้นธิเบตก็ไม่เชิง มันเป็นเมืองขึ้นทางวัฒนธรรมของธิเบต มันก็มีทั้งความรักนับถือธิเบต และความ

ไม่ไว้วางใจจริงเกียจติเบต อย่างเขาจะไม่สามารถเรียนบทเรียนจากธิเบตได้ อันนี้เล่าให้ฟัง ที่นี้ถ้าเขาสามารถรับบทเรียนจากธิเบตได้ จะอาราธนา ทะไลลามะไปเทศน์ ไปสอน อันนี้จะมีประโยชน์ แต่เขาไม่เอาเพราะลึก ๆ เขายังโกรธธิเบตอยู่ เพราะเขาเคยทำสงครามกับทิเบตมา เหมือนกับเรา กับพม่า เราไม่ยอมเรียนจากพม่า นี่เขาก็ไม่ยอมเรียนจากธิเบต ทั้ง ๆ ที่ ธิเบตน่าจะเป็นบทเรียนอย่างดีที่สุดให้เขา เพราะธิเบตถูกจีนบุกรุกทำลาย แล้วเวลานี้ธิเบตไปตั้งศาสนาพุทธ ปรับตัวได้อย่างดี อย่างใหม่ ประเทศต่าง ๆ เกือบทั่วโลกเว้นประเทศไทยสนใจพุทธศาสนาแบบธิเบต ประเทศไทยไม่ใช่เล่นนะ ไม่รับธิเบต มาเลเซียยังมีศูนย์ธิเบตศึกษา ประเทศไทยไม่มี เพราะนี่ไอ้คนถือพุทธนี่อดตามันแรง เราถือว่าเรารู้คำตอบทุกอย่าง ในศาสนาพุทธ เราไม่ต้องการจะเรียนจากคนอื่น เช่นเดียวกับภูฐาน เขาถือว่าเขารู้หมดทุกเรื่อง เท่าที่เขาต้องการจะรู้ เขาก็ไม่ต้องการเรียนจากธิเบต

แล้วทะไลลามะเข้าภูฐานได้ไหมครับหรือเหมือนกรณีประเทศไทย

โ๊ะ! มันคนละเรื่อง เข้าไหนก็ได้ แต่ทางโน้นเขาไม่ยินดีจะนิมนต์ไป เพราะเขาถือเขามีคำตอบอยู่แล้ว ทะไลลามะก็เป็นผู้นำนิกายหนึ่ง ผู้นำวัชรยานก็จริง แต่มันคนละแขนงคนละพวก แต่เขาเอาพระธิเบตไปนะ เช่นไปทำพิธีบางอย่างที่เขารู้ว่าเขาไม่มีนะ ในระดับของนิกายฝ่ายนี้ เอ้อ เขาเรียกพวกริมไปเจ พวกอาจารย์สำคัญ ๆ ก็เหมือนอย่างของเราเนี่ย เอาอาจารย์บางรูปมาปลุกเสกทำพิธี เขาไปนิมนต์มาจากอินเดีย บางรูปจากอังกฤษ จากอะไร บางทีส่วนมากจะเป็นนิกายฝ่ายเดียวกับเขาเนาะ ที่ผมบอกแล้วมันมีห่มแดงห่มเหลืองอะไรนี่

ทราบที่อาจารย์ไปนี่ รู้สึกจะเป็นเจ้าชายเขาเชิญไปใช่ไหมอะ แล้วไม่ทราบว่าจะบบกษัตริย์เข้มแข็งไหมอะ ในแง่มีอิทธิพลต่อประเทศ

ที่จริงระบบกษัตริย์น่าสนใจนะ เอ้อ ราชวงศ์นี้ที่จริง มีพระเจ้า

แผ่นดิน ๔ องค์เท่านั้นเอง ต้นราชวงศ์เริ่มเมื่อรัชกาลที่ ๕ ของเรานี่เอง เพราะเดิมทีเดียวที่เขาปกครองคล้าย ๆ ธิเบต มีพระเป็นใหญ่ แต่ว่าพระของเขานั้นไม่เหมือนกับทางธิเบต เพราะธิเบตเดิมนั้นมันเป็นอาณาจักรซึ่งมีความเข้มแข็งทางการเมืองมากกว่า เดิมธิเบตมีพระเจ้าแผ่นดินมาก่อน แต่พระองค์หนึ่งซึ่งมารับศาสนาพุทธแล้วสืบสายมาจากองค์นี้ ที่นับถือศาสนาพุทธมากนี่ เขาถือกันว่า ท่านองค์นี้เป็นพระอวโลกิเตศวรโพธิสัตว์กลับชาติมาเกิด แล้วหลังจากนั้นก็ยังมีพระอาจารย์ทางฝ่ายศาสนา ซึ่งปฏิบัติธรรมสูงมากแล้ว ท่านสามารถจะอธิษฐานกลับชาติมาเกิดได้ เขาก็เลยเชื่อกันอีกว่า ท่านองค์นี้เป็นพระอวโลกิเตศวรกลับชาติมาเกิด แล้วก็หลานเจงกิสข่านของมองโกเลียหันมานับถือศาสนานิกายนี้ เปลี่ยนเลยนะ จากเป็นชาติที่เข้มแข็ง ชาติที่รุนแรง ชาติที่ดุร้าย เป็นชาติที่อ่อนน้อมเรียบร้อย มองโกเลียเคยไปตีถึงยุโรป ตีเมืองจีน แล้วพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ของมองโกเลียก็ตั้งฉายาถวายที่เรียกว่าทะไลลามะเป็นองค์ที่ ๓ แล้วที่กลับชาติมาเกิดอีก ๒-๓ ครั้ง แล้วจากนี้พระเจ้าแผ่นดินเดิมอ่อนกำลังลง ศาสนาก็เริ่มมีอำนาจ จนถึงธิเบตมีทะไลลามะปกครองเรื่อยมาโดยเฉพาะ ตั้งแต่องค์ที่ ๕ สืบมาจนถึงองค์ปัจจุบัน คือ องค์ที่ ๑๔ กลับชาติมาเกิด

ที่นี้ภูฐานนี่ติดกันนะ ภูฐานในภาษาของเขา แปลได้ว่าเป็นตะวันออกของธิเบต ที่นี้มีอันอยู่ติดกัน พุทธศาสนาก็แผ่มาจากธิเบต แล้วโดยเฉพาะท่านองค์ที่ ๑ หนีจากธิเบตมา มาสอนธรรม จนรวมศาสนาในภูฐานเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันได้ทีเดียว แต่ก็เป็นคนละนิกายกับทะไลลามะ ก็เดิมจะไว้วิธีนี้กันว่า จะกลับชาติมาเกิดเหมือนกัน แต่คงวัตรธรรมขึ้นสูงไม่พอ มันก็ไม่ทำงาน การปกครองก็เลยแยกไป มีพระคุมอยู่ฝ่ายหนึ่ง ขรราวาสคุมอยู่ฝ่ายหนึ่ง ไม่สามารถจะคุมได้ทั้งอาณาจักร แล้วก็มิเข้าครองนครเป็นแคว้น ๆ แล้วที่นี้ระบบกษัตริย์ก็เกิดขึ้น มีแคว้น

สำคัญทางตะวันออกแคว้นหนึ่ง ซึ่งเป็นแคว้นใหญ่ ที่หลังแบ่งออกเป็น ๒ แคว้นใหญ่ ๆ ท่านองค์นั้นก็ตั้งตัวขึ้นมา แล้วพระเจ้า เห็นดีเห็นงามด้วย อีกฝ่ายหนึ่งเห็นดีเห็นงามด้วย รวมเป็นอาณาจักรขึ้นมาเมื่อปี ๑๙๐๗ นี่เอง กษัตริย์องค์แรกของราชวงศ์นี้ มีมาเพียง ๔ องค์ถึงปัจจุบัน ที่นี้ที่น่าดีใจก็คือว่า สี่องค์นี้ปกครององค์หนึ่งก็ไม่กี่ปี ลูก หลาน เหลน แบบโดยสายตรงเลย แต่เสียดายว่าปรีชากาลสั้น แต่ละองค์ท่านมีความคิดปรับปรุงอยู่เรื่อย มันถึงไม่เป็นเมืองขึ้น ปรับปรุงเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย แล้วเวลานี้เขาพยายามให้นานาประเทศรับรองเข้าสหประชาชาติ เลิกทาสเลิกระบอบเก่า ๆ พยายามเปลี่ยนแปลงปรับปรุงจากสมบูรณาญาสิทธิราชย์ให้เป็นประชาธิปไตย แล้วเขาพยายามเป็นแบบของเขามาก เช่นการเลือกตั้ง ไม่ใช่การเลือกแบบฝรั่ง ไม่ใช่เลือกแบบเรา ต้องให้เห็นพ้องต้องกันตั้งแต่ระดับตำบล ผู้ใหญ่บ้านขึ้นมา แล้วศาสนาก็มีความสำคัญในตัวเขาเอง อันนี้น่าสนใจ แล้วก็พระนี่ยังมีอิทธิพลอยู่ในรัฐสภาพระก็เข้าไป มีสิทธิมีเสียง ในคณะรัฐมนตรีก็มีพระเข้าไปนั่งอยู่ด้วย ในระดับภูมิภาคก็มีพระนั่งอยู่ด้วย พระยังมีอิทธิพลมาก แต่ส่วนมากเข้าไปนั่งเป็นสัญลักษณ์ ไม่ได้ว่ากระทรวง แต่นั่งอยู่ในคณะรัฐมนตรี

กษัตริย์นี้สูงสุดทั้งทางอาณาจักรกับศาสนจักรหรือเปล่าอะ

ศาสนจักรเขามีตำแหน่งคล้ายทะไลลามะ เขามีตำแหน่งของเขาเลยในทางคณะสงฆ์ นี่แตกต่างต่างหากจากพระเจ้าแผ่นดิน ไม่เหมือนของเรา สังฆราชนี่พระเจ้าแผ่นดินตั้ง ของเขานี่ตั้งกันเอง พระเจ้าแผ่นดินรับรู้สูงส่งกว่าพระเจ้าแผ่นดิน แล้วทางศาสนจักรเข้ามาเกี่ยวข้องทางการเมืองน้อย องค์นี้เป็นองค์ที่ ๖๘ สิบมาตั้งแต่องค์แรกที่มารวมประเทศเข้าด้วยกันได้ อย่างน้อยสามสี่ร้อยปีมาแล้ว ๖๘ องค์ องค์ปัจจุบันเป็นผู้นำศาสนจักร แต่ผู้นำศาสนจักรก็เป็นเพียงรักษาพิธี ไม่มีบทบาทมาก

ทีนี้อย่าลืมว่า เวลาเราพูดถึงพระมหากษัตริย์นั้น ข้อดีก็คือว่า

ยังมีการรับฟังกัน วิพากษ์วิจารณ์ได้อะไรได้ กระจายอำนาจออกไป ไม่ศักดิ์สิทธิ์ ย่อนนุ่มต่อมตัว ปฏิบัติศาสนธรรม นี่ก็ของดีซึ่งทางภูฐาน เขาพยายามทำอยู่ แล้วก็ได้ข่าวว่าเวลานี้ มีพระโอรส ๒ องค์ พระโอรส องค์ที่ ๒ ก็เป็นคนเคร่งครัดปฏิบัติธรรมมาก อายุยังน้อยนะ ลูกอายุ ๑๒ ขวบคน อายุ ๘ ขวบคน แล้วยังไม่ได้อภิเษก ยังไม่มีพระมเหสี คล้าย ๆ พระโอรสจากเจ้าจอม อะไรทำนองนี้ ที่นี้ขณะเดียวกันระบบสถาบันนี้ข้อเสียก็คือว่า มีคนประจบประแจง มีพวกข้าราชการสำนักกับออกเชียร์กัน ทุกวัน ดิอย่างนั้น ดิอย่างนี้ต่าง ๆ มนุษย์ปุถุชนนี้ฟังเข้าทุกวัน ๆ ก็คงจะเชื่อ โครงการในพระราชดำริก็ดี อะไรไม่มีเสีย โครงการนี้ก็ไม่มีอะไร ผิด ไม่มีอะไรพลาด อันนี้เป็นข้อที่หลายคนในภูฐานชาวทิเบตอยู่เหมือนกัน แต่ข้อดีของเขาก็คือ เจ้านายของเขายายามฟังชาวบ้าน ฟังคนต่าง ประเทศ ฟังอะไรต่าง ๆ แล้วเขารับฟังข้อวิพากษ์วิจารณ์ เอามาซึ่งดู แล้วพยายามกระจายอำนาจออกไป อันที่มันดีที่สุดก็คือว่า เงินทองไม่ค่อยมาก พระเจ้าแผ่นดินไม่ร่ำรวยอะไรมาก แต่ก็ร่ำรวยกว่าคนอื่นนะ ว้างั้นเถอะ แต่ว่าประเทศชาติโดยทั่วไปไม่ได้ร่ำรวยอะไรมากนัก เหมือนพระเจ้าแผ่นดินของเราแต่ก่อน อย่างพระเจ้าแผ่นดินของเราแต่ก่อนก็รวยกว่าชาวบ้าน แต่ก็ไม่ได้รวยอะไรมาก พระปกเกล้าฯ ท่าน สละราชสมบัติ มีพระราชทรัพย์อยู่เพียง ๑๑ ล้านบาท ก็รวยนะ ๑๑ ล้านบาทแต่ก็ไม่มาก เพราะท่านเป็นเจ้าชีวิตเจ้าแผ่นดิน นี่แสดงว่าท่านไม่เก่งที่จะหาเงินหาทองเข้ากระเป๋าคือ เป็นพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินภูฐานก็เหมือนกัน โอกาสที่จะร่ำรวยมิได้มาก แต่ก็ไม่ได้ร่ำรวยอะไรมาก แต่ก็ไม่ใช่ไม่ร่ำรวย หากว่ารวยไม่มาก อันนี้เป็นของดี อาจารย์หมายความว่า นอกจากความเชื่อที่เขารับรองความชอบธรรมของการขึ้นมาเป็นกษัตริย์แล้ว ก็ยังได้รับความนิยมนชมชอบจากประชาชนด้วยใช่ไหมครับ

เราต้องเข้าใจ เหมือนกับรัชกาลที่ ๕ ของเรา ไปนั่งคุยกับราษฎรเท่า ๆ กันอย่างนี้ ที่นี้ท่านก็ไปบอกกับราษฎรว่า นี่เราลี้ภัยกันมานานแล้วนะ ต้องตื่น เราจะต้องทำตัวให้ทันประเทศอื่นเขา มิฉะนั้นจะถูกเขมือบราษฎรได้ฟังก็พออกพอใจ น้ำหูน้ำตาไหล แต่ผมก็ไปพูดว่า ระวังนะ ไอ้ทันประเทศอื่นเขา นี่มันเป็นดาบสองคม เพราะดีไม่ดีแล้วนี่ เงินมันเข้ามามีความสำคัญเมื่อไร วัตถุเข้ามามีความสำคัญเมื่อไร ชาวบ้านเองนี้แหละที่ว่าจะทันเขา ชาวบ้านจะถูกทิ้งอยู่ข้างหลังเหมือนบ้านเรา มันจะมีช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน เวลาที่มันเกือบไม่มี ไม่ใช่มันไม่มี มันเกือบจะไม่มี เพราะว่าเงินยังไม่สำคัญ คนมันยังสำคัญอยู่ ธรรมะยังสำคัญอยู่ ศาสนายังสำคัญอยู่ ที่หลังพอเงินสำคัญแล้วนี่ เงินก็ไปเป็นตัวศาสนาแทน เศรษฐกิจเป็นตัวธรรมะแทน นี่มันก็จะเสร็จ อันตรายมาก ผมก็เตือนเขาไปเหมือนกัน

อาจารย์เตือนกับกษัตริย์โดยตรง

เอ๊ย ไม่ใช่ เตือนกับพระญาติพระวงศ์ ผมไม่ได้ไปเฝ้าท่านนี้ พลเมืองส่วนใหญ่ทำการเกษตรเป็นหลัก หรือคหบดี

พลเมืองส่วนใหญ่ทำการเกษตรเป็นหลัก พูดอย่างนั้นก็คงจะได้มัง มันก็เหมือนบ้านเรา พูดตรงไปตรงมา ที่นี้บ้านเราส่วนมากทำนา แต่ที่นั่นบางที่ที่นาก็ไม่ค่อยจะมีทำเหมือนกัน บางแห่งปลูกข้าวไม่พอกิน เฉพาะทางด้านที่ติดกับเขตปลูกข้าวได้เกิน ทางอื่นมีไม่พอ เลี้ยงสัตว์บ้าง ปลูกผัก ตัดฟันทำนองนี้ อยู่ง่าย ๆ ชีวิตมันเรียบง่าย มันไม่ต้องการอะไรมากในชีวิต แต่เขาเคร่งครัดในทางศาสนา มากกว่าเราเยอะนะ การลักขโมยแทบไม่มีเลย การฆ่ากันแทบไม่มีเลย ทั้งประเทศมีคุกเล็ก ๆ แห่งเดียว นักโทษประหารชีวิตไม่มี สัตว์ใหญ่ ๆ ห้ามฆ่า จะตกปลาต้องขออนุญาตจากรัฐบาล

ออกเป็นกฎหมายมาเลยหรือครับ

กฎหมายนี้มันสร้างมาจากความเชื่อพื้นฐานเดิม ตอนนี้มีญี่ปุ่นไปช่วยทำการเกษตรแผนใหม่ ญี่ปุ่นคนนี้น่าสนใจมาก คล้าย ๆ ม.จ.สิทธิพรของเรา เขาคิดรอบคอบ ทำอะไรต่าง ๆ ผมก็ถามทำไมไม่ปลูกยาสูบล่ะ ท่านสิทธิพรเอายาสูบมาปลูกเมืองไทยนี่ เอาเงินต่างประเทศเข้าได้เยอะเลย เขาบอกไม่ได้ พระต่อต้านมากเลย ปลูกยาสูบถือว่าผิดศีลข้อที่ ๕ ของเขาในวัดเขาสูบบุหรี่ไม่ได้เลย ไหมก็ทอไม่ได้ ทอไหมผิดข้อที่ ๑ ถึงได้บอกเรื่องศาสนาที่เขาเข้มงวดมาก กติกาในแง่หนึ่ง แต่ในอีกแง่หนึ่งมันก็ต้องระวังเหมือนกัน อินเดียก็เลยได้เปรียบ ไหมต้องซื้อจากอินเดียส่วนใหญ่

ผมทราบมาว่าภูฐานเป็นเมืองกันชนไข่มุขครับ

ไม่เชิงกันชนหรอก จีนไม่ได้สนใจจริง ๆ จัง ๆ เพราะว่ามันไกล พันธิเบตไป ทร์พยากรไม่มีอะไรมาก เป็นเมืองสุดท้ายปลายโต่ง ไม่ค่อยมีใครสนใจมาก

เรื่องปัญหาเชื้อชาติที่หลากหลายมีไหมครับ

มี แต่ว่าอาศัยศาสนาพุทธนี้ช่วยมาก เชื้อชาติเดิมเป็นใคร ไม่มีใครรู้ เชื้อชาติที่ ๒ ที่มาเป็นเชื้อสายทิเบตเป็นส่วนใหญ่ อันนี้เป็นเหตุให้รักธิเบตและเกลียดธิเบต เชื้อชาติที่สามที่เข้ามาในระยะหลังนี้ เมื่อร้อยปีมานี้เอง ส่วนมากพวกเนปาล ที่นี้ความดีของศาสนาพุทธก็คือ พวกเนปาลนี้ถือฮินดูมากกว่าพุทธ พอเข้ามาอยู่ได้สักพักเดียวก็กลายเป็นพุทธมากขึ้น มากขึ้น ที่นี้ภาษาส่วนใหญ่ก็ ๓ ภาษา ภาษาราชการคือ ภาษาเดิม ภาษาธิเบต ภาษาเนปาล ลึก ๆ มันก็มีการไม่ค่อยไวใจกัน สายเนปาลนี้ขยันกว่า ทำงานคล่องกว่าเก่งกว่า พวกนี้มาทางใต้ พวกนี้ต้องระวังตัว พวกนี้คล้าย ๆ เจ๊กหรือลูกจีนบ้านเรา ขยันกว่าอะไรกว่า แล้วผิวมันดำกว่า พวกนี้ต้องระวังตัวเหมือนกัน

ผิวดำกว่ามีผลอย่างไรครับ

เห็นกันชัดพวกนั้นเขาชาว พวกธิเบตก็ชาว หน้าตามาทางเรา หน้าตามาทางเจ็ก ไอนี้หน้าตาไปทางแขก บอกแล้วเหมือนเราสมัย รัชกาลที่ ๕ คนชาวบ้านไม่ทำงานกุลี เพราะงานกุลีงานจับกัง ต้องเอาแขกอินเดียมาทำ ทำถนน ทำอะไรต่าง ๆ โซเฟอร์นี่จากเนปาล คนภูฐาน เขาไม่ทำงานพวกนี้เหมือนคนไทยสมัยก่อน เป็นชาวไร่ ชาวนา ชาวสวน หรือเป็นพระ มาบวชพระเยอะเลย นี่เหมือนของเราแต่ก่อนนี่ ตอนนั้นก็เริ่มมีระบบราชการ ส่วนมากก็เอาคนอินเดียมา ตอนนั้นก็เข้าสู่สหประชาชาติแล้ว ก็เอาพวกโครงการสหประชาชาติมาทำ มีพม่าไปสอนคอมพิวเตอร์ มีอะไรต่ออะไรพวกนี้ เหมือนเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ ที่ ๖ ที่เอาฝรั่งเข้ามารับราชการต่าง ๆ ตอนนั้นก็เริ่มมีระบบการปกครองสมัยใหม่ ผมบอก ๒ อย่างนี้มันเป็นดาบสองคมนะ การศึกษาสมัยใหม่สอนไปพักเดียว มันจะดูถูกพระ ระบบราชการมีไปพักเดียว ข้าราชการจะดูถูกราษฎร แต่ของเขาข้าราชการมีทั้งหมด ๓,๐๐๐ คน เขาพยายามไม่ให้เกินนั้น ๓,๐๐๐ คน ประชากรล้านสามแสนคน ดูสิว่ามันก็เปอร์เซ็นต์ของเราเนี่ยมันล้านคนเข้าไปแล้วข้าราชการ ประชากร ๕๕ ล้าน เท่าไรของเราเกือบ ๒ เปอร์เซ็นต์

ฟังอาจารย์พูดเหมือนกับว่า ตอนนี้อยู่ฐานกำลังอยู่ระหว่างหัวเลี้ยวหัวต่อว่าจะพัฒนาไปทางไหน ใช่มั้ย

แต่เขาปฏิเสธ พยายามไม่พัฒนาตามแบบฝรั่ง แต่ไปทางไหนเขา ยังไม่แน่ ช่น นักทัศนอาจรเขาชัดเลยว่าไม่เอาแบบเมืองไทย ไม่เอาอย่างเนปาล ไม่ปล่อยให้คนเข้าประเทศง่าย ๆ เพราะเห็นว่ามันล่าช้า ทำให้บ้านเมืองเขาเสียเป้าหมายประเทศเขา หนึ่ง เอกราช สอง ฟังตัวเอง นี่มันไปด้วยกัน เอกราชและฟังตัวเอง ถ้าฟังคนอื่นมากเท่าไร เอกราชก็หมดไปมากเท่านั้น แต่ที่นั่นมันมันเป็นเป้าหมาย เวลานั้นยังฟังตัวเองไม่ได้ทีเดียว เพราะทรัพยากรมันมีไม่พอ ตอนนี้อยู่ส่วนใหญ่ก็เงินช่วยเหลือจากอินเดีย

เงินช่วยเหลือจากสหประชาชาติ เงินช่วยเหลือจากประเทศต่าง ๆ ซึ่งเขาก็รู้ว่าจะต้องแก้ แต่ก็ไม่ใช่ของที่แก้กันง่าย ๆ ยกตัวอย่างคล้าย ๆ ลาว ในแง่หนึ่ง ภูฐานคล้าย ๆ ลาว อย่างลาวนี่รายได้ส่วนใหญ่เวลานี้ก็ปั่นน้ำทำไฟฟ้าขายเมืองไทย ภูฐานก็เหมือนกัน มีเขื่อนใหญ่ปั่นไฟฟ้าขายอินเดีย บางอย่างก็ต้องรับเงินช่วยเหลือจากอินเดีย แต่ว่าอินเดียก็ไม่ใช่ให้เปล่า เพราะฉะนั้นส่วนใหญ่ก็ต้องซื้อของจากอินเดียอยู่ดี กระทั่งตะปูกีก็ต้องซื้อจากอินเดีย อะไรก็ต้องซื้อจากอินเดีย ของขายอินเดียมันน้อย ฉะนั้นเรื่องพึ่งตนเองกับเอกราชเป็นเรื่องที่เขาพยายาม ไม่ใช่ของง่าย ที่สามก็คือ เขาพยายามรักษาวัฒนธรรมเดิม อันนี้น่าจะต้องให้เกียรติเขาบ้าง ที่นี้การรักษาวัฒนธรรมเดิมมันอยู่ที่ว่าเข้าใจขนาดไหน มันมีเหมือนกันพวกที่คิดอย่างคณะกรรมการเอกลักษณ์แห่งชาติของเรา ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ ศาสนาคือรูปแบบพิธีกรรม นี่เด็กรุ่นใหม่มักจะรับไม่ได้ วัฒนธรรมเดิมสามารถมาแปรให้คนเข้าใจได้ แต่เขายังเข้มงวดมากนะ การแต่งตัว เครื่องแบบประจำชาติทั้งผู้หญิงผู้ชายเลย แต่ฝรั่งเขามีน้อยมาก บ้านเรือนอาคารสถานที่ส่วนมากปลูกเหมือนกันหมด แบบโบราณ สถานที่ราชการก็ปลูกแบบโบราณ ใหม่ ๆ ก็มีบ้างแต่น้อย

แล้วการที่เขาได้รับเงินช่วยเหลือจากหลาย ๆ ทาง เขามีปัญหาเรื่องการถูกกำหนดจากภายนอกบ้างไหมอะ หมายถึงว่า เนื่องจากวัฒนธรรมเดิมเขาเข้มแข็งไหมอะ เขาถึงสู้กับ...

ในเรื่องการทัศนกิจท่องเที่ยว มีการเข้มงวดกวัดขัน คนต่างประเทศจะเข้าไปอย่างน้อยต้องเสียวันละ ๑๕๐ เหรียญหรือ ๑๓๐ เหรียญ หมายความว่า จะมีคนจำนวนน้อยที่เข้าได้ เขาไม่ปล่อยคนเข้า สองก็พยายามไม่รับอิทธิพลจากภายนอก เช่น แต่งฝรั่ง ไม่ใช่ว่าห้ามทีเดียว แต่ว่ากีดกันมาก และความดีอีกอย่างคือมันไม่มีทีวี ไม่มีหนังสือพิมพ์ ไม่มีมัลติมีเดียหรือครับ

ทีวีมันมีไม่ได้ ด้วยภูมิประเทศมันช่วย มันเป็นประเทศภูเขา จะมีทีวีมันต้องใช้ satellite ซึ่งมันแพงมาก วิทยุก็มีวันละ ๓ ชั่วโมง ที่รับทีวีได้ก็เฉพาะเมืองชายแดน เฉพาะคนรยรับทีวีจากอินเดียจากเนปาล เฉพาะเมืองชายแดนที่ติดกับอินเดียเท่านั้น ซึ่งมีประชากรอยู่ไม่ถึงหมื่น ประชากรส่วนใหญ่ก็ หนึ่ง จนมาก สอง มันก็เครื่องเคราไม่มี อินเดียก็ช่วยอิทธิพลที่เลวร้ายที่สุดจากอินเดียคือ วีดีโออินเดีย หนังสืออินเดีย ก็เหมือนลาวที่รับจากไทย แต่อินเดียไม่ร้ายเท่าไทย ในแง่หนึ่ง มันทำลายวัฒนธรรม แต่ก็ค่อยยังชั่วหน่อย

เห็นอาจารย์บอกพยายามเอาคอมพิวเตอร์เข้าไปใช้ไหมอะ

เอ้า คอมพิวเตอร์นี่ธรรมดา

เข้าไปในส่วนกลาง

คอมพิวเตอร์นี่มันราชการนี่ เขาก็ต้องมีคนทำจดหมาย ต้องมีพิมพ์ดีด ต้องมีคอมพิวเตอร์ ต้องมีอะไร ไอ้นี้ก็สหประชาชาติเข้าไปช่วยสอนให้ด้วย

ถ้าเกิดว่าวัฒนธรรมเขาแข็งแล้ว อีกทั้งระบบการสื่อสารมวลชนก็ไม่กว้าง เขาเอาคอมพิวเตอร์เข้าไปก็คงไม่ค่อยได้ใช้ประโยชน์อะไร

เขาก็คงใช้เฉพาะแวดวงบางแวดวงเราก็ไม่รู้ต่อไปจะเป็นอย่างไร นอกจากการที่เขาได้เริ่มตระหนักถึงปัญหาที่เขาต้องรับความช่วยเหลือจากที่อื่น เพราะทรัพยากรเขาจำกัดแล้ว ไม่ทราบว่าเขาได้มองทางออกไว้บ้างหรือเปล่าครับว่าจะพึ่งตัวเองได้อย่างไร

ตอนนี้ก็พยายามทางด้านการเกษตร ที่มีญี่ปุ่นคนนั้นมาช่วย มาอยู่ ๒๒ ปีแล้ว พยายามผลิตผลผลิตทางเกษตรบางอย่างขาย เช่น มุงตลาด ซึ่งไม่ใช่ตลาดกว้างตลาดใหญ่ แต่ตลาดเพื่อจะไปช่วยตัวเอง เช่น การผลิตข้าวแบบญี่ปุ่น ขายพวกญี่ปุ่นที่อยู่ในอินเดีย จำนวนมันน้อย แต่มันก็ได้เงินพอ ผลิตมันฝรั่งขายอินเดีย คนของเขาเองไม่ชอบกินมัน

ฝรั่ง แต่มันฝรั่งมันผลิตได้ง่ายที่นั่น ขายที่อินเดียก็ขายได้เฉพาะเศรษฐกิจอินเดีย ผลิตแอปเปิ้ล ผลิตอะไรพวกนี้ เงินไม่ได้มาก แต่ได้เงินตราต่างประเทศเข้ามา เขาก็กะว่าต่อไปอาจจะส่งมาขายเมืองไทย ตอนนี้กำลังจะซื้อเครื่องบินใหญ่ ๆ อยากรจะบินส่งมาขายเมืองไทย เช่น แอปเปิ้ลพวกนี้อาจจะขายเมืองไทยได้ บรอกโคลีขายไม่ได้เพราะเมืองไทยมีแล้วอะไรพวกนี้ คือถ้าเขามีที่ปรึกษาลด ๆ นี่เมืองไทยก็ควรลดแบบนี้ เราไปตีตลาดโลก เราสู้เขาไม่ได้ คิดผิดเลย อย่างเอามะม่วงไปขายทั่วโลกมันบ้า ถ้าจะขายต่างประเทศ ต้องเลือกขายบางอย่างที่ต่างประเทศเขาไม่มี แล้วก็ขายชนิดที่คนของเขาไม่กิน ยิ่งเราเอามะม่วงไปขาย มะม่วงในนี้ก็แพง คนก็ไม่กิน อย่างที่นั่นเขาขายกะหล่ำปลีกะหล่ำดอก เพราะคนของเขาไม่กิน ประเทศของเขาอยู่บนเขาสูง ทำเกษตรไม่ต้องใช้ปุ๋ยก็ได้ผล

อยากจะย้อนถามกลับมาว่า จุดมุ่งหมายที่อาจารย์ไปภูฐานครั้งนี้เพื่ออะไรครับ

จุดมุ่งหมายเดิมที่เขาเชิญคือ เขาอยากจะให้ไปคุยกับพวกเขาวชน ปลุกเขาวชนให้ตื่นตัว ไม่ให้ทิ้งศาสนาเดิม จุดมุ่งหมายเดิมคืออย่างนั้น เขาให้คุยกับพระเพื่อให้พระปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสถานะให้มันเข้ากับสังคม จุดมุ่งหมายเดิมไม่สัมฤทธิ์ผลทั้ง ๒ อย่าง เพราะเหตุว่า คนที่เชิญผม เขาเป็นประธานองค์การเขาวชน แต่ก่อนเขาทำด้านนี้โดยตรง ตอนนี้เขาเปลี่ยนงาน ทำงานอย่างอื่น ที่นั่นเขาเห็นว่า ถ้าเอามาคุยกับเขาวชน คนที่มาทำงานแทนเขาคงจะหมั่นใส่อะไร เขาก็เลยไม่ได้จัดให้ผมพูดคุยกับเขาวชนอย่างเป็นทางการ ก็คุยกันอย่างไม่เป็นทางการ เรื่องพระก็เช่นเดียวกัน ปัญหามันซับซ้อนมาก อยู่ ๆ ไปคุยกับพระไม่ได้ คราวนี้โดยเนื้อหาก็คือไปรู้จักบ้านเมืองเขาไว้ก่อน ไปคุยกับคนที่รู้จักกันก่อนเพื่อหาทางจะทำอะไรได้

เขามีระบบโรงเรียน ระบบการศึกษาใหม่ครับ

ก็เหมือนเมืองไทยสมัยรัชกาลที่ ๕ เดิมก็มีระบบโรงเรียน ทั้งหมดเป็นโรงเรียนแบบวัด ทุกเมืองจะมีวัดใหญ่ เขาเรียกว่า “ซ็อง” ออกเสียงคล้ายคำว่า “ซ่อง” ของเราเลย ภาษาอังกฤษสะกดว่า dzong แต่ก่อนเป็นฐานทัพสำหรับรบกันด้วย พระเขาสู้กับพวกธิเบต มีปืนผาหน้าไม้รบกันเลย ปฏิบัติธรรมก็ปฏิบัติธรรมกันไป รบก็รบกันไป ฝ่ายมหายานก็เป็นอย่างนั้นแล้วก็เป็นที่สอนคนมาบวชมาเรียนอะไรต่าง ๆ จากนั้นก็ส่งไปเรียนที่สำนักปฏิบัติสูงขึ้นไป ปฏิบัติสูงขึ้นไปก็อย่างที่ว่าปฏิบัติธรรม ๓ ปี ๓ เดือน ๓ วัน การศึกษาอยู่กับวัดทั้งนั้น กระทั่งเวลานี้พิพิธภณก์แห่งชาติก็เป็นวัด ไม่เหมือนเรา พิพิธภณก์แห่งชาติเป็นวัง ของเขาเป็นวัด หอสมุดแห่งชาติก็วัด ทั้งสองแห่งนี้บรรณารักษ์ใหญ่เป็นพระนะ ภณฑารักษ์ใหญ่ก็พระ เขายังเป็นอย่างนั้นอยู่ ตอนนี่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลง เริ่มมีการศึกษาแบบใหม่เข้ามาบ้าง มีโรงเรียนแบบใหม่ขึ้นมาบ้าง อันนี้จะเห็นหนามยอกอกหรือเปล่า

อาจารย์บอกว่านอกจากพวกชนชาติดั้งเดิมแล้ว พลเมืองก็มาจากธิเบต เนปาล ที่นี้พวกนี้เขายอมรับระบบการศึกษาแบบวัดของวัฒนธรรมไท

ถึงบอกว่าศาสนาพุทธติดตรงนี้ พวกเนปาลที่เข้ามาเดิมมีพื้นฐานเป็นคนฮินดู พอมาอยู่ทางนี้พักเดี๋ยวก็นับถือพุทธ

ในแง่หนึ่งพุทธก็เป็นจักรวรรดินิยมทางวัฒนธรรม แป๊ะหนึ่งก็กลืนเขาได้หมด

เหมือนเมืองไทย ถ้าเผื่อเจ็กที่มายุ่งเมืองไทยไม่รับศาสนาพุทธ ก็ยังเป็นเจ็กอยู่ตามเดิม ถ้าถูกมาบวชเมื่อไรก็หมดความเป็นเจ็กไปเรื่อย ๆ อันนี้ธรรมดา

อันนี้เป็นความแข็งและความอ่อนของพุทธศาสนาด้วย

ก็ใช่ ถ้าคุณเริ่มใส่บาตรเมื่อไรก็หมดความเป็นเจ็ก ขอให้ดูได้ใน

เมืองไทย ลูกมาบวชบิ๊ปก็แสดงว่าหมด ความเป็นเจ๊กเดิมก็หมด แต่ยัง
ไม่หมดก็เดียว พวกนี้อาจจะไหว้เจ้าด้วย ใส่บาตรด้วย พออีกพักหนึ่งก็
เลิกไหว้เจ้า ก็หมดไปเหมือนกัน ทางโน้นก็เหมือนกัน พวกเนปาลอย่าง
เพื่อนผมเขามาจากเนปาล ตอนเขาแต่งงาน เขาทำพิธีทั้งแบบพุทธและ
แบบฮินดู ต่อไปฝ่ายฮินดูก็จะหมดไปเรื่อย ๆ

เรื่องทหาร เขามีทหารป้องกันประเทศไหม

ทหารมี แต่ทหารเป็นเรื่องเล็ก เพราะเหตุว่าไม่มีกระทรวงกลา-
โหม ทหารก็พูดตรงไปตรงมา มาจากอินเดียมาก ส่วนมากทหารอินเดีย
มาช่วยฝึกให้ แต่การเกณฑ์ทหารไม่มี เป็นทหารรับสมัคร กรม กองมัน
เล็ก ทหารเขาดินะ ทหารมันต้องฝึกซ้อมที่ ๑ ไซ้ใหม่ เมื่อฝึกซ้อมที่
๑ แล้วก็จะไรที่ฝึกก็ให้ทหารทำ ทหารก็ผลิตวิสกี้ขาย ผลิตเบียร์ดี
ขายรวมทั้งน้ำส้ม เครื่องกระป๋องอะไรต่าง ๆ ซึ่งรัฐบาลเห็นว่าไม่เป็น
เกียรติ เป็นศรี ก็ให้ทหารทำ ขายเอาเงินเข้าประเทศ แล้วส่วนมากพวกนี้
ชาวบ้านก็ไม่กินอยู่แล้ว ส่งไปขายที่อินเดีย ล็อตเตอร์ก็เหมือนกัน ล็อต-
เตอร์นี้ราษฎรไม่ซื้อ ขายอินเดีย ชาวอินเดียชอบมาซื้อ ในแง่นี้ต้องชมว่า
เขาฉลาด

แต่ไม่มีอิทธิพลในการปกครองประเทศ หมายถึงระบบส่วนกลางของ
เขาจริง ๆ ยังอ่อนอยู่ ขนชั้นนายาก็จะไปครอบงำประชาชนทั้ง
หมด อันนี้ยังไม่แรงเท่าเมืองไทยไซ้ใหม่ครับ

ก็มีพระเป็นหลักใหญ่ แล้วพวกเจ้าก็รองลงมา แต่เจ้าก็ยังน้อย
ก็อย่างว่าราชวงศ์ยังไม่ถึง ๑๐๐ ปี ที่นี้ฝ่ายราชวงศ์มีอิทธิพลทางศาสนา
เพราะตัวต้นราชวงศ์สืบเชื้อสายไปได้ถึงท่าน ผู้ซึ่งมาตั้งวัดสำคัญใน
ภูฐาน แล้วท่านองค์นี้ได้บวชพระ ที่หลังเห็นว่าจะต้องมีเชื้อสายก็สืบออกมา
แต่งงาน ท่านองค์นี้ก็มาจากทิเบต มาได้กับหญิงภูฐาน ก็สืบมาเป็น
ราชวงศ์นี้ ก็สืบสาวกันขึ้นไปได้ ทางโน้นเขาสืบกันดีกว่าเราเยอะ สืบได้

สี่ห้าหกหรือแปดปี แล้วที่สำคัญคือว่า พระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ แม่ท่านเป็นเจ้าหญิงสิกขิม เจ้าหญิงสิกขิมเชื้อสายก็สืบไปได้ถึงท่านปทุมสมภพ ซึ่งเป็นผู้นำเอาศาสนาแบบวัชรยานไปทิเบต ท่านจะกลับชาติมาเกิดและมาได้มีเชื้อสายของชาวสิกขิม สองกระแสทางศาสนาเข้ามารวมกันในพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้เลย ที่คนนับถือก็เพราะเหตุนี้ นับถือไม่ใช่ว่าเป็นเชื้อสายกษัตริย์นะ แต่เป็นเชื้อสายศาสนา ทางโน้นเขานับถืออันนี้มาก ศาสนามีอิทธิพลมาก

พระเจ้าแผ่นดินก็ต้องฟังผู้นำทางฝ่ายศาสนจักรมาก

ต้องฟังมาก แล้วหลายเรื่องเขาให้ศาสนาออกหน้าเลย เช่น รับพระราชทานปริญญาก็รับจากสังฆราช ไม่ใช่รับจากพระเจ้าแผ่นดิน สังฆราชออกหน้าหลายต่อหลายเรื่อง เฉพาะในเรื่องการเมืองการปกครอง อาณาจักร พระเจ้าแผ่นดินออกหน้า ในทางวัฒนธรรม การศึกษา ส่วนมากให้สังฆราชออกหน้า ให้พระครูบาอาจารย์ออกหน้า

ส่วนใหญ่ก็นับถือศาสนา ต้องเชื่อสันติวิธีโดยปริยาย

ธรรมดา แน่นนอนเขาเคยทำสงครามกันมา ทางมหายานเวลาถูกวังแก เขาก็รบ องค์ที่มารวมนิกายรบเก่งที่สุดเลย ชัดกับทิเบต ชัดกับเนปาลมา

รบกันเยอะไหม

ไม่รู้ แต่ว่าในแง่ดีไม่เคยไปตีทางโน้น ทางโน้นขามาตีแล้วรับเอาไว้ มองไกลยกมาตีรับมองไกลไว้ได้ ไม่ใช่เล่นนะ เพราะมองไกลตีเมืองจีนได้

ผู้นำทางฝ่ายศาสนจักรมีอิทธิพลมาก ๆ ในทางวัฒนธรรมของเขาเองไม่มีทางเหมือนยุคกลางของฝรั่งเศสไหมครับ คนละเรื่องกันใช่ไหมครับ

คือศาสนาพุทธโดยเนื้อหา สอนให้คนตื่นตัวเอง ที่นี้ศาสนจักรไม่มีทางไปครอบงำคนได้มาก แต่ก็ครอบงำนะ ไม่ใช่ไม่ครอบงำ พุทธ-

ศาสนาที่ครอบงำ แต่ไม่ครอบงำถึงเพียงนั้น โอกาสที่คนจะตื่นตัวมี
แล้วยิ่งไปภาวนาเองก็แยกไปอยู่ตามป่าเขาลำเนาห้วย ไม่ต้องเข้ามาอยู่
ศูนย์กลาง มันก็ไม่ครอบงำมาก แล้วตัวอย่างนะพระของเขาเวลานี้ตำแหน่ง
ภักตารักษ์ใหญ่ ตำแหน่งสมาชิกรัฐสภา ตำแหน่งในคณะรัฐมนตรี
พออายุมากเขาลาออกไปเป็นแถว เพราะพวกธิเบตเขาถือว่าเรื่องการ
เตรียมตัวตายเป็นเรื่องสำคัญ อยู่ตามป่าเขาลำเนาไพร รัฐบาลต้อง
ขอ ไม่ให้ท่านเหล่านี้ลาออกไป นี่นับว่าผิดไปจากพระและป่าของ
เรา

หน้าว่าง

ผู้เขียนเดินทางในแคว้นคุชราท

๒

บันทึกจากคุชราข

ปี ๒๕๒๘ ข้าพเจ้าไปอินเดีย ๓ ครั้ง เล่าไว้ใน “บันทึกคนเดินทาง” (มติชน สุดสัปดาห์) ครั้งเดียวเพราะเกรงว่าจะเผลอไป แต่ไปภารตประเทศครั้งใด เกิดความคิดกว้างขวางออกไปทุกครั้ง โดยเฉพาะครั้งล่าสุดนี้ ไปรับปีใหม่ ๒๕๒๙ ที่แคว้นคุชราข ถิ่นเดิมของมหาตมะคานธี มีข้อควรคิดคำนึง อันต้องเล่าสู่กันฟังดังนี้

๑) ข้าพเจ้าบินไปบอมเบย์ วันที่ ๒๙ ธันวาคม เรือบินออกเลยสองยามแล้ว ต้องถือว่าเป็นวันที่ ๓๐ กำหนดถึงจุดหมายปลายทางเวลา ๐๕.๓๕ น. แต่เรือบินแวะเติล ๔๐ นาที เขาห้ามลงจากเครื่อง ปรากฏว่าเสียเวลาไปกว่า ๒ ช.ม. ด้วยมีการแอบบรรทุกทองไว้ในห้องส้วม ท้ายเครื่อง ตำรวจมาตรวจค้นจับคนไป เพราะทองคำเมืองแขกแพงนัก ขลุ่ยขลุ่ยครวนี้ทำให้นึกถึงตอนขึ้นแอร์อินเดียไปโตเกียวคราวที่แล้ว ก็เกิดเหตุโศกสพที่ฮ่องกง จนต้องเปลี่ยนลำ หากคราวนี้ดี ที่ถึงบอมเบย์ ๐๗.๓๐ น. สว่างแล้ว สะดวกสบายขึ้น

๒) ที่สนามบินบอมเบย์ อันเพิ่งเปิดท่าอากาศยานระหว่างประเทศแห่งใหม่ มีที่ที่ไปซื้อตั๋วสำหรับขึ้นแท็กซี่เข้าเมือง ไม่ต้องต่อตามและไม่ต้องถูกโกง แม้กระนั้นคนขับก็บ่น หว่าข้าพเจ้าไปไกลเกินกว่าที่พนักงานเรียกเงินไว้ ขอเพิ่มค่ารถ ข้าพเจ้าไม่ตอบ แต่ก็เห็นใจที่เขาขับหาอยู่เป็นนาน จึงพบที่พักของข้าพเจ้า ซึ่งซื้อสันติภูมิ แต่เล็กเท่ารูหนูอยู่อย่างแคบ คนไทยทั่ว ๆ ไปคงรับไม่ได้ แม้แท็กซี่ก็ไม่เรียกราคาเพิ่ม เพราะเห็นว่าข้าพเจ้าอยู่กับมวลชน ไม่ได้อยู่อย่างโก้หร่าน

นิทานเรื่องนี้สอนว่า แท็กซี่หรือตุ๊ก ๆ แขนั้น โกงไม่มาก และถ้าเห็นว่าเรามีวิถีชีวิตอย่างเขา เขาจะต้อนรับขับสู้ดี เลิกเอารัดเอาเปรียบไปทันที ขึ้นรถไฟชั้น ๒ ชั้น ๓ ข้าพเจ้าได้รับอภัยยศไมตรีจากเพื่อนผู้โดยสารมานักต่อนักแล้ว และไม่ต้องพะวงเรื่องระวังกระเป๋าหายท่าเมืองไทย ไม่ได้หมายความว่าขโมยโจรไม่มี แต่ดูอินเดียจะปลอดภัยกว่าบ้านเรา

๓) ข้าพเจ้าต้องไปประชุม War Resistance International ที่ตำบลเวชชี (Vedcchi) ทางเมืองสุรราช (Surat) ต้องใช้รถไฟนอนไปออกจากบอมเบย์สี่ทุ่มเศษ ถึงจุดหมายปลายทางย่ำรุ่ง กำหนดมีรถบัสรับไปยังที่ประชุม แต่คนงานรถบัสของเมืองสุรราชสไตรค์ ต้องเสียเวลาหาพาหนะอื่นแทนอยู่นาน การขึ้นรถไฟก็มีประสบการณ์อันเล่าได้มาก แต่จะยกไว้ ด้วยคราวนี้ เขียนเฉพาะที่เห็นว่าสำคัญ มากกว่าจะเป็นการบันทึกของคนเดินทางดังที่แล้ว ๆ มา

๔) เมืองสุรราช มีแม่น้ำตาปีเป็นหลัก เป็นเหตุให้พระมงกุฎเกล้าฯ ทรงนำมาตั้งชื่อ บ้านดอน เป็นสุราชฐธานี เพราะเหตุใดยังไม่เคยอ่านพระราชกระแส แต่เมืองนี้เป็นอาณานิคมแห่งแรกของบริษัทบริติชอีสต์อินเดีย โดยที่บอมเบย์เดิมเป็นของปอดุเกศ ซึ่งยกถวายพระเจ้าแผ่นดินอังกฤษ เป็นทำนองของขั้ววันอภิเชษฐสมรส เมื่อเจ้าหญิง

ปอดุเทศมาเป็นพระอัครมเหสีทางกรุงลอนดอน

๕) การประชุม WRI จะยกไว้ แต่คนเป็นร้อย ๆ จาก ๓๐ ประเทศ จัดประชุมในหมู่บ้าน ห่างจากเมืองสุรขัไปราว ๆ ๒ ช.ม.ครั้งนั้นดิฉันจัดแบบคานธี ๓ อาศรมสวาราช กินอยู่อย่างแขก มั่งสวัสดีแท้ เปิบข้าวด้วยมือ ล้างจานชามกันเอง ขับถ่ายง่าย ๆ นอนแบบนักเรียนประจำ กางมุ้งกันเป็นแถว ในห้องละหลาย ๆ คน แม้คนใหญ่คนโต มีชื่อเสียงกรรณกันสนั่นหัวน้ไหว แถมมีนาฏดุริยางค้อย่างแขก และอากาศกำลังหนาว บรรยากาศร่มรื่น ต้นไม้มาก นกเกาะเป็นทิวแถว เช้าเย็นมีสวนมนต์ภาวนา ปราศจากมลภาวะ และข่าวร้าย ๆ ในโลก นับว่าน่าอยู่จริง ๆ

๖) ประชุม WRI ๓๑ ธันวาคม ถึง ๔ มกราคม ๒๕๒๕ เขาให้ข้าพเจ้ากล่าวปาฐกถาวันหนึ่ง เป็นผู้เชี่ยวชาญประจำกรมการธนาคาร ๑ และเป็นประธานกลุ่มย่อยคราวหนึ่ง จากนั้น (๕-๘) เขาประชุมคณะกรรมการระดับโลกของเขา ข้าพเจ้าเป็นคนนอก จึงเอาเวลาไปทัศนศึกษาในแคว้นคุชราช จะขอเล่าจำเพาะที่สำคัญ ๆ และจับใจคือ

ก. ไปดูอาศรมที่มหาดมะ คานธีเคยพัก ณ เมืองบาโรดี (Barodi) ซึ่งเป็นต้นตอแห่งการเดินทางคัดค้านอังกฤษ ในกรณีปฏิเสทที่จะเสียภาษีเกลือ แล้วไปยังสถานที่ที่คานธีหยิบเกลือจากริมทะเลชูขึ้นมา แล้วถูกจับ (ใครดูหนังเรื่อง คานธี คงจำได้) เหตุการณ์นั้นเกิดขึ้นเมื่อถึงศตวรรษเศษมานี้ บัดนี้ ณ ที่ที่นั้น มีอนุสาวรีย์สร้างขึ้นไว้ ห่างทะเลไปมาก และที่หาดไม่มีเกลือเลย มีตมถมทับดินทรายเต็มไปด้วยหมด

ถามได้ความว่า เดิมรัฐนี้อุดมสมบูรณ์ ต่อมาทหารราชาทำสัญญาให้ฝรั่งถางป่า โคนต้นไม้ลงหมด น้ำจึงบ่า พาเอาหน้าดินไหลลงทะเลนาเกลือศูนย์ไป มีปัญหาทางนิเวศวิทยามาก น้ำท่วมหาไม่ก็แล้ง เกิดทุพภิกขภัย อุทกภัย นานาประการ

ถามต่อไปว่าทำไมสมัยอังกฤษปกครอง เขารักษาป่าไว้ได้ดี พอแยกปกครองกันเอง ป่ากลับปลาสนาการไป เขาตอบว่าเดิมรัฐนี้เป็นของมหาราชในอาณัติของอังกฤษ (คือเป็น protectorate) ครั้นอินเดียได้เอกราช เจ้าผู้ครองนครยอมเข้าร่วมอยู่ในสหภาพอินเดีย โดยมีข้อแม้ว่าของส่วนพระองค์ รัฐบาลกลางจักไม่แตะต้อง หรือล่วงล้ำพระราชอำนาจ ที่ดิน ป่าไม้ ทรัพย์สินเงินทอง ช้างม้าวัวควาย ปราสาทราชวัง ถือเป็นทรัพย์สินส่วนพระองค์ ทรงทำสัญญาให้สัมปทานกับใครอย่างไรก็ได้ ป่าไม้อันอุดมที่สุดจึงหมดไปด้วยประการฉะนี้

นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า ถ้าเจ้าปกครองโดยธรรม ย่อมคำนึงถึงทุกข์สุขของราษฎรยิ่งกว่าพระองค์เอง ถ้าเจ้ารู้ตัวว่าจะสิ้นอำนาจ ย่อมขายทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อความมั่นคงของตัวเอง แม้ราษฎรตาตำ ๆ จะเดือดร้อนอย่างไรก็ตามที

ต่อมา นางอินทรา คานธี ออกกฎหมายเลิกฐานันดรศักดิ์ เลิกอภิสิทธิ์ต่าง ๆ แม้จนยึดทรัพย์สินบางอย่างของเจ้าครองนครนั้น ๆ เอาเลยด้วยซ้ำ แต่มหาราชส่วนใหญ่ก็ยังรักษาอัฏฐฐานเอาไว้ได้ แม้จะยวบยาบลงกว่าเดิมไปเพียงใดก็ตาม แม้ตามกฎหมายจะเป็นสามัญชน บริษัทบริวารก็ยังเคารพนับถือตามพระสถานะเดิม ก็ดูคงเจ้าของเราที่ลาออกจากฐานันดร และเจ้าฝรั่งที่หมดราชาธิปไตยไปแล้ว เช่นที่เยอรมันและฝรั่งเศส นั้นเอง

ต่อมาข้าพเจ้าไปยังเมืองโชตอูทัยปุระ (Chota Udaipur) ณ วังเก่าของเจ้าผู้ครองนคร (ทรงพระนามว่าพิเรนทรสิงห์) ซึ่งบัดนี้เป็นสถานที่ทำการรัฐบาล ถามได้ความว่า มหาราชานอกราชสมบัติย้ายวังไปอยู่ใหม่ ใหญ่โตกว่าที่รัฐบาลริบเอาไป และอาชีพของพระองค์ คือกำกับการสร้างภาพยนตร์ พังดูก็ไม่ต่างไปจากเจ้าไทยบางองค์

คิด ๆ ไปก็เห็นสม เพราะการเป็นเจ้าเป็นได้โดยสมมติ ภาพยนตร์ ก็เป็นโลกสมมติ ยิ่งเมื่อหมดความเป็นสมมติเทพไปเพียงใด ก็ย่อมต้องไปอาศัยโลกแห่งมายากล สมมติเรื่องต่าง ๆ ไปทางฝันให้เป็นจริงขึ้น ต่างหากออกไป มองในแง่ดี วรรณคดี นวนิยาย กวีนิพนธ์เกิดขึ้นได้ ก็โดยนัยนี้

จะขอยุติข้อ ก.ไว้แต่เพียงนี้ เพราะไม่ต้องการให้เกิดคดีหมิ่น พระบรมเดชานุภาพขึ้นอีก

ข.โดยที่มีเวลาร่างหลายวัน ข้าพเจ้าจึงไปค้าง ณ อานันท์นิเกตัน ตำบลรังคปุระ (Rangpur) เสีย ๓ คืน ได้ประสบการณ์หลายอย่าง ที่สำคัญคือได้ไปเห็นการตัดสินคดีแบบราชฎารจริง ๆ ไม่ใช่ศาลประชาชนแบบคอมมิวนิสต์ (เขาเรียก OPEN COURT ไม่ใช่ PEOPLE'S COURT) แต่เป็นอย่างสภาอนุญาโตตุลาการ ดังกับสมัยพุทธกาล ถ้าใครอ่าน มโหสถชาดก แล้วได้ไปเห็นการตัดสินคดีอย่างนี้ในปี ๒๕๒๙ ต้องยอมรับว่าอัศจรรย์

นายหริวัลลภ ปาเรกข(Harivallobh Parekh)เจ้าอาศรมไปทำการ ร่วมกับชาวป่าชาวเขาแถบนั้นมากกว่าสามทศวรรษแล้ว ชาวบ้านนับถือแก่มาก แกจึงได้รับการยกย่องให้เป็นสุภา หรือ ตระลาการ ดังพระของเรา หรือกำนันผู้ใหญ่บ้านของเราแต่ก่อน ถ้าตัดเก้าอี้และไม่โครโฟนออก จะเห็นเป็นดังสมัยพุทธกาล หรือสมัยพ่อขุนรามคำแหง เขาเลยที่เดียว และแกฉลาด แกนั่งตัดสินคดี โดยชาวบ้านเข้ามานั่งกับพื้นห้อมล้อมเต็มไปหมด บรรยากาศเป็นกันเอง มีเมตตากรุณาเป็นเจ้าเรือน เคารพประเพณีท้องถิ่น กฎหมายบ้านเมืองเป็นตัวรอง สัจจาจา และชาวบ้านสำคัญว่า ผู้พิพากษาจะใช้จิตวิทยา และความเป็นผู้นำของแก ให้โจทก์จำเลยได้บรรยายความในใจออกมา ให้หมดความขุ่นข้องหรือกินแหนง แล้วหาทางให้ปรองดองกัน โดยให้แต่ละฝ่ายตั้ง

ถูกขุ่นขึ้นฝ่ายละ ๒ คน ให้คนทั้ง ๔ ไปหาหรือ ตกลงกันได้ ในขณะ
ที่ถูกขุ่นปรึกษากัน แก้ก่เรียกคดีอื่นมาว่าต่อไป วัน ๆ ตัดสินคดีได้ถึง
๘-๙ ราย ถ้าตกลงกันไม่ได้ ให้เวลาอีก ๑๐ วัน แล้วมาว่ากันใหม่ ออก
นั่งว่าความเที่ยงเศษ เล็กเอาสองทุ่ม มีการไหว้พระสวดมนต์ด้วยกัน
เมื่อตอนจบ และคู่คดีเสียค่าธรรมเนียมศาลเพียงคนละ ๑๐ รูปี (ราว ๑
๒๐ บาท) สำหรับชื้อน้ำตาลอ้อยแจกทุกคนที่มาฟังคดี แสดงว่า
ตกลงกันได้ แปลสภาพความขมขื่นให้เป็นความหวานตามธรรมชาติ

ข้าพเจ้าเห็นว่าระบบโรงศาลของเรา เอาอย่างฝรั่งมา จนจะเข้า
รกเข้าพงอยู่แล้ว น่าจะชำเลื่องดูจากเพื่อนบ้านบ้าง ยิ่งทางการประเทศ
เขามีอะไรดี ๆ นอกกระบวนฝรั่ง ควรอย่างยิ่งที่เราจะศึกษาใคร่ครวญ
นำมาประพดปฏิบัติ

๗) ข้าพเจ้ากลับไปตำบลเวซซีก นั่งรถไปกว่า ๕ ชั่วโมง คราว
นี้ย้ายจากสวาราชอาศรมมาอยู่ ณ Institute of Total Revolution
ฟังดูน่ากลัว แต่แปลเป็นสันสกฤตแล้วว่าตั้งนี้คือสมบูรณ (Total)
กัณฑ์ (Revolution) วิทยาลัย (Institute) คราวนี้เป็นการประชุมของ
Peace Brigade International ซึ่งข้าพเจ้าเป็นกรรมการ ประชุมระหว่าง
วันที่ ๙-๑๒ มกราคม ๒๕๒๙ หลังจากนั้น เขายังมีการเตรียมงานฝึก
ซ้อมสอนคนทางด้านสันติวิธีต่อจนวันที่ ๑๕ หากข้าพเจ้าลากลับก่อน
แต่วันที่ ๑๒ นั่งรถบัสมาขึ้นรถไฟที่เมืองสุรขคนเดียว คราวนี้นั่งกลับ
ตอนกลางวัน เพื่อชมทิวทัศน์ระหว่างทาง มาจับเรือบินจากบอมเบย์
สู่กรุงเทพฯ เข้าวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๒๙

๘) ตอนพักในบอมเบย์คืนหนึ่ง เห็นว่าเขากำลังมีงานฉลองพรรค
คอมเกรสครบ ๑๐๐ ปี แต่ไม่ได้ไปเที่ยวงานเขา แม้บ้านพักก็น่าสนใจ
ชื่อ คิวะกุฎี ซึ่งก็คือบ้านคนดี ๆ นี่เอง แต่คราวนี้ไ้ท่รุกว่าสันติกุฎีที่
พักคราวแรก อยู่ในละแวกคนมีอันจะกิน แถมภรรยาเจ้าของบ้านรับ

เป็นแม่สื่อ หากูให้หนุ่มสาวฟรี ซึ่งออกจะแปลกสำหรับเรา แต่ทางอินเดีย สาว ๆ ลงประกาศหนังสือพิมพ์หาตัวกันหน้าตาเฉย แถมยอมเสียค่าสินสอดทองหมั้นให้ผู้ชายด้วย นับเป็นประเพณีอันเลวร้ายซึ่งยังเลิกไม่ได้

ยายเจ้าของบ้านที่ข้าพเจ้าไปพัก ณ คิระกูฏี ต่อสู้กับระบบแม่สื่อ (ซึ่งคือปิตาจารย์) กับระบบที่ผู้หญิงต้องเสียเงิน “ซื้อ” เพื่อไปเป็นทาสผู้ชาย นับว่าแกทำงานอย่างได้ผล แม้ลูกชายแกเองก็หาภรรยาได้โดยวิธีนี้ หมอนั้นเป็นวิศวกรชั้นนำ เล่าอย่างหน้าตาเฉยว่าภรรยาเขามาใช้บริการของแม่ฟรี (ทุกคนรับบริการนี้ฟรี) และคุณเธอเลือกผู้ชายอยู่ถึง ๒๐ คน แล้วตกลงเลือกลูกชายเจ้าของบ้านเสียเองเลย ดูก็ออกคล้ายนางรจนาเอามาก ๆ และบัดนี้เขามีพยานรักเป็นลูกชายอายุ ๑ ขวบคนหนึ่งด้วยแล้ว

นิทานเรื่องนี้ก็น่าสนใจ ถ้าจะเขียนเล่ากันจริง ๆ คงต้องยาว คราวนี้ขอยุติแต่เพียงนี้ก็แล้วกัน

บนรถไฟไปภูฐาน

๑) ตู้กรุงดาการ์

Dakar เมืองหลวงของ Senegal (ชื่อคล้าย Dacca เมืองหลวงของบังกลาเทศฯ ซึ่งสะกดใหม่ว่า Dhaka ยิ่งใกล้เคียงเข้าไปอีก) ข้าพเจ้าเคยแวะลงที่สนามบิน เมื่อสักสี่ปีมานี้ ตอนที่ไปประชุมมหาวิทยาลัยสหประชาชาติ ณ ประเทศอาเณติน่า จำได้ว่าพอออกจากปารีส ลักอิดใจเดียวก็ถึง เพราะคราวนั้นขึ้นเครื่องคองคอร์ด แต่ได้เห็นเพียงสนามบิน และได้ชื่อของที่ระลึกเล็ก ๆ น้อย ๆ เท่านั้น จากนั้นก็บินไปซาน เปาโล เมืองหลวงของบราซิล เลยกี่เดียว แล้วจึงถึงจุดหมายปลายทางที่เมืองบัวโนสไอเรส นครหลวงของอาเณติน่า ก่อนเกิดศึกฟอล์คแลนด์กับอังกฤษ

ก่อนหน้านั้น ก็มีองค์การของอาฟริกา ชื่อ ENDA ซึ่งทำงานประสานด้านพัฒนา อย่าง Asian Cultural Forum On Development ที่ข้าพเจ้าทำอยู่ในเอเชีย เชิญให้ไปร่วมงานด้านปทุมโนธรรมสำนักที่

จากการ โดยอาศัยศิลปะเป็นสื่อ ข้าพเจ้าเห็นว่าเทพศิริ สุขโสภณนัดด้านนี้ จึงส่งเขาไป คราวนี้ International Council for Voluntary Agency หรือ ICVA เชิญจะจมา ยากที่จะเลี้ยงได้ ด้วยเมื่อ 3 ปีก่อน เขาประชุมกันที่กรุงโคลัมโบ ศรีลังกา ทางสำนักงานใหญ่ ณ นครเณียวาเชิญให้ข้าพเจ้าไปเป็นปาฐกนาในการเปิดประชุม (keynote speaker) ข้าพเจ้าไปให้เขาไม่ได้ เพราะติดรับอาราธนาไว้ทางอื่นก่อนแล้ว คราวนี้จะขัดเขาก็กทำให้กระดากใจ และคราวนี้เป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ ไม่ต้องแสดงโวหารอันใด ออกจะรับได้ง่าย โดยไหน ๆ ก็อยู่ฝรั่งเศสแล้วเลยมาอีกหน่อย เป็นการปลูกไมตรีไว้กับอีกองค์การหนึ่ง ซึ่งโยงงานด้านอาสาสมัครเอกชนไปทั่วโลก ก็ไม่นับว่าเสียหายอะไร

สำหรับปาฐกนาในการเปิดงาน เขาอาราธนาพระคาตินัล Paulo Evaristo Arns อัครสังฆราช ซานเปาโล บราซิล มาแสดงโดยที่ข้าพเจ้าเคยเพียงผ่านเมืองของพระคุณเจ้าไปอย่างไม่ได้เห็นอะไรภายในเอาเลย แต่ได้เคยพบท่านที่ประเทศไอร์แลนด์ เมื่อสัก ๒-๓ ปีมานี้ โดยท่านรับทำหน้าที่ท่านองนี้ ในการประชุมใหญ่ครบ ๑๐ ปีของ TROCARE อันเป็นองค์การคาทอลิกของประเทศนั้น คล้าย CCFD ของฝรั่งเศส

คราวนั้นพบสังฆราชบาทหลวงมากมายน้อยเกินไป เขาทำเป็นงานใหญ่ ทั้งที่กรุงดับลิน และในชนบท วันเปิดงานมีมหาบุษยามิชาประธานาธิบดีมาร่วมด้วย โดยจัดพิธีอย่างทันสมัย เป็นการเล่นละครกลาย ๆ ให้เห็นถึงความมอดอยากยากแค้น และการกดขี่ข่มเหงที่คนรวยทำต่อคนจน ประเทศร่ำรวยเอาเปรียบประเทศยากจน ซึ่งเข้าที่ตีมาก เพราะเราต้องไม่ลืมว่า พิธีมิชาของคริสตังนั้น เดิมก็คือการเล่นละครนั่นเอง และอุปการภรณ์ฝรั่งเศสลดจนดนตรีคลาสสิกก็วิวัฒนาการมาจากพิธีทางศาสนา ของเราเองการสวดก็คือการขับร้อง เป็นแต่เราไม่ได้

พัฒนาไปสู่การละคร เพราะศิลปะข้อที่ ๗ ห้ามไว้ แม้กระนั้นการเทศน์
มหาชาติและการสวดออก ๑๒ ภาษา ก็เป็นไปโดยนัยนั้นอยู่แล้ว

คราวนี้ ที่เซเนกัลนี้ เขาก็เชิญประธานาธิบดีมาเปิดงาน แต่
องค์การนี้ไม่เกี่ยวกับศาสนา พระคาตินัลมาพูดในฐานะผู้แทนจากโลก
ที่ ๓ ทางด้านอเมริกาละตินเท่านั้น โดยมีคนจากเอเชีย จากอาฟริกา
และจากโลกที่ ๑ ด้วย

ตอนนี้ จะยังไม่เล่าถึงการประชุม จะขอพูดถึงการเดินทางจาก
ปารีสเสียก่อนว่า เรือบินแอร์ฟรานซ์ออกจากท่าอากาศยาน เวลา
๑๕.๓๐ น. บินราว ๆ ๑ ชั่วโมง แวะลงเมืองบอโดซ์ทางสุดโต่งของ
ฝรั่งเศส อันมีชื่อว่าท่าเหล้ารุ่งแดงอร่อย เพื่อรับผู้โดยสารโดยไม่ยอม
ให้คนบนเครื่องลงไปข้างล่าง ปรากฏว่ามีคนพิการขึ้นมาคนเดียว

ข้าพเจ้าได้ที่นั่งดี แถวหน้าสุด โดยคนนั่งติด ๆ กันลุกไปที่อื่น ยิ่ง
มีที่ทางกว้างขวางขึ้น ปกติข้าพเจ้าชอบนั่งข้างทางเดิน เพื่อลุกเข้าห้องน้ำ
สะดวก และนั่งนาน ๆ เป็นชั่วโมง ๆ ควรลุกเดินบ่อย ๆ กันเป็นน่อย
ถ้าอยู่ริมหน้าต่างลุกบ่อย เกรงใจคนที่นั่งคันออกไป และข้าพเจ้ามักไม่
ดูทีวีทัศน์ข้างล่าง ด้วยเรือบินสมัยนี้บินสูง แทบไม่เห็นอะไร และข้าพเจ้า
เดินทางบ่อย อยากหาเวลาวิเวกว่านหนังสือ ฟังเพลงคลาสสิก (ถ้าไม่ต้อง
เสียค่าหูฟัง) ดึกว่า

แต่ก่อน ตอนขึ้นเรือบินใหม่ ๆ มักชอบนั่งริมหน้าต่าง ดูอะไร
ต่ออะไรเพลิน จนเขียนโคลงกลอนไว้ก็มี ดังตอนแต่งจดหมายรักจาก
อเมริกา ก็พรรณนาเมฆ หมอก ท้องฟ้า ภูเขา เป็นลำน่าน่าแทรกไว้
สุวรรณี สุคนธาบอกว่า ความเรียงที่เขียนไว้ในเล่มนั้น ดีทีเดียว แต่
หากบทกลอนเขมรมาก ข้าพเจ้าเลยเลิกเขียนร้อยกรองทำนองนั้นเอาเลย

เมื่อไปอินโดนีเซียกับอังคาร กัลยาณพงศ์ เมื่อ 7-8 ปีมานี้ กวีเอก
ของเรานั่งข้างหน้าต่าง ชมก้อนเมฆอย่างเพลิดเพลิน บ่นว่าข้าพเจ้า

เป็นการใหญ่ ว่าหนังสือนั้นอ่านเมื่อไรก็ได้ แต่อยู่บนท้องฟ้าอย่างนี้ ไม่ดูเหนือเมฆแล้วจะดูอะไร ฟัง ๆ ดู ก็ได้อนุสสติ ดังการสร้างหอไอเฟล ขึ้นนั้น ก็เป็นครั้งแรก ที่มนุษย์อาจขึ้นไปยังที่สูง แล้วมองลงมาเบื้องล่าง ได้ นับว่าได้โลกทัศน์ที่แปลกออกไป จึงตื่นตื่นหอไอเฟลกันนัก หากเวลานี้ขึ้นทำเช่นนั้นอีก ย่อมเป็นการเสียไปแล้ว

แม้หากวิจะเตือนไว้แล้ว ข้าพเจ้าก็คร้านที่จะชมความงามจากหน้าต่างเรือบินอยู่ดี คราวนี้ก็จับอ่านนวนิยายทันที หากพบ John Taylor เข้า เขาเป็นชาวคริสต์อังกฤษ ที่รู้เรื่องอิสลามดี เคยทำงาน สภาคริสต์จักรโลก แล้วบัดนี้เป็นเลขาธิการสหประชาชาติของโลก เพื่อสันติภาพ World Conference on Religion and Peace ซึ่งข้าพเจ้าเคยมีส่วนร่วมด้วยบ้าง เขาเข้ามาคุยด้วย และชี้ชวนให้มองดูลงไปที่เบื้องล่าง ให้เห็นชายฝั่งแอฟริกา อันแยกไปจากยุโรป แล้วแลเห็นทะเลทรายยาวเหยียด ดังเมื่อคราวบินข้ามจากโตเกียวไปปารีสครั้งแรก ราว ๆ ๑๕ ปีมานี้ ก็ได้เห็นทะเลทรายในไซบีเรียอย่างสุดลูกหูลูกตามาแล้วนั่นเอง

จากบอโดซ์ ใช้เวลา ๕ ชั่วโมงบิน ก็ถึงจุดหมายปลายทาง เวลาท้องถิ่น ๒ ทุ่มครึ่ง แต่ทางนี้ล่ากว่าฝรั่งเศส ๒ ชั่วโมง

การเข้าเมือง ต้องตรวจใบรับรองแพทย์สากล ว่าฉีดยากันไข้ เหลืองมาแล้ว และคนที่เชิญมาบอกให้กินยากันไข้มาเลเรียไว้ตลอดเวลาด้วย โดยได้ทราบมาว่า เอกอัครราชทูตไทยคนแรก ประจำ เซเนกัล ถึงแก่กรรมด้วยโรคดังกล่าว เพราะถูกยุงกัดเข้าที่นี้ เขาว่าเข้าเขตพื้นบ้านยุงชุมสันติ จึงประมาทไม่ได้ ยังน้ำก็ต้องระวังบิด เพื่อนฝูงไปลังกา ไปอินเดียมา โดนโรคพวกนี้กันทั้งนั้น แต่ข้าพเจ้ารอดตัว ทั้ง ๆ ที่กินของพื้นเมืองไม่เลือก

เรามีทูตที่นี่ คงเพื่อหาเสียงเข้าสภาความมั่นคงแห่งสหประชาชาติ กระมัง แต่ทางนี้เขาก็มีองค์การสากล โดยเฉพาะของพวกเอกชนตั้งอยู่

มาก หากเป็นของทวีปอาฟริกาเป็นพื้น ICVA จึงประชุมกันที่นี่ ดังที่สมัยหนึ่ง เอธิโอเปีย มีองค์การต่าง ๆ ของอาฟริกาเหมือนกันเอง เราจึงเปิดสถานทูตที่อาฟริกาเป็นแห่งแรกที่นี่ โดยที่สมัยนั้นประเทศเอธิโอเปีย มีกษัตริย์เป็นประมุขอยู่ด้วย

ข้าพเจ้าไปประเทศนั้น เมื่อเขาเพิ่งล้มระบอบราชาธิปไตยลง มหาวิทยาลัย โรงพยาบาล โรงเรียน ที่ตั้งตามชื่อพระเจ้าไฮเลเซเลซี ถูกเปลี่ยนแปลงหมด ซึ่งเราน่าจะจำ ทำใจให้เป็นอนุสสตึกันบ้าง ดังกรณีของเปอร์เซีย ลาว เขมร ก็เช่นกัน

ทางอาฟริกา ข้าพเจ้าเคยไปแซมเบียเป็นครั้งแรก กว่า ๑๐ ปีมาแล้ว มีโอกาสแวะเที่ยวดูทุ่งปล่อยสัตว์ป่าไว้ที่ประเทศคินยา และได้แวะแทนซาเนียด้วย โดยที่เวลานั้นตื่นเต้นประธานาธิบดีในเยเรกันมาก หากภายหลังเสื่อมคลายลง แต่ข้าพเจ้ายังคงนับถือประเทศนั้นอย่างที่น่าเชื่อถือมานั่นเอง

จากนั้นมาเมื่อสัก ๓ ปีเศษมานี้ จึงได้ไปมอริเชียส ซึ่งเป็นเกาะกลางมหาสมุทรอินเดีย พูดทั้งอังกฤษ และฝรั่งเศส โดยที่ประเทศอื่น ๆ ที่ข้าพเจ้าไปมาพูดอังกฤษเป็นพื้น แม้เอธิโอเปียจะเคยเป็นของอิตาลีและแทนซาเนียจะเคยเป็นของเยอรมัน แต่อิทธิพลอังกฤษแรงกว่า ส่วนเซเนกัลนี้เป็นของฝรั่งเศสโดยแท้ จะเป็นเมืองขึ้นแห่งแรกของฝรั่งเศสในอาฟริกา แต่ศตวรรษที่ ๑๗ โดยฝรั่งเศสถือว่าเป็นอาณานิคมที่ดีที่สุด ปกครองง่ายที่สุด อากาศก็วิเศษ คนชั้นสูงหัวอ่อน รัฐบาลและวัฒนธรรมฝรั่งเศสดี โดยไม่มีแรชฎพวง ๆ แอบแฝงไว้ จึงยอมให้เป็นเอกราชโดยง่ายและรวดเร็ว ทั้งนี้มีข้อแม้ว่า บริษัทฝรั่งเศสยังคงคุมเศรษฐกิจไว้ต่อไป เงินสกุลต่าง ๆ แลกเป็นเงินฟรังก์เซเนกัลได้ แต่เวลาจะออกจากประเทศ แลกเงินเซเนกัลเป็นฟรังก์ฝรั่งเศสได้เท่านั้น นอกไปจากนี้แล้ว การศึกษายังคงเป็นไปตามแบบฝรั่งเศสอีกด้วย ซึ่งก็คือการล้าง

สมองอย่างหนึ่งนั่นเอง ดังเราเคยนิยมอังกฤษมาแล้ว แลบัดนี้เราอยู่
ใต้อิทธิพลอเมริกันจนกระดิกตัวไม่ขึ้นกันเอาเลย

ทั้ง ๆ ที่ไทยกับเซเนกัลมีสัมพันธ์ทางการทูตกันแล้ว และเรามี
สถานทูตที่ดาการ์ แต่เขาคงไม่มีทูตประจำกรุงเทพฯ เพราะข้าพเจ้าทำวิ
ซ่าเข้าประเทศนี้ ที่กงสุลฝรั่งเศสในประเทศไทย พอมาถึงการตรวจคน
เข้าเมืองขลุกขลักเล็กน้อย ร้อนถึงนายใหญ่ต้องออกมาดูวีซ่าเอง พร้อม
ทั้งทาง ICVA จัดงานใหญ่ รัฐบาลสนับสนุน เขาบอกมาว่า ถ้าทำวีซ่า
ก่อนมาไม่ได้ ให้มาทำที่สนามบิน แลเขาส่งคนมารับ ก็เลยไม่มีปัญหา
อะไร ด้านศุลกากรก็ให้ความสะดวกดี

พอพ้นด่านออกมา ก็ต้องไปแลกเงิน แลกเขา ๕๐๐ ฟรังก์ ได้มา
๒๕,๐๐๐ ฟรังก์เซเนกัล ตก ๔๐ ต่อ ๑ ค่าแท็กซี่มาโรงแรม ๒,๐๐๐ ก็
เท่ากับ ๔๐ ฟรังก์ฝรั่งเศส ตก ๑๐๐ บาท แต่โรงแรมก็ห่างสนามบิน
ออกมา ๑ กม.เท่านั้น แม้กระนั้นแท็กซี่ยังจะเรียกเอา ๓,๐๐๐ แต่ยายคน
ที่มารับว่าให้ ๑,๘๐๐ ก็พอ แท็กซี่ต่อขอเป็น ๒,๕๐๐ ข้าพเจ้าให้ ๒,๐๐๐
ก็พอใจ ผิดกับทางกรุงโรม แท็กซี่โกงจากพันเป็นหมื่นเลย ยิ่งเราเดินทาง
มาเหนื่อย ๆ ก็เลยมักจ่ายยอมให้โกงง่าย ๆ ยิ่งไม่มีคนมารับ และไม่คุ้นกับ
ภาษาตลอดจนทิศทางด้วยแล้ว ตกเป็นเหยื่อแท็กซี่กันทั้งนั้น ยิ่งไป
กรุงเทพฯ ด้วยแล้ว แท็กซี่อาสาพาไปดูหนังไปหาโสเภณี อาบ
อบ นวด แม้หากระเทยให้ ก็พูดกันอย่างโจ่งแจ้ง ไม่กระดากใจอันใด
ทางการเมืองก็ทำเป็นทองไม่รู้ร้อน

โรงแรมที่พัก อยู่ห่างเมืองออกไปราว ๆ ๑๔ กม. แต่อยู่ริมทะเล
อากาศเย็นสบาย คล้าย ๆ ฤดูหนาวบ้านเราอย่างอ่อน ๆ แม้อุณหภูมิ
ในฝรั่งเศสจะลดลงแล้ว และเห็นแดดบ้างแล้ว มาทางนี้มีแต่ความอบอุ่น
อย่างพอดี ๆ มีลมเย็นเล็กน้อย จะว่ายน้ำในสระก็ได้ จะลงทะเลก็ง่าย
ทำให้นึกถึงเมื่อปีก่อน ตอนข้าพเจ้าไปประชุมที่ปอติริโก โดยเมื่อออก

จาก นครวอชิงตันนั้น กำลังหนาวจัด ด้วยเป็นปลายธันวาคม ๒๕๒๖ พอถึงปอโตริโกก็เห็นแดดอ่อน ๆ อบอุ่น น่ารื่นรมย์ แคมโรงแรมที่พักก็ริมทะเลเช่นเดียวกันนี้ คือเป็นการเอาใจนักท่องเที่ยว ให้เห็นแต่โลกแห่งความฝัน หรือความลวง ยิ่งเขาเชิญเรามา ไม่ต้องควักกระเป๋าเอง กินนอนได้เต็มที่ ยิ่งลืมนึกไปว่า ปอโตริโก ถูกอเมริกาเอาเปรียบเพียงใด เซเนกัลนี้เองชาวพื้นเมืองก็ถูกเอาเปรียบมิใช่น้อย ทั้งชีวิตความเป็นอยู่ของเขา ห่างกันไกลกับที่เราอยู่กันโรงแรม

ทุกแห่งเป็นเช่นนี้ ไม่ว่าจะพักที่ โคลัมโบ หรือไหน ๆ เมื่อไปหาที่ครั้งแรก ๑๕ ปีมาแล้ว พวกเราพักกันที่โรงแรมอินเตอคอนติเนนตัล เพราะเจ้าภาพเขาจัดให้เช่นนั้น แต่มีอคตา ลูบิส นักเขียนเอกแห่งประเทศนั้น มักมาปลุกให้ไปหาข้าวกินกับชาวพื้นเมือง ตามกระท่อมต่าง ๆ ตามร้านกาแฟต่าง ๆ ทุกเช้า อย่างน้อยก็ให้รู้ว่าชาวบ้านเขาอยู่กันอย่างไรร แต่ถ้าไม่มีเพื่อนชาวพื้นเมืองไปด้วยย่อมยากที่จะทำเช่นนั้นได้

เมื่อไปพักที่มอริเชียสก็คล้าย ๆ กันนี้ แต่คราวนั้นประชุมเรื่องศาสนา คนน้อยกว่า เป็นกันเองกันได้มากกว่า คราวไปปอโตริโกก็เป็นเรื่องศาสนา หากคนมาก ดูจะมากกว่าคราวนี้ด้วยซ้ำ

คราวนี้มีสัก ๑๐๐ คนได้กระมัง ส่วนใหญ่เป็นอาฟริกัน รองลงมา ก็ฝรั่งจากยุโรปและอเมริกา ชาวละตินอเมริกาที่น้อยที่สุด เอเชียมี ไทย ๑ อินโดนีเซีย ๑ มาเลเซีย ๑ ลังกา ๑ อินเดีย ๑ และปากีสถาน ๑ นอกนั้นก็ออสเตรเลียอีก ๒ ถ้าจะยอมให้จึงใจเข้าช่วยเอเชีย แปลกที่ไม่มีญี่ปุ่น แต่ได้หัวนวมกันถึง ๔ คน ทั้งนี้เพราะไม่มีมาจากจีนแผ่นดินใหญ่

โรงแรมใหญ่โตโอฬาร ฝรั่งเศษปลูกไว้สัก ๕๐ ปีมาแล้วกระมัง เพื่อให้พวกเขาที่ปกครองอาณานิคมในอาฟริกามาพัก ด้วยอากาศดี ถูกกว่าและง่ายกว่ากลับไปปารีส โดยที่สมัยนั้นยังไม่มีการบิน ต้อง

นั่งเรือมาจากจากาฟริกามาต่าง ๆ ใช้เวลาเพียง ๑ สัปดาห์ ถ้าไปยุโรปต้องเสียเวลาอีก ๑-๒ สัปดาห์ และแพงกว่ามากด้วย

ด้วยเหตุฉะนี้ ที่พักจึงเป็นแบบฝรั่งเศส โดยมีรถยนต์คันหนึ่งจอดข้างบ้าน เช่นทำกระท่อมอาฟริกกันให้พัก แต่ก็ต้องมีส้วมและน้ำร้อนให้อาบ เพื่อความสะดวก ข้าพเจ้าเองได้พักกระท่อมอาฟริกกัน แทนขึ้นไปนอนบนตัวตึกสูงหลาย ๆ ชั้นนั้น ก็ดูสบายดี แต่ก็รู้ว่าเป็นการเล่นละคร หาใช่อาฟริกกันจริงไม่

พวกบนตัวตึกมีแอร์คอนดิชันเนอร์ติดตามกระท่อมก็ฉะฉาน แต่หลังที่ข้าพเจ้าพักไม่มี แม้ปิดสนิทหมด (เพราะกลัวยุ่ง) แต่ก็ไม่ร้อน แม้ที่มีแอร์ก็พังเสียแล้วเป็นส่วนมาก ห้องก็กว้างมาก เพราะทำไว้ใหญ่โตเหลือเกิน บัดนี้มีโรงแรมอื่นขึ้นมาแข่ง แม้แห่งนี้จะเข้า chain ร่วมกับบรรษัทใหญ่อื่น ๆ แต่ก็คงเจอสภาพอย่างโรงแรมในเมืองไทยนั้นแล ยิ่งเศรษฐกิจตก คนยิ่งพักน้อย แม้การประชุมอย่างนี้จะมีคนมาก ก็ต้องลดให้เขามากตามอัตราส่วน

อาหารการกินในโรงแรมเป็นแบบฝรั่งเศส ซึ่งต้องแพงเป็นพิเศษตามธรรมเนียม เพื่อนฝรั่งที่รู้จักชวนไปกินข้างนอก แต่ข้าพเจ้าขอเพล่า ๆ ไว้ ด้วยกินมามากจากฝรั่งเศส ขอลดอาหารลงบ้าง จำได้ว่าเมื่อไปแซมเบีย เห็นชาวพื้นเมืองกินอาหารกองโต ๆ เท่ากับบาตรพระทีละ ๒-๓ บาตร เห็นแล้วตกใจ พอกินเสร็จก็เกลงนอนพุงย่น น่าสบายคล้ายสุกัร

อาหารหลักของชาวพื้นเมืองเขาเรียก Yam ยัม ไม่ใช่แยมคล้าย ๆ มันฝรั่งต้มแล้ว บดจนละเอียด ทางนี้ก็กินแต่กินข้าวด้วย และมีร้านอาหารญวนตั้งอยู่ใกล้โรงแรมนี้ด้วย พวกชาวเอเชียไปกินกันเป็นแถวด้วยถูกกว่ากินในโรงแรม และถูกปากพวกเราด้วย

การประชุมคราวนี้ เขาหมาให้แขกรับเชิญอย่างเรา ๆ เขาออกคำ

เดินทาง ค่าที่พักให้ ส่วนอาหารการกินเขาให้เงินก่อนมาวันละ ๓๕ เหรียญสหรัฐ จ่ายเป็นเงินพื้นเมืองส่วนหนึ่ง เงินอเมริกันส่วนหนึ่ง จะกินอะไร ต้มอะไรจิบาตะใช้จ่ายเอง ซึ่งก็ดี ยิ่งอดยิ่งได้กำไร ผิดกับบางองค์การที่เลี้ยงแต่อาหาร เป็นเหตุให้ได้กินกินขนาด หากต้มต้องจ่ายเอง

มาอย่างนี้ คนมากและที่คุ้นกันจริง ๆ น้อย ข้าพเจ้าลดอาหารเหลือวันละมื้อ กำลังสบาย กลับไปฝรั่งเศสค่อยให้น้ำหนักขึ้นอีกครั้ง ยิ่งไปเมืองจีนด้วยแล้ว เลี้ยงกันจนเกินพอดีทุกมื้อเอาเลย

ข้อเสียของการอยู่โรงแรมนักท่องเที่ยวก็คือ พ้อออกนอกบริเวณจะมีคนพื้นเมืองเอาของมาขาย เดินตามอย่างแถมพัทธยา ชวนให้ซื้อชวนให้ต่อ ที่จริงราคาอย่างเรา ๆ ก็ไม่แพง และอยากช่วยชาวพื้นเมืองแต่รังเกียจการเป็นนักทัศนาจร ก็เลยต้องเลี้ยงคนพวกนี้ไป

ภายในโรงแรม นอกจากพวกมาประชุม ซึ่งมีทั้งผิวขาว ผิวเหลืองแล้ว คนอื่น ๆ ก็ฝรั่งเศสเป็นพื้น พวกนี้ปล่อยฟรี ลงวายน้ำคำพูด นั่งตากแดดริมทะเล ผ่าผ่อนไม่มุ่ง ปลอญนมเปลือยยิ่งกว่าชาวบาห์ลี ที่แรกก็ตื่นตา แต่พอดู ๆ ไปก็คุ้น จนถึงปลงอนิจจัง เพราะนมสาวสวย ๆ มีน้อย มักนมยานอย่างยายแก่เสียละมาก เพราะหม่อมไม่ค่อยยอมแก่ ไม่ยอมปลงอายุสังขาร ยังดัดจริตทำเป็นสาวกันเป็นแถว ๆ

ไหน ๆ นาน ๆ จะได้อยู่โรงแรมชั้นนำในอาฟริกาสักที ขอบอกสนนราคาไว้ให้ทราบดังนี้

ค่าอาหารเข้ามื้อละ	๑,๕๕๐
กลางวัน	๔,๒๐๐
ค่า	๕,๗๐๐

ค่าห้องคืนหนึ่ง ถ้าพักชนิดอยู่บนตึกใหญ่ในไฮเต็ลคืนละ ๑๘,๕๔๐ ถ้าสองคนคิด ๑๙,๘๙๐ ถ้าอยู่ตึกถัดมาคืนละ ๑๕,๓๙๐ สองคน ๑๘,๕๔๐ ถ้าอยู่กระท่อมอาฟริกันอย่างที่ข้าพเจ้าอยู่ จะอยู่คนเดียวหรือสองคน

ก็คิดละ ๑๑,๑๖๐ ราคาที่ว่านี้ เชื่อว่าลดลาวาซอกได้ ทั้งหมดนี้ให้เอา ๕๐ บาท จึงจะเป็นฟรังฝรั่งเศส ซึ่งตกราวฟรังละ ๒ บาทกว่า ไม่ถึง ๓ บาทก็ ก็นับว่าไม่แพงมากนักมิใช่หรือ โดยเฉพาะถ้าเราไม่ต้องควัก กระเป๋าตัวเอง แต่เขาก็มีรายการหลอกเอาเงินมาก แม้วานจองตัวกลับ ให้ก็คิด ๑,๐๐๐ เหรียญ ลงว่ายน้ำในสระก็คิดค่าผ้าเช็ดตัว นอกจากนี้ยังมีระบำพื้นเมือง ล่อสตาจันักทัศนาศร อย่างรำไทยตามโรงแรมต่าง ๆ ของเรานั้นเอง

ที่แปลกก็คือล่อมั่วหนายังกับบ้านพักรัฐบาลจีน ที่ดกทะเล ก็มี ทหารยามเฝ้า ไม่ให้คนพื้นเมืองเข้ามาเพ่นพ่าน เว้นแต่ที่เสียสัมปทานเข้า มาขายรูปเขียนและของพื้นเมืองได้ในบริเวณ แลเขามีกีฬาต่าง ๆ ทั้งทางบกทางน้ำให้เล่น แต่แล้วพวกเราที่มาประชุมคราวนี้ยังถูกขโมย กระเป๋าสตางค์ไปได้ถึง ๒ รายแล้ว ทำให้ต้องระวังตัวกันกวอดขันอยู่ สักหน่อย

๒) การประชุม ICVA

สภาสากลสำหรับหน่วยงานอาสาสมัครเอกชน International Council for Voluntary Agency ที่ประชุมใหญ่ General Conference ทุก ๓ ปี การประชุมใหญ่นี้แล้วแต่จะเรียก ของศูนย์พัฒนาวัฒนธรรม เอเชีย Asian Cultural Forum On Development เดิมมีทุก ๒ ปี บัดนี้ เปลี่ยนเป็นทุก ๓ ปี เพราะเชิญคนมาจากสารทิศ แพงมาก เรียกว่า Council Meeting ส่วนของสภาคริสตจักรโลก World Council of Churches มีทุก ๗ ปี เรียกว่า การประชุมใหญ่ระดับโลก World Assembly ดูเหมือนองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ก็ประชุมใหญ่ กันทุก ๒ ปีหรือ ๓ ปี

ว่าเฉพาะ ICVA หรือเรียกกันสั้น ๆ ว่า "อิดว่" (แต่มักออกเสียง

ว่า “อีกบา”) จุดประสงค์ของการประชุมใหญ่ ก็ตั้งขององค์การสากลอื่น ๆ คือแถลงนโยบาย แจ้งผลการทำงานในรอบที่แล้ว ๆ มาให้สมาชิกทราบ แถลงสถานะทางการเงิน แล้วเลือกคณะกรรมการบริหารใหม่ โดยถือโอกาสจัดสัมมนาทางวิชาการควบคู่กันไป คนอย่างข้าพเจ้าซึ่งไม่ใช่สมาชิก และหน่วยงานของข้าพเจ้าก็ไม่ได้เป็นสมาชิก จึงได้รับเชิญในฐานะผู้สังเกตการณ์ คือเราออกความคิดเห็นได้ทุกอย่างในการสัมมนา แต่เวลาเขาพูดถึงธุรกิจการงาน และการออกเสียงเลือกตั้งเราไม่เกี่ยว บางแห่งเขายอมให้เราเข้าประชุม บางแห่งให้ออกความเห็นได้ แต่ลงคะแนนไม่ได้ ที่นี้วันสุดท้าย เขาบ่งไว้เลยว่าจำเพาะสมาชิกเท่านั้น

สมาชิกของอีกบา มีองค์การโต ๆ หลายแห่ง บางแห่งก็น่ากลัว บางแห่งก็น่ารัก มีทั้งจากโลกที่ ๑ และโลกที่ ๓ ส่วนโลกที่ ๒ คือโลกคอมมิวนิสต์ มีองค์การหรือหน่วยงานเอกชนไม่ได้ จึงไม่เข้าเป็นสมาชิกหรือมาร่วมสังเกตการณ์อยู่เอง แปลกที่ไม่มีหน่วยงานอย่างสหประชาชาติหรือไทยเข้าร่วมด้วย ถ้าพูดอย่างเราก็คลายโครงการอาสาสมัครเพื่อสังคมของไทย ซึ่งทำงานระดับชาติ หากนี้เขาทำระดับโลก ย่อมต้องมีหน่วยงานก้าวหน้า ล้ำหลัง ผสมผสานกัน แต่โดยทั่ว ๆ ไป ความคิดอ่านจะดูลง ๆ เน้นงานด้านสังคมสงเคราะห์ เท่า ๆ กับด้านพัฒนา โดยพยายามลงไปหาชาวไร่ชาวนาและคนยากไร้ หากดูจะพูดที่ริมฝีปากมากกว่าจะลงไปอย่างเสมอมาเสมอใจแล้ว แม้หน่วยงานในโลกที่ ๑ ก็ยังไม่จริงใจหรือเท่าเทียมกับหน่วยงานในโลกที่ ๓ นัก

เท่าที่สังเกต งานที่เขาจับคือ การแก้ปัญหาความอดอยาก โดยเฉพาะในเอธิโอเปีย ซึ่งกำลังเป็นข่าวใหญ่ พูดถึงปัญหาการขาดอาหารในโลก และพูดถึงปัญหาผู้ลี้ภัย

จะอย่างไรก็ตาม คนที่เขาเชิญมาปาฐกถาน่ากิติ ที่เชิญมาเป็น

วิทยาการก็ดี ตลอดจนผู้สังเกตการณ์ ดูเขาได้คนมาหลากหลาย อันควรรับฟังทัศนะทั้งนั้น

ข้าพเจ้าเอง รู้จักคนจากเอเชียแทบทุกคน แม้จินได้หวันจะไม่รู้จักมาก่อน เขาก็เข้ามาอ้ออดี ดังเมื่อไปประชุมที่คานาดาเมื่อสัก ๔ ปีมานี้ จินจากแผ่นดินใหญ่ได้รู้จักกันที่นั่นเป็นครั้งแรก แล้วเลยผูกมิตรสนิทกันต่อมาจนบัดนี้

จะอย่างไรก็ตาม ชาวเอเชียที่มาประชุมนี้ จะสนิทกับข้าพเจ้าทีเดียวคงยาก เพราะมักเป็นคนแก่หรือเป็นองค์กร ซึ่งทำงานใหญ่และสูงเกินไปกว่าที่ข้าพเจ้าจะสนใจ เป็นแต่บางคนชอบกันเป็นส่วนตัว โดยรู้เรื่องราวข้าพเจ้ามากด้วย เช่นชาวอินโดนีเซียและมาเลเซียเป็นส่วนลัทธิ ปากีสถาน และอินเดียที่ห่างออกไป

กับฝรั่งที่รู้จักกันแล้ว ก็เข้ามาทักทายดี และชวนให้รู้จักเพื่อน ๆ เขาในหน่วยงานอื่น ๆ มากออกไป เป็นคุณกับการงานของเราทางเมืองไทยและในเอเชีย โดยเฉพาะกิจกรรมที่มีทุนให้ ถ้าชอบกับตัวใหญ่ ๆ ไว้ ไม่สู้จะเสียหายอะไร ส่วนชาวพื้นเมืองโดยเฉพาะก็พวกพูดฝรั่งเศส รู้จักเขายาก เพราะภาษาเป็นเครื่องกีดขวางอยู่ด้วย ชาวอเมริกันละตินก็แทบไม่มีมาที่คน ดังจะเห็นได้ว่าเขามีสามให้เพียง ๒ ภาษา คือ อังกฤษและฝรั่งเศส ขาดภาษาสเปนไป จะอย่างไรก็ตาม ไม่กี่คนที่มาก็คุณภาพดีและรวมตัวกันดีกว่าชาวเอเชียเรา เขาพูดถึงการงานร่วมกัน มีอุตสาหะที่ประชุมใหญ่อย่างได้ผล ข้าพเจ้าประชุมกับพวกอเมริกันละตินมาในหลายแห่งหน มีเหตุให้นับถือพวกนี้อยู่เสมอ

สำหรับชาวอาฟริกันนั้น แถบนี้พูดภาษาฝรั่งเศสเป็นพื้น พบปะพูดจากับเขายาก และเขายากคุยกับฝรั่งมากกว่าเราชาวเอเชีย ก็เลยต้องห่างออกมา ไม่ใช่ว่าจะรังเกียจผิวหรืออะไรก็เปล่า ยิ่งเขาเป็นตัวโต ๆ เช่น รัฐมนตรี หรืออะไรด้วยแล้ว บางทีเขาก็เหยียดพวกหน่วยงาน

เอกชนอยู่เหมือนกัน ดู ๆ ก็ไม่แปลกอะไรไปจากชนชาติอื่น ๆ ยิ่งเพิ่งได้รับเอกราช ยิ่งน่าเห็นใจเขา

การประชุมคราวนี้ เขาตั้งชื่อไว้อย่างน่าสนใจ ซึ่งเป็นธรรมเนียมต้องตั้งชื่อให้ดึงดูดใจคน ดังว่า Development in An Age of Economic and Social Crisis : The challenge to Voluntary Agencies ซึ่งคงแปลเป็นไทยได้ว่า การพัฒนาในยุคสมัยแห่งวิกฤติการณ์ทางเศรษฐกิจและสังคม : การท้าทายต่อหน่วยงานอาสาสมัครเอกชน

งานเอกชนนั้น ใช้กัน ๒ คำ ว่า Voluntary Agency หรือ NGO = Non Government Organization องค์กรซึ่งต่างไปจากรัฐบาล โดยต่างก็ให้ธรรมชาติบทยของตน ในที่นี้คงต้องใช้ทั้ง ๒ คำกระมัง

การประชุมที่กรุงดากการัรวนี้กำหนดระหว่างวันจันทร์ที่ ๒๐ ถึงวันศุกร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๔ โดยเชิญประธานาธิบดีเซเนกัลมาเปิดตอนเช้า แต่แล้วต้องเปลี่ยนรายการเป็นทำพิธีเปิดตอนบ่ายแทน

เช้าวันที่ ๒๐ จึงให้ประธานสภาอิดว่าเปิดเอาเอง โดยอาราธนา พระคาดีนัลอาร์นส์ จากบราซิล ให้แสดงปาฐกถาในแนวทางแห่งการสัมมนา จากนั้นผู้อำนวยการอิดว่า รายงานกิจการในรอบ ๓ ปีที่แล้ว แปลกที่สังฆราชบาทหลวง ซึ่งเป็นคนพุทธสเปนและเรียนจบไปจากฝรั่งเศส ปาฐกถาเป็นภาษาอังกฤษ ส่วนผู้อำนวยการซึ่งเป็นคนอเมริกันอ่านรายงานเป็นภาษาฝรั่งเศส นับว่าโอละพ่อดี และแปร่งทั้ง ๒ รายการ

ช่วงบ่าย ประธานาธิบดีมาทำพิธีเปิด ซึ่งก็ดูง่ายดี ก่อนจะมีพวกตำรวจลับมาตรวจสถานที่บ้าง แล้วมีองครักษ์แต่งแถวถือดาบอย่างสมัยฝรั่งเศสปกครองมายืนตามประตู แล้วขบวนรถยนต์มีมอดอร์ไซค์นำก็มาถึง ตัวประธานาธิบดีเดินเข้ามา แต่งฝรั่งอย่างธรรมดา แก่สูงกว่าใครเพื่อน สังเกตได้ง่าย ไม่ต้องบรเลงเพลงชาติอะไรกัน พวกเรายืนขึ้นรับ แกกกับอกขอบใจแล้วเชิญให้เรานั่ง พลาจบอกประกาศ

เปิดประชุม ประธานที่ประชุมเชิญให้ประธานหน่วยงานเอกชนฝ่ายพัฒนาของเซเนกัล ซึ่งช่วยจัดงานนี้ แสดงสุนทรพจน์ต้อนรับประธานาธิบดี Council des Organisation Non-Governmentales d'Ahui du Developpement (Senegal) แล้วประธานาธิบดีกล่าวทักทายต้อนรับแขกที่มาแสดงความยินดี กับการประชุมเช่นนี้ พอเสร็จก็กลับ พวกทูตานุทูต และคณะรัฐมนตรีก็ตามกลับกันออกไปเป็นพรวน เป็นเสร็จพิธี

อนึ่ง เวลาที่ประธานาธิบดีขึ้นพูด องค์กรฯซึ่งแต่งทหารมา จะต้องยืนอยู่ใกล้ ๆ ด้วย โดยเลขาธิการส่งเอกสารให้อ่าน หากไม่ต้องใส่พานยื่นที่อินเดียแม้เจ้าเมืองแสดงปาฐกถา ก็ต้องมีทหารแต่งเต็มยศยืนอยู่ข้างหลัง แสดงว่านี่คือธรรมเนียมที่รับต่อมาจากเมืองแม่ เพราะเราต้องไม่ลืมว่าเจ้าเมืองของอินเดียบางรัฐนั้น เท่า ๆ กับนายกรัฐมนตรีเมืองไทยเลยก็ว่าได้ อย่างน้อยก็ในทางจำนวนประชากร

เมื่อข้าพเจ้าไปประชุมที่มอริเชียสสี่ปีก่อน นายกรัฐมนตรีมาทำพิธีเปิด ดูเป็นกันเองยิ่งกว่านี้ เสร็จพิธีแล้วอยู่กินน้ำชาด้วย ทางกรมประชาสัมพันธ์จัดให้พวกเราเข้าไปถ่ายรูปคู่ด้วย ทีละไม่กี่คน ดังเมื่อข้าพเจ้าไปฟิลิปปินส์ครั้งแรก ก่อนสมัยมาคอส เข้าไปยังวังมาลากันยังของประธานาธิบดี เขาก็จัดให้ถ่ายรูปคู่กับประมุขของประเทศเช่นกัน นั่นแบบอเมริกันง่าย ๆ นี่เขาแบบฝรั่งเศส ออกจะเป็นแบบเป็นแผน ส่วนทางมอริเชียส เห็นจะเป็นเพราะอัครสังฆราชนิกายอังกฤษ ชอบกับนายกรัฐมนตรีเป็นพิเศษ เขาจึงอยู่ร่วมกับพวกเราอย่างเป็นกันเอง อัครสังฆราชผู้นี้เป็นชาวอังกฤษ มีชื่อเสียงทางลอนดอนแต่เมื่อสมัยข้าพเจ้าเป็นนักเรียน แก่กว่าจะลาออกจากตำแหน่งอันสูงส่งนี้ เพื่อไปทำงานพัฒนาในแทนซาเนีย สำหรับแก้แทนซาเนียน่าสนใจที่สุด และถูกโลกที่ ๑ เอาเปรียบมากที่สุด เพราะไม่สยบยอมกับธนาคารโลก บริษัทเงินทุนข้ามชาติ ตลอดจนอภิมหาอำนาจทุกฝ่าย

เมื่อข้าพเจ้าไปประชุมที่แซมเบียราว ๆ ๑๕ ปีมาแล้ว เวลาประธานาธิบดีมาทำพิธีเปิดเป็นการใหญ่มาก ถิ่นของชาติอาฟริกันต่าง ๆ เป็นขบวน เพราะคราวนั้นประชุมหน่วยงานแครดิทยูเนียนทั่วอาฟริกา มีการตีกลองร้องรำทำเพลง แบบอาฟริกันล้วน ผู้คนก็แต่งตัวอย่างอาฟริกัน สีสดต่าง ๆ มากมายทั้งหญิงและชาย

คราวนี้ แต่งฝรั่งกันเป็นพื้น ที่แต่งอาฟริกันก็ผู้ชายหนุ่มชุดขาว คล้ายพวกอาหรับ ทั้งนี้เพราะอิทธิพลอิสลาม ด้วยเป็นช่วงเทศกาลถือศีลคพอดิ แต่ทางนี้เขาถืออย่างฝรั่งเศส คือพระดาดีนัลของนิกายคาทอลิกเป็นใหญ่ ซึ่งแต่งแดงมาเต็มที โดยที่ดาดีนัลจากบราซิล ผูกเนคไท ใส่เสื้อนอกอย่างธรรมดา ข้าพเจ้าออกจะนับถือท่านองค์นี้จากบราซิล ดังนับถือท่านอัครสังฆราชอังกฤษแห่งมอริเชียสนั่นเอง สำหรับคนอื่น ๆ วันแรกแต่งชุดใหญ่ วันหลังก็ใส่ชุดขาวด้วยกันเป็นแถว เว้นคนหนึ่งซึ่งแต่งทหาร เล่นเอาตกใจ คู ๆ ไปจึงรู้ว่าหมอมามาจาก Salvation Army ถือกองทัพธรรมของฝ่ายคริสต์

ธรรมเนียมการประชุมใหญ่อย่างนี้ ประการแรก พวกเราต้องไปลงทะเบียนเขียนชื่อแซ่บอกนามองค์กร แล้วเขาก็ให้แฟ้มเอกสารมาส่วนมากก็คงอ่านไม่ไหว หิ้วไปก็หนักเรือบิน แต่บางชิ้นมีประโยชน์ นอกจากนี้ ก็ต้องมีชื่อให้กลัดเสื้อ แต่ก่อนเขาทำให้เสียได้ง่าย ๆ ต่อมากลุ่มเพื่อนหญิงร้องว่าทำอย่างนั้น เพื่อประโยชน์ของผู้ชาย จึงต้องเปลี่ยนเป็นใช้เข็มกลัด สะดวกกับทุกเพศ แต่เวลาเปลี่ยนเสื้อทีลำบาก พิถีพิถัน และมักลืมด้วย ข้าพเจ้าจึงมักกลัดไว้ที่ข้อมือ ใครอยากรู้ชื่อ ก็ขูขามให้ดู ตามปกติก็ไม่เห็นมีใครอยากรู้จักใครอย่างจริง ๆ จัง ๆ อยู่แล้ว

งานวันแรกที่ ๒๐ พฤษภาคม จบลงด้วยมีการเลี้ยงรับรองต้อนรับ หากคงเกรงใจฝ่ายเจ้าภาพที่เป็นมุสลิม จึงไม่มีเหล้าเอาเลย ต้มก้นกร่อย ๆ อากาศหนาวเย็น กำลังสบาย แลออกไป เห็นทะเลและตัว

เมือง งามดี การคุยกันก็อย่างเจื่อน ๆ ตามแบบคอกเทลทั่ว ๆ ไป ยิ่งไม่มีเหล้า ยิ่งเมาไม่ได้ จะไปสนุกอะไร เลิกแล้วพรรคพวกชวนไปกินอาหารกันข้างนอก ข้าพเจ้าขอตัว เพื่อพักท้องและต้องการอ่านหนังสือ เขียนหนังสือ

ผู้ที่พูดปาฐกถานานี้ นอกจากพระคาตินัลดังกล่าวแล้ว รายการต่อ ๆ ไป ยังมีคนสำคัญอื่น ๆ อีกคือ นายฟารห์ Farah ผู้ช่วยเลขาธิการองค์การสหประชาชาติ ซึ่งพูดเรื่องการช่วยเหลือผู้ลี้ภัยและงานพัฒนาพื้นแกชาวอาฟริกา แล้วยังมีผู้หญิงจากอาฟริกาพูดอีกคน นอกนั้นก็ชาวอินเดีย ซึ่งแปลงชาติเป็นคานาดา ชื่อ Vithal Rajan บัดนี้เป็นครูสอนอยู่ที่ศูนย์ศึกษาโลกแห่งโรงเรียนนานาชาติ ในเยนีวา เขาพูดเรื่องการทำให้งานอาสาสมัครเข้มแข็งขึ้นในโลกที่สาม และรายการสุดท้ายเป็นปาฐกถานำของซูซาน ยอร์ช หญิงชาวอเมริกันที่มีชื่อมาก หากบัดนี้พำนักอยู่ในฝรั่งเศส พูดเรื่องอาหาร ความอดอยากและการช่วยเหลือเวลาเกิดภาวะฉุกเฉิน

จบปาฐกถานำแต่ละรายการ มีการซักถาม อภิปรายกัน แล้วแยกกลุ่มย่อยว่าด้วยปัญหาต่าง ๆ ดังต่อไปนี้ คือ ๑) การวางแผนพัฒนาระหว่างภาวะฉุกเฉินที่เกิดวิกฤตการณ์ทางด้านผู้ลี้ภัย ๒) หน่วยงานเอกชนกับงานด้านวางแผนพัฒนาสำหรับผู้พลพในประเทศต่าง ๆ ๓) ผู้พลพกับการมีส่วนร่วมในโครงการพึ่งตัวเอง ๔) การรวมศูนย์สำหรับประชาชน ๕) การบริหารงานพัฒนาของหน่วยงานเอกชน ๖) การประสานโครงสร้างของหน่วยงานเอกชนในระดับชาติและระดับภูมิภาค ๗) การช่วยเหลือทางด้านอาหาร ๘) ปัญหาประชากร นิเวศวิทยาและอาหาร ๙) ความร่วมมือของหน่วยงานเอกชนในด้านบริการยามฉุกเฉิน

ทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่าเป็นการพูดถึงปัญหาเฉพาะหน้า โดยเฉพาะ

ก็ของแอฟริกา ยิ่งกว่าอะไรอื่น บางกลุ่มพูดอังกฤษล้วน บางกลุ่มพูดฝรั่งเศสล้วน ต่อบางกลุ่มจึงมีล่ามให้พูดได้ทั้ง ๒ ภาษา ข้าพเจ้าเข้ากลุ่มย่อยบ้างไม่เข้าบ้าง หาเวลาว่างเป็นของตัวเองมากกว่า

การมาสัมมนาอย่างนี้ ประโยชน์คือการเข้าประชุมใหญ่ ซึ่งแม้เขาจะแจกเอกสาร ก็ได้ฟังการมติดต่อกัน อันจะหาอ่านไม่ได้ ส่วนการเข้ากลุ่มย่อย ถ้าเราไม่สนใจ ไม่รู้มีประโยชน์ ประโยชน์อยู่ที่พบผู้คนนอกที่ประชุมมากกว่า

อนึ่ง ควรกล่าวไว้ด้วยว่า การประชุมใหญ่นี้ มักมีตากล้องมาจ้างถ่ายภาพ เอาไปลงหนังสือพิมพ์ ออกโทรทัศน์ ฯลฯ ที่ถ่ายรูปเอามาขายเราก็ไม่ใช่่น้อย แต่ก่อนรูปดำขาว เดียวนี้รูปสีสวยดูงดงาม แต่ข้าพเจ้าไม่ใช่คนซื้อรูป ตากล้องพวกนี้ก็เลยอดได้ทรัพย์สินจากคนไทย ซึ่งมีมาประชุมคราวนี้แต่เพียงคนเดียว

๓) ENDA และการรู้จักเซเนกัล

ดังได้กล่าวแล้วว่าข้าพเจ้าได้ติดต่อกับ ENDA มาหลายปี ด้วยเขาเป็นหน่วยงานในแอฟริกา คล้าย ๆ กับ ACFOF ทำอยู่ทางเอเชีย ผู้อำนวยการเขาเคยมาพบข้าพเจ้าที่กรุงเทพฯ แล้วเขาเคยขอให้ส่งคนไปร่วมสัมมนาที่บอมเบย์และอื่น ๆ เมื่อคราวข้าพเจ้าถูกจับ เขาก็กระจายข่าวต่อไปในแอฟริกา

โดยที่สำนักงานใหญ่ของเอนด้า อยู่ที่กรุงดาการ์ ประเทศเซเนกัล ครั้นรู้ว่าจะมาทางนี้ข้าพเจ้าจึงบอกให้เขาทราบ เมื่อเดินทางออกนอกประเทศแล้ว เขาส่งโทรพิมพ์ไปทางกรุงเทพฯ ว่า อยากให้เข้าร่วมสัมมนากับองค์การเขาวันหนึ่ง ซึ่งคิดว่าที่เชิญข้าพเจ้ามาไม่ขัดข้องอย่างน้อยก็ไม่กระทบกับเวลาของทางองค์การเจ้าภาพ

ข้าพเจ้าไม่อาจตอบเขาได้ ด้วยเมื่อได้ข่าวจากเขา กำลังร้อนระ

อยู่ในยุโรป ครั้นมาถึงแอฟริกาเมื่อคืนวันอาทิตย์วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ก็ไม่เห็นมีข่าวจากเขารออยู่ทางโรงแรมที่พัก รุ่งขึ้นวันที่ ๒๐ ตามดูว่ามีใครติดต่อมาไหม ก็ไม่ได้เรื่องเช่นกัน ข้าพเจ้าเห็นว่าอิกว่า จัดสัมมนา และประชุมกลุ่มย่อยทุกวัน แม้วันพฤหัสบดีเช้าว่าง เพื่อพวกประธานกลุ่มจะได้เตรียมรายงานเสนอที่ประชุมใหญ่ในบ่ายวันนั้น และวันศุกร์เช้าว่างเพื่อการประชุมภายในขององค์การสมาชิก แต่เขาก็ไม่ได้จัดรายการทัศนจรอะไร ไปถามสำนักท่องเที่ยวก็พูดกันไม่ค่อยรู้เรื่อง และข้าพเจ้ารังเกียจการไปไหน ๆ กับบริษัทพวกนี้นัก เพราะไม่ช่วยให้รู้จักวัฒนธรรมและคนพื้นเมืองเลย เป็นอันชะตากรรมคงได้เห็นแค่โรงแรมในละแวกริมทะเลห่างสนามบินมา ๑ กม. และห่างตัวเมืองไป ๑๔-๑๕ กม.เท่านั้นกระมัง คนที่มาประชุมหลายคน พอใจเช่นนั้น บางคนว่าจ้างแท็กซี่เข้าเที่ยวดูเมือง ได้เห็นอย่างผิวเผิน

ที่จริงอิกว่า เชิญพวกเรามา ๑ สัปดาห์ หอมดรายการวันศุกร์แล้ว เขาขอให้ไปเป็นแขกของเขาต่อ วันเสาร์และอาทิตย์ที่ ๒๕-๒๖ เขาจะจัดรายการทัศนจรให้ได้เห็นหมู่บ้าน ตัวเมือง มากออกไป แต่ก็ดูไม่มีใครอยู่ได้ ข้อเสียของการมาประชุมไกล ๆ เสียค่าเครื่องบินแพง ๆ ก็ตรงที่พวกเรามีเวลาไม่ได้ ต้องรีบกลับหรือไปที่อื่นต่อแทบทั้งนั้น นับว่าน่าเสียดาย เมื่อข้าพเจ้าไปอาเยนติน่า ก็น่าจะแวะดูเมืองอเมริกาละตินอื่น ๆ แม้จนจังหวัดอื่น ๆ ของประเทศนั้น แต่ก็ต้องรีบกลับ เมื่อไปแอฟริกาครั้งแรก เคราะห์ดีได้ค้างคืนยา แทนซาเนีย และเอธิโอเปีย นอกเหนือแชนเบียออกไป โดยมีบาทหลวงที่ประเทศนั้น ๆ นำเที่ยวอยู่บ้าง แต่ก็ควรมีเวลาดูแอฟริกายิ่งกว่านั้น หากเวลาไม่อำนวย

มาเซเนกัลดราวันก็มีเวลาเพียงอาทิตย์ที่ ๑๙ ถึงศุกร์ที่ ๒๔ พอจะปลีกเวลาจากที่ประชุมได้บ้าง บางเช้า บางบ่าย ถ้ามีใครพาให้รู้จักบ้านเมืองมากออกไป ก็คงจะดี เพราะเจ้าภาพเขาอุ่น คนพื้นเมืองที่มา

ประชุม ก็ยังไม่คุ้นกัน ทั้งภาษาเป็นอุปสรรคอยู่ด้วย

ขณะที่กำลังครุ่นคิดอยู่ในช่วงบ่ายวันอังคารที่ ๒๑ ก็พอดี มีศาสตราจารย์หนุ่มชาวฝรั่งเศสเข้ามาทัก ตามชื่อแซ่ข้าพเจ้าได้ถูกต้อง เขาว่าเขาสอนอยู่มหาวิทยาลัยดาการ์ คณะเศรษฐศาสตร์ และเป็นสมาชิกของเอนต้า ตัวผู้อำนวยการ (Jaque Bugnicout) สั่งให้นักหนาให้มาพบข้าพเจ้าให้ได้ เพราะพี่แกมีกิจต้องไปปารีส คลาดกับข้าพเจ้าเสีย ตัวเขาชื่อฟิลิป เองเกลฮาร์ด Phillippe Engelhard (ออกจะเป็นลูกผสมเยอรมันอยู่สักหน่อย) โทรศัพท์มาหาข้าพเจ้า แต่วันจันทร์ที่ ๒๐ แต่ทางโรงแรมบอกว่าไม่มีชื่อข้าพเจ้า เขาจะฝากข้อความไว้ ก็สนใจทั้ง ๆ ที่เขาเองก็ยุ่งกับงานสอน งานวิจัย จึงลงเสียงมา พอเห็นข้าพเจ้าก็นึกว่าใช่ จึงดีใจนัก คืนนั้นเขาโทรศัพท์ทางไกลรายงานไปยังผู้อำนวยการที่ปารีสทันที และเราวางแผนทำการร่วมกัน เพื่อประโยชน์ของทั้งสองฝ่าย

รุ่งขึ้น วันพุธที่ ๒๒ ฟิลิปมาหาข้าพเจ้าแต่เช้า เขาร่วมฟังปาฐกถา นำ ของซูซาน ยอร์ช สตรีอเมริกันผู้มีชื่อเสียงมาก แล้วเขาพาข้าพเจ้าเข้าเมือง ให้ได้รู้จักชาวอาฟริกันพื้นเมืองมากออกไป คนหนึ่งชื่อแมกซมิลเลียน สักหน้า Maximilion Sagna เคยเป็นอาจารย์มหาวิทยาลัยมาเหมือนกัน แต่บัดนี้เป็นที่ปรึกษาทางวิชาการของกระทรวงวัฒนธรรม โดยเป็นสมาชิกของเอนต้าอยู่ด้วย เขามาอื้ออึงด้วยดี เพราะเขาเคยไปกรุงเทพฯ และแวะไปที่สำนักงานข้าพเจ้าหากไม่พบตัว จึงมาพาไปซื้อของในตลาดย่านของชาวพื้นเมืองให้ได้ติดตามกันสนุก และเขาพาไปกินอาหารกลางวัน อย่างฝรั่งเศสพื้นเมือง อันหนักท้องเที่ยวไม่อาจเข้าไปได้ คือลักษณะร้านโทรม ๆ แต่ข้างในจัดอย่างเหมาะแก่บรรยากาศเมืองร้อนในทะเลทราย โดยได้กินไวน์และเมนูแบบฝรั่งเศสแท้ อร่อยและไม่แพง

การขับรถเข้าเมือง ก็เล่นและขายทะเลเข้าไป จดงามนัก บ้านคนรวยปลูกสวนงาม มีกระท่อมคนจนๆ พังๆ อยู่คั่นเป็นตอนๆ พันสนามบินไปไม่เท่าไร ก็เป็นอาคารของพวกสถานทูต รวมสถานทูตไทยด้วย เห็นรั้วต้นไม้งามดี ตึกเดี่ยวๆ ชั้นเดียวน่าสบาย แต่การงานจะเป็นอันใด สงสัยอยู่ ที่จริงเมืองนี้คนไทยคงไม่ค่อยมา น่าที่ข้าพเจ้าจะเข้าไปเยี่ยมคำนับ แต่ไม่รู้จักใคร เกรงเขาจะตกใจกันจึงระงับไว้เสีย.

ได้แวะเข้าดูมหาวิทยาลัย ก็แบบเมืองขึ้นของฝรั่งเศสทั่วไป ไม่ใหญ่นัก นักศึกษาประมาณ ๗,๐๐๐ คน จัดบริเวณงดงามดี แต่การเรียนการสอนจะติขนาดไหนน่าสงสัยอยู่เหมือนกัน ทุกอย่างใช้ภาษาฝรั่งเศสหมด คนที่พาข้าพเจ้าไป ทั้งฟิลิปและแมกซมีเลี่ยนก็พูดอังกฤษไม่ค่อยได้ หากข้าพเจ้าชักอินทรีย์แก่กล้าขึ้น จึงพูดไปเป็นอังกฤษ เขาตอบมาเป็นฝรั่งเศส ก็พอฟัง

การเรียนการสอนเป็นฝรั่งเศสนั้น ก็จำเป็นของประเทศเมืองขึ้น แม้เป็นอิสระแล้ว อย่างมาเลเซียก็เพิ่งใช้ภาษาพื้นเมืองสอนที่มหาวิทยาลัยแห่งชาติเมื่อเร็ว ๆ นี้เอง โดยมหาวิทยาลัยมลายูใช้ภาษาอังกฤษเป็นพื้นมาแต่แรก แม้ในศาลก็เช่นกัน ในรัฐสภาก็ให้พูดได้ทั้ง ๒ ภาษา อย่างอินเดียก็ทำนองนั้น ซึ่งก็น่าเห็นใจ ถ้าให้อินเดียพูดภาษาอื่น ๆ นอกจากอินเดียและอังกฤษ คงต้องหาลำบากกันแน่ แม้เซเนกัลนี้เองจะมีประชากรเพียง ๖-๗ ล้าน ก็มีภาษาหลักถึง ๖-๗ ภาษาเข้าไปแล้ว จึงต้องใช้ภาษาฝรั่งเศสเป็นภาษาประจำชาติอยู่เอง ความดี หรือความเลวของจักรวรรดินิยม ก็คือมารวมชาติให้อย่างจริง ๆ หรืออย่างปลอมก็สุดแท้

ทั้งประเทศ ประชาชนพลเมืองน้อยกว่าราษฎรในกรุงเทพฯ แม้กระนั้น เขาก็จัดได้ดีกว่าเรา เขามีกระทรวงกระจายงานออกจากส่วนกลาง Ministry of Decentralization ควบคู่ไปกับกระทรวงมหาดไทย Ministry of the Interior เขากำลังคิดจะตั้งกระทรวงสันติภาพขึ้น

ควบคู่กับกระทรวงกลาโหม และตำรวจเอาอย่างสวีเดน ให้มีกระทรวง
ที่ติดต่อกับหน่วยงานเอกชน โดยเป็นตัวแทนสนุน เอื้ออาทร แทนการ
ควบคุมดูแล กวดขันหรือบังคับบัญชาอย่างของเรา และบางประเทศ
พึงเสียดูราษฎรไม่เกลียดรัฐบาลเท่าไรนัก แต่ที่มาไม่กี่วัน และอุปสรรค
ทางภาษา อาจพึงผิดไปได้

ประชากร ๖-๗ ล้าน อยู่ในเมืองหลวงถึง ๑ ล้าน นี่ก็คือวิกฤติการณ์
ของประเทศด้อยพัฒนาทั่วไป หากเมืองดาการ์จัดงดงาม พอเหมาะแก่
ขนาด แม้จะมีตึกสูงหลาย ๆ ชั้นอยู่บ้าง แต่อาคารส่วนใหญ่ชั้นเดียว
๒ ชั้น ตึกอาคารสถานราชการ สร้างมาแต่สมัยฝรั่งเศส รสนิยมดี
ถนนกว้างแผนผังดี มีต้นไม้ขึ้นร่มรื่นทั้ง ๒ ข้างทาง ทำให้นึกถึงพนมเปญ
สมัยบ้านเมืองดี ก็ออกจะคล้ายอย่างนี้ ถ้าเอาวัดออกเอามัสยิดหรือ
สุเหร่าและโบสถ์คริสต์ใส่แทน ก็เห็นจะปาน ๆ กัน แม้คนส่วนใหญ่จะเป็น
มุสลิม แต่พวกคริสต์ก็มีมาก เพราะฝรั่งเศสให้การศึกษามากกว่า
ดังคริสต์ในเมืองญวนได้เปรียบพวกพุทธฉะนั้น

หนึ่ง เวลาเปรียบดาการ์กับพนมเปญ หลับตาแล้วมามองเห็น
ผ้าเหลืองของพระเถร ให้เห็นพวกมุสลิมแต่งอย่างอาหรับแทน และ
แทนการเคี้ยวหมาก ให้ดูเขาใช้ไม้สีฟันกัน อย่างแขกเคี้ยวไม้ข่อย
ฉะนั้น มีน้ำพันเขาจึงขาว ยิ่งฤดูนี้ เป็นเทศกาลถือศีลอดตอนกลางวัน
(รามาदान) ยิ่งเห็นเขาถือลูกประคำเดินกันมาก บ้างก็อ่านพระคัมภีร์
กูรออ่าน ถึงเวลาก็ลาดกัน ข้างถนนนั้นเอง ปูเสื่อผืน ก้มลงอภิวัตวันทา
พระอัลล้าห์ หาไม่ก็นอนเอกเขนก น่ำอิจฉา

นายแมกซมีเลียน ชาวเซเนกัล เกิดชอบพอกับข้าพเจ้า พาไป
กินอาหารฝรั่งเศส ณ เทียงวันพุธที่ ๒๒ พฤษภาคมแล้ว แนะนำให้รู้จัก
เพื่อนร่วมชาติมากออกไป ขากลับแวะให้รู้จักบ้าน ได้พบลูกเมียแม่ยาย
มากหน้าหลายตา หาไม่กี่ไม่ได้เห็นถึงกันครีวของชาวอาฟริกัน เขากำลัง

อย่างปลาหมอตี แต่บ้านออกจะเป็นสมัยใหม่ไปเสียแล้ว

โดยได้ไปพบเพื่อนนายแมกซิมิเลียน ชื่อนายฟิราม Birame Ndiaye ซึ่งเป็นผู้อำนวยการมหาวิทยาลัยอีกแห่ง ณ เกาะกอเร่ directeur de L'Université des Mutants Gorée ซึ่งจะจัดสัมมนาว่า ด้วยปัญหาการรวมตัวของวัฒนธรรมแห่งคนเผ่าต่าง ๆ ในอาฟริกา ณ วันรุ่งขึ้น (คือพฤหัสบดีที่ ๒๓) ข้าพเจ้าจึงขอไปร่วมด้วย เพราะได้ยินชื่อเกาะนีมานานแล้ว ว่าต้องไปดูให้ได้ ด้วยเป็นศูนย์การค้าสามาก่อน องค์การยูเนสโกขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถานสากล คือไม่ใช่จำเพาะสมบัติของชาติเท่านั้น ทั้งนายฟิรามและนายแมกซิมิเลียนก็ตอบตกลง โดยนายแมกซิมิเลียนอุตส่าห์มารับแต่เช้า วันพฤหัสบดีซึ่งพอดีเป็นวันว่าง ทั้งเข้าไม่มีการประชุมของอีกว่า ถ้าข้าพเจ้าจะไปเกี่ยวกับสำนักทัศนาก็คงได้ แต่จะเหมือนกับไปด้วยคนพื้นเมืองกระไรได้

ประการแรก นายแมกซิมิเลียน พาไปท่าเรือใกล้ ๆ สถานีรถไฟ ซึ่งวิ่งไปได้ทั่วอาฟริกาตะวันตก นอกประเทศเซเนกัลออกไปด้วย ตรงท่าเรือก็มีเรือใหญ่ไปได้ทั่วอาฟริกาและทั่วโลก ด้วยเป็นศูนย์การค้าที่สำคัญแห่งหนึ่ง เรารอที่ร้านกาแฟเล็ก ๆ ซึ่งหญิงแก่ชาวฝรั่งเศสเป็นเจ้าของ มีปาวชาผิวดำคอยรับใช้ เหมือนพนมเปญสมัยลอนนอลและก่อนนั้นไม่มีผิด คนฝรั่งเศสวดเหล้ากันแต่เช้า เราสั่งกาแฟมากินกับขนมปังฝรั่งเศส แล้วนายฟิรามจึงตามมา เขาสั่งไส้กรอกฝรั่งกินกับขนมปังและเบียร์ โดยปากฐของเขาก็นั่งร่วมโต๊ะเราด้วย หมอนี่พูดอังกฤษได้ เพราะเคยทำงานบีบีซี อยู่ที่กรุงลอนดอน หลังข้าพเจ้าราว ๆ ๑๕ ปี เขาเข้ามาโอภาปราศรัยด้วยดี มีแฟนสาวผิวดำไปด้วย ตัวเขาเป็นนักหนังสือพิมพ์ท้องถิ่น และเป็นนักข่าวให้บีบีซีด้วย

พอ ๑๐.๐๐ น. เรือเล็กก็ออก บรรทุกคนโดยสารแน่น วิ่งออกจากฝั่งไปไม่ถึงครึ่งชั่วโมงก็ถึงเกาะกอเร่ ซึ่งเล็กและงาม มีประชากรเพียง

๑,๐๐๐ คนเศษ มีวัด มีโรงเรียนและมีมหาวิทยาลัยที่ว่ำนี่ เขาคุยว่าประเทศนี้มีมหาวิทยาลัยเพียง ๒ แห่ง แห่งใหญ่อยู่ในเมืองหลวง แห่งเล็กอยู่บนเกาะนอกเมืองออกมา ถ้าพูดภาษาของเรา ๆ นี่คือสถาบันวิจัยใช้เป็นที่ประชุมสัมมนาทางวิชาการ เพราะไม่มีอาจารย์ ไม่มีนักศึกษา เป็นที่ลี้ภัยของชาวแอฟริกา ในการสร้างสรรค์ประเทศมากกว่า แต่คำว่า University ใช้กันผิด แม้มหาวิทยาลัยสหประชาชาติ ก็เป็นไปโดยนัยนี้ แม้จะใหญ่กว่าและกว้างไกลกว่ามากก็ตาม

เขาบอกให้ข้าพเจ้าเข้าร่วมสัมมนา แต่ ๑๐.๓๐ น. ถึง ๑๔.๐๐ น. แล้วเขาจะเลี้ยงอาหารกลางวันที่บ้านเกาะ ๑๔.๐๐ น. พามาส่งยังแผ่นดินใหญ่ ข้าพเจ้าสู้ไม่ไหว ด้วยบ้ายสองโมงมีประชุมอีกว่า และฟังเขาพูดกันสามชั่วโมงเศษโดยไม่มีสำเลย เห็นจะเหลือรับ แม้จะหนีออกเดินดูเกาะก็แค่แนวคันตาย เดินสักชั่วโมงก็เหนื่อยก็ท้อ จึงขอตัวเขา เผอิญเห็นเพื่อนฝรั่งเศสจากออสเตรเลียและสวีเดนซึ่งมาสัมมนาด้วยกัน เดินดูโบราณสถานบนเกาะนั้น จึงลาเพื่อนแอฟริกัน แยกมาเป็นนักทัศนจำจรดูป้อมปราการต่าง ๆ ดูทิวทัศน์ต่าง ๆ และซื้อของพื้นเมืองบ้างตามอัธยาศัย

ที่จริง พวกอาหรับค้าทาสก่อนฝรั่ง แม้ศาสนาอิสลามจะห้ามการกดขี่ข่มเหงทาส แต่ทาสก็มีอยู่ ที่เกาะนี้ฝรั่งเอาชาวแอฟริกันไปเป็นทาสที่อเมริกานั้นแล เผอิญมีเด็กอเมริกันดำมาเที่ยวอยู่ด้วย เห็นทีจะเป็นเชื้อสายของบรรพบุรุษที่ไปจากเกาะนี้ก็ได้

ณ ที่ไว้ทาส ต่อมาฝรั่งเศสแปลงเป็นป้อมปราการ บัดนี้ประเทศเซเนกัลกำลังทำเป็นพิพิธภัณฑ์หากยังไม่แล้ว และอเมริกันเองก็เปิดสถานกงสุลเป็นครั้งแรกในประเทศนี้ บนเกาะนี้เมื่อปี ๑๘๘๓ เพิ่งฉลองครบ ๑๐๐ ปี เมื่อปีก่อนนี้เอง เขารักษาสถานกงสุลไว้ให้อยู่ในสภาพดี

เราสี่คน แฮ่มม ๑ ฝรั่งเศส ๒ ไทย ๑ เดินดูจนทั่ว ขึ้นไปบนยอดเขา เขาเคยทำบ้อมปราการไว้อีกทาง เพื่อสู้สงครามโลกครั้งที่ ๒ ดูน่ากลัวกว่าบ้อมปราการแรก ในคุกไวท์าสเดิม แต่มองเห็นท้องทะเล เห็นชาวประมง เห็นคนเล่นเรือใบ และเห็นเรือเดินสมุทรใหญ่ ๆ หลายลำ ทั้งยังเห็นเมืองดาการ์อย่างไม่ไกลไปมากนัก นับว่าได้พักผ่อนหย่อนใจอย่างสบายอารมณ์ สักชั่วโมงครึ่งก็ลงเรือข้ามกลับมาแผ่นดินใหญ่

ฝรั่งเศสพวกที่ไปด้วย อยากหาร้านอาหารพื้นเมืองกิน ข้าพเจ้าเลยกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญ พาไปกินอาหารร้านฝรั่งเศส ที่เพื่อนชาวเซเนกัลพาไปเมื่อวาน เจ้าของร้านรู้จักดี นี่ถือว่าเป็นแขกของเอนด้า จะไม่คิดค่าอาหารเอาเสียด้วยซ้ำ และแล้วก็ไปเจอพวกสมาชิกเอนด้าที่นั่นหลายคน รวมทั้งฟิลิปและเพื่อนชาวอาหรับ และชาวแอฟริกา หากคุยกับเขานานไม่ได้ ต้องกลับมาประชุมภาคบ่าย

เย็นคณะผู้แทนจากใต้หวันเลี้ยงกรรมการ ICVA และกรรมการหน่วยงานเอกชนทางด้านพัฒนาของเซเนกัล ซึ่งเป็นเจ้าภาพร่วม Councail des Organisations Non-Gouvernementales d'Ahui du Developpement เขาเชิญชาวเอเชียด้วยเพียง ๒ คน คือฟิลิปปินส์และไทย ด้วยเขาคงเห็นมีเชื้อจีนด้วยกันทั้งคู่ เขาพาไปเลี้ยงร้านญวนข้าง ๆ โรงแรม โดยเจ้าของเป็นลูกจีนโพ้นทะเลเกิดที่เวียดนาม แล้วอาสาเป็นทหารฝรั่งเศส ตามเคอโกลไปรบในแอฟริกา เมื่อเสร็จมหาสงครามคราวที่แล้ว แล้วมาตั้งรกรากอยู่ประเทศนี้ ๔๐ ปีเข้านี้แล้ว

ค่ำ มิงงานแสดงวิพิธทัศนา ระบายพื้นเมืองที่โรงละครแห่งชาติ เขาเชิญรัฐมนตรี ข้าราชการ และทูตานุทูตมาดูด้วย เป็นการแสดงจำเพาะสำหรับพวกเรา ได้เข้าเมือง เห็นดาการ์ยามราตรี และได้ชม ได้ฟัง ศิลปการดนตรี ตลอดจนการละครของเซเนกัล ซึ่งดูจะเน้นหนักที่เครื่องดี ยิ่งกว่าดีดีดี ใช้กลองเป็นพื้น มีสิ่งหนึ่งซึ่งดูจะ

อยู่ระหว่างระนาดกับโปงลาง ฟังดูเพราะดีเหมือนกัน แต่อย่างเรา ๆ ออกจะแสบแก้วหูยิ่งกว่าจ๊ว และเด่นมากกว่ารำ ชนิดที่เรียกว่าเหนื่อยไม่ใช่นายนาฏ โดยวิวัฒนาการนี้ผันแปรมาเป็นแจ๊ส และการเต้นแท็ปของฝรั่งเศสเอง

โรงละครเขา ไม่สวยงามอันใด ก็แบบโรงละครแห่งชาติของชาติด้อยพัฒนาทั่วไป เสียตายที่ไม่ได้เอาอย่างฝรั่งเศสไว้ในแง่นี้ ดูเสร็จก็เหนื่อยและหิวน้ำ เริ่มสามทุ่มครึ่ง เลิกเอาร่วม ๒ ยาม กว่า จะกลับถึงโรงแรมและได้เข้านอนก็ออกจะดีกอยู่

รุ่งขึ้นวันศุกร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม เป็นวันที่ข้าพเจ้าจากบ้านเมือง มาครบ ๑ เดือนพอดี และก็ต้องจากประเทศนี้กลับยุโรป แต่ยังไม่ได้กลับถึงบ้าน

รายการของ “อิดว่า” เขาประชุมสมาชิกกันภายใน ตลอดเข้า พวกเราที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ มีอิสระเสรีที่จะไปไหน ๆ ได้ ข้าพเจ้า รับนิมนต์ “เอนด้า” (ENDA) ไว้ ต้องไปพูดเรื่องการพัฒนาในเอเชีย และเอเชียอาคเนย์ ในแง่ของหน่วยงานเอกชน นับเป็นการแลกเปลี่ยนทัศนะทางวัฒนธรรมข้ามทวีป ซึ่งก็ดีเหมือนกัน มาคราวนี้ที่แล้ว ๆ มา ได้แต่ฟัง ก่อนกลับได้เทศน์เสียบ้าง นับว่าหายกัน ข้อเสียก็คือ เขาหาลำมได้ยาก แลพูดกัน ณ ที่ทำงานของเขา โทรศัพท์เข้ามาทวนอยู่เรื่อย แต่เอนด้าคนเขากว่า ๕๐ มีชาวอาฟริกันสนใจฟังมากพอสมควร ฝรั่งเศสด้วย พูดกันที่ระเบียงตึก ได้ต้นไม้ อากาศคล้าย ๆ หน้าหนาวของเรา ออกจะใกล้เคียงบรรยากาศสันตินิกันด้นเข้าไปมาก หากพวกอาฟริกันไม่คุ้นกับเอเชีย ฟังเรื่องศาสนา การพัฒนาและวัฒนธรรมของเราดูเข้าใจยากจริง ๆ ยิ่งต้องผ่านล่าม ยิ่งลำบากมากขึ้น แต่คนฝรั่งเศสเข้าใจไว หากไม่เห็นด้วย เียงกันต่อที่ร้านอาหาร เริ่มราว ๆ เพลกว่าจะแล้วเสร็จก็บ่ายสามโมง กลับมาไม่ทันพิธีปิดงานของอิดว่า

ก่อนกลับมาโรงแรม วานเขาให้ไปซื้อเทปเพลงอาฟริกกันพื้นเมือง มาด้วย ๑ ดับเบิล เจ้าภาพแถมให้อีก ๑ ที่จริงตอนนี้กำลังมีหนังอาฟริกกัน ที่รัฐมนตรีคณะนี้เป็นผู้เขียนบทฉายอยู่ตามโรง เขาอยากให้อู แต่รู้ภาษาฝรั่งเศสไม่ไหว และไม่มีเวลาเลยต้องกลับมา เสียใจอยู่อย่างที่ไม่ได้กินอาหารพื้นเมืองเลย ได้แต่กินอาหารฝรั่งเศสและเอเชีย

ฝรั่งเศสคนหนึ่งทำงานอยู่ปลายแดนมาดักการ์พอดิ มาฟังข้าพเจ้าพูด เกิดชอบใจ อยากชวนไปดูงานพัฒนาของเขา ซึ่งทำ ๓ ประเทศทางสุดเขตแดนของประเทศนี้ ต้องว่าแท็กซี่ขนาดใหญ่ไปอย่างไทย ๆ เสียคนละ ๔๐๐ เหรียญ นั่งคันละ ๔ คนหรือ ๒๐ คน ๑๖-๑๗ ชั่วโมงถึง พังดูลทางโน้นร้อนจัดอุณหภูมิราว ๆ ๑๐๐ องศาฟาเรนไฮท์เศษ อาหารการกินขาดแคลนมาก ทำให้อยากไปเห็น แต่สนใจด้วยเวลา แม้เมืองแซงต์หลุยส์ ที่ฝรั่งเศสมายึดครองไว้เป็นแห่งแรก ห่างจากดาการ์ไปไม่กี่ชั่วโมงก็ไปไม่ได้

นอกไปจากนี้แล้ว ยังมีแซมเบียของอังกฤษ คั่นกลางระหว่างเซเนกัล ทำให้เป็นประเทศออกแดด ทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม และภาษา ยิ่งกว่าไทยและลาวเสียอีก นี่คือผลแห่งจักรวรรดินิยมโดยแท้

ถ้าอยู่นาน ได้อ่านอะไรมากออกไป ได้ฟังทัศนะต่าง ๆ หลายอย่างขึ้น และได้เห็นมากขึ้น คงได้รับรู้กว้างขวางขึ้น แต่สนใจจริง ๆ หากในช่วงการสัมมนาเข้าวันนี้ ไปได้สามชาวอเมริกันนิโกรซึ่งเคยทำงานสถานทูตไทย เจ้าหล่อนบอกว่าชาวไทยเป็นที่นิยมกันมากในเมืองนี้ ชนชั้นสูงกินข้าวดี ๑ ของไทยทั้งนั้น ข้าวชั้นเลวก็ขายสู่ชาวพื้นเมืองทั่ว ๆ ไป สถานทูตไทยได้ผลทางเศรษฐกิจ การเมืองและวัฒนธรรมกับประเทศนี้มาก เจ้าหล่อนเลยถือโอกาสโทรศัพท์ไปสถานทูต คุณหญิงทูตก็มีแง่ใจ ชวนข้าพเจ้าไปกินข้าวเย็น ก่อนขึ้นเรือบินออกจาก

เซเนกัล นับว่าน่าชอบใจ

๑๙.๐๐ น. สถานทูตส่งรถมารับ พาไปยังบ้านพักทูต ซึ่งเชิญข้าราชการและภรรยาอีก ๒ คู่ เลี้ยงอาหารไทยอย่างเต็มที่ ท่านทูตบ่นเสียดย ว่าถ้าได้พบกันก่อนนี้ คงบริการได้ดีกว่านี้ เพราะทางนี้ไม่ค่อยมีคนไทยไปมา กินอาหารและคุยกันอยู่สักสามชั่วโมงเห็นจะได้ พอได้เวลาก็ลาบรรดาเจ้าภาพไทยมาขึ้นเรือบิน สถานทูตส่งรถมาส่งจนถึงสนามบิน ซึ่งกำหนดออกก่อนสองยาม ๑ นาฬิกา ทั้งนี้ เพื่อไม่ให้สับสน หากไม่เป็นวันใหม่ไปแล้ว ก่อนหน้านั้น Air Afrique ออกก่อน ของข้าพเจ้า Air France เรือบินออกดี ๆ อย่างนี้ก็ดี โดยที่สถานทูตและโรงแรมที่เราพักอยู่ใกล้สนามบิน จึงไม่ถูกรบกวนด้วยเสียงเครื่องบินมากนัก โดยที่สนามบินนี้ เครื่องบินขึ้นลงน้อยอยู่ด้วย แต่ท่าอากาศยานก็แน่นและละเทะยังกับตลาดโบ๊เบ๊ คืออย่างเดียวกันที่ไม่ต้องเสียภาษีค่าท่าเรือบิน พอตตรวจคนออกจากเมืองได้ มาพัก ณ ห้องผู้โดยสารขาออก ก็เจอเพื่อนร่วมสมมนานอีกหลายคน ที่ขึ้นเครื่องบินเดียวกันก็มี ขึ้นเครื่องแอฟริกาที่ออกก่อนราว ๆ ๑ ชั่วโมงก็มี นอกนั้นค้างอีกคืนกลับวันเสาร์

ข้าพเจ้าเองมาประเทศนี้เพียง ๕ วัน ๕ คืน พอรู้พอเห็นอะไรอยู่บ้าง แม้จะยังไม่กระจ่างก็สมควรเขียนเล่าสู่กันฟัง ด้วยประการฉะนี้

ภูฐาน ไมไซฝรั่งเศส

1) CCFD

ที่เขียนตัวฝรั่ง เพราะออกเสียงอย่างฝรั่งเศสว่า เซเซเอฟเด ออกอย่างอังกฤษก็ ซีซีเอฟดี เป็นอันให้อ่านกันเอาเองก็แล้วกัน ดังคงจะจำได้ว่าคำเต็มเขาคือ Comite Catolique Contra La Faim et pour le Developpement คณะกรรมการคาทอลิกต่อต้านความอดอยากและเพื่อการพัฒนา ซึ่งเชิญข้าพเจ้ามาฝรั่งเศสแต่แรก และขอให้แะอีกครั้ง

ระหว่างข้าพเจ้าไปเซเนกัล เขาประชุมกันกับพวกชาวต่างประเทศที่มาจากประเทศต่าง ๆ ๓๙ ประเทศ เบ็ดเสร็จจรว ๆ ๕๐ คน ณ ปราสาท Montuillargenne ห่างปารีสออกไปราว ๆ ๔๐ กม. คือจับให้อยู่ด้วยกัน ๖ วัน ๖ คืน รวมพวกที่มาไม่ทันสัปดาห์แรกด้วย มีฟิลิปปีนส์ อาฟกานิสถาน บังคลาเทศ ปากีสถาน เป็นต้น พุดกันถึงปัญหาของฝรั่งเศสสำหรับพวกที่ได้ไปเห็นมาอย่างที่ข้าพเจ้าไปมาแล้วราว ๆ ๑ สัปดาห์นั่นเอง จากนั้นก็พุดถึงปัญหาของกันและกันให้คณะกรรมการ CCFD และให้กันและกันฟัง เพื่อหาทางแก้ไขร่วมกัน จากนั้นก็เตรียมงานใหญ่

ซึ่งจะประชุมร่วมกับตัวแทน CCFD จากสังฆมณฑลต่าง ๆ ทั้ง ๑๐๐ ทิวฝรั่งเศส ซึ่งจะส่งผู้แทนมาราว ๆ สังฆมณฑลละ ๒๐ คนเศษ รวมเด็ก ผู้ใหญ่ คนแก่ ขรราวาส บาทหลวง นางชี เพื่อฉลอง ๒๕ ปีขององค์การ และหาทิศทางใหม่เพื่อร่วมใจ ร่วมมือกันพัฒนาตามอุดมการณ์ที่ตั้งไว้ เมื่อเสี้ยวศตวรรษก่อน ทราบว่าการร่วมกัน ๖ วันนั้น หนักมาก เคราะห์ดีที่ข้าพเจ้ารอดตัวไป ไปอยู่เสียดาฟริกา มีเวลาเป็นตัวของตัวเองมากหน่อย ไม่มัวแต่เข้าจนสองยามทุกวันทุกคืน จนบางคนแทบทนไม่ได้เอาเลย ฝรั่งเศสเอาจริงเอาจังกันเช่นนี้เสมอ บางทีก็น่าอิจฉา บางทีก็น่าสงสาร

ข้าพเจ้ากลับมาจากเซเนกัลถึงปารีส เข้าวันเสาร์ที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๘ เรือบินลงเวลา ๙.๓๐ น. พอออกพ้นการตรวจคนเข้าเมือง ก็มีคนถือป้ายชื่อรอรับอยู่แล้ว เอาขึ้นรถขับตรงไปยังที่ประชุมใหญ่เลย หมอนี่พูดอังกฤษไม่ได้สักคำ แต่ข้าพเจ้าชักคุ้นสำเนียงฝรั่งเศส และไม่ต้องอายใคร ก็เลยคุยกับแกไปได้ตลอดทาง ทั้งดินฟ้าอากาศก็อำนวย แทบไม่หนาวเอาเลย ดีร้ายจะร้อนกว่าดาการ์เสียซ้ำ แดดแจ่ม น่าชื่นใจ

ที่ประชุมใหญ่ของเขา จัดที่สนามกีฬาประจำจังหวัดแซงต์ เดนิส์ St. Denis ซึ่งเป็นเกาะกลางแม่น้ำแซนส์ห่างปารีสไปเล็กน้อย ดังจึงสดันห่างจากลอนดอนฉนั้น และเมืองนี้ก็คล้ายดังสดันอีกตรงที่มีมหาวิหารใหญ่ เป็นที่ไว้พระศพพระอดีตกษัตริย์ มากมายหลายพระองค์ จนพระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๖ และพระนางมารีอังตัวเนต โดยบางพระองค์ก็ทรงอภิเษกเพื่อเสวยราชสมบัติที่เมืองนี้ แต่บัดนี้พรรคคอมมิวนิสต์คุมเขตเลือกตั้งทางนี้ไว้ได้หมด ส่วนที่ประชุมใหญ่ เขามาเช่าสนามกีฬาของจังหวัดซึ่งใหญ่พอบรรจุผู้คนได้ราว ๆ ๒,๕๐๐-๓,๐๐๐ คน มีที่กินอาหาร มีที่จัดการแสดงต่าง ๆ และมีที่ให้ส้อมแปลได้ โดยสนามกีฬาอยู่บนเกาะแซงต์เดนิส์ กลาง

แม่น้ำ เวลาเดินเล่นเห็นแม่น้ำเซนต์งามดี แต่มีเวลาให้ชมนกชมไม้หน่อย แม้ที่พักก็เป็นปราสาทโบราณ มีแมกไม้ วนา รุกขชาติ รอบ ๆ เห็นภูเขา อยู่ใกล้ ๆ น่าทอดทัศนาเสียนี้กระไร และน้ำเดินเล่นตามบริเวณแถบนั้น อันชวนให้เห็นปราสาทอื่น ๆ อันแปลงเป็นโรงแรมให้คนพักก็มี ที่พวกผู้ดี มีเงินยังรักษาไว้ก็มี แถมนครวยรุ่นใหม่มาชื้อมาปลูกไว้อย่างใหม่ ๆ ก็ไม่น้อย แต่แล้วก็หมดเวลาไปเสียกับการประชุม การพบปะผู้คน และกิจกรรมอื่น ๆ แทบทั้งหมด

ข้าพเจ้าออกจากสนามบินราว ๆ สามโมงเช้า ถึงที่ประชุมก่อน สี่โมง ต้องเข้าห้องน้ำห้องส้วม โทนหนาว สีพื้น ผนัง ด้านหลังของหอประชุม ใหญ่ขึ้นเอง ก่อนนั้นใคร ๆ เข้ามาตก ทั้งหนุ่มทั้งสาวเข้ามาจับกอดแบบ ฝรั่งเศส คงหมิ่นชู้พันกันพิลึก แต่จะห้ามเขาไว้กระไรได้

คราวนี้ เขาเปลี่ยนล่ำมาให้ใหม่ เป็นผู้ชายนักเรียนมหาวิทยาลัย เช่นกัน แต่หมอนี่ไม่แต่เรียนภาษาอังกฤษหากรู้ภาษาจีนด้วย เคยไปอยู่ เมืองจีนมาปีหนึ่ง ก่อนไปเริ่มเรียนภาษาจีนกับคุณวาทินี (พนมยงค์) สายประดิษฐ์ แต่เขาไม่รู้จักท่านปรีดี แสดงว่าบุตรไม่ได้อดสรวพคุณ ของบิดา สอนแต่ภาษาอย่างเดียว แต่เขาก็นับถือครูคนไทยของเขามาก

พิธีประชุมเริ่มเวลา ๑๐.๐๐ น. ทำโก๋ห้วน แปลก แหวกแนว ให้ทุกคนมีส่วนร่วมนับว่าเข้าที่ดี พอเที่ยงเสร็จภาคเช้า เขากำหนดให้ข้าพเจ้า ให้สัมภาษณ์หนังสือพิมพ์ และมีการออกอากาศทางวิทยุ แถมนให้เขียนลง หนังสือพิมพ์ของเขาเอง ซึ่งออกในที่ประชุมทุกวัน รายการภาคเช้าที่พูด ถึงปัญหาในโลกก็มีรูปข้าพเจ้าคราวถูกจับ ดูจะกลายเป็นพระเอกย่อย ๆ ไป ใคร ๆ รู้จักทั้งนั้น

จำได้ว่าเมื่อไปประชุมที่ไอร์แลนด์ร่วม ๓ ปีก่อน เขานำเรื่อง คาร์ล คาสป้า ถูกจับที่ฟิลิปปินส์เป็นเรื่องใหญ่ นี่เคราะห์ดี ข้าพเจ้า หลุดออกมาแล้ว หาไม่คงเป็นเรื่องใหญ่ในรายการประชุมคราวนี้ทีเดียว

นับว่ารัฐบาลฉลาดที่ปล่อยข้าพเจ้าเสียแต่เนิ่น ๆ

หลังอาหารกลางวัน แยกประชุมกลุ่มกันเป็นภาค ๆ ของโลก และต้องแยกย้ายกันไปประชุม ให้ไปได้ดินบ้าง ข้าพเจ้ามีติดกับพวก ผู้สื่อข่าวอยู่ ต้องขึ้นแท็กซี่ตามไปที่หลัง

เดิมเขาจะให้ข้าพเจ้าเข้ากลุ่มอาฟริกัน พูดเรื่องปัญหาการพัฒนา ในแง่ของศาสนาและวัฒนธรรม โดยโยงประสพการณ์จากเอเชีย ข้าพเจ้าขอตัว เพราะพูดเรื่องนี้ในฝรั่งเศส และที่เซเนกัลมาหลายหนจนเวียน แล้ว ทั้งท่านสังฆราชบุญเลื่อน หมั้นทรัพย์ ก็พูดเรื่องเดียวกัน จะไปฉายซ้ำทำไมอีก จึงขอเขาย้ายไปอยู่กลุ่มโลกที่ ๑ ซึ่งรวมยุโรป อเมริกาเหนือ และญี่ปุ่น เขากำหนดพูดเรื่องการลดอาวุธ สันติภาพและการพัฒนา แม้ข้าพเจ้าจะไม่ได้ขึ้นเป็นผู้นำอภิปราย แต่ได้ลุกขึ้นพูดในฐานะผู้ฟัง โดยพูดแรง ๆ ไปหลายคำ ดูพรรคพวกจะชอบใจกันมาก ถึงกับมีคนมาเชิญไปประชุมร่วมปลายปีนี้ ที่เมืองสตรัสเบิร์ก ทางใต้ของฝรั่งเศส ซึ่งจะจัดสัมมนาว่าด้วยปัญหาการลดอาวุธโดยเฉพาะ วันรุ่งขึ้นก็มีกลุ่มนี้ ต่ออีก และมีคนมาเชิญข้าพเจ้าไปนำเสนอหนาอีกด้วย

หลังจากประชุมกลุ่มของแต่ละภูมิภาคแล้ว ก็กลับไปยังที่ประชุมใหญ่ เพื่อกินอาหารเย็น ซึ่งเขาแจกบัตรให้กินแซนด์วิชกันอย่างง่าย ๆ อาหารกลางวันดีหน่อย แต่เทียบกับมาราวแรก อาหารเลวลงซึ่งก็ต้องเห็นใจเขา เลี้ยงคนร่วมสามพัน ดินนักกียอบแยบ ทั้งพูดถึงปัญหาความอดอยากของโลกที่สาม จะกินคืออยู่ดีกระไรได้ แม้อยู่ในปราสาทก็เป็นโรงแรมชั้นกระจอกไปแล้ว ห้องหับแย ห้องส้วมอยู่ข้างนอก บางคนไม่มีห้องน้ำในห้อง หากไม่ก็ต้องนอนรวมกับคนอื่น ที่จริงถ้าเขาจัดให้มีอาหารของโลกที่สาม ให้ชาวฝรั่งเศสลิ้มรสได้บ้างจะดี นี่ที่แกล้งกินแต่อาหารฝรั่งเศสกันล้วน ๆ

คำ เขามีเต้นรำทำเพลง สนุกกันตามประสาฝรั่ง ข้าพเจ้าอดนอน

มาทั้งคืน ด้วยนอนไม่หลับบนเรือบิน แล้วแกร่อยู่ทั้งวัน แต่เขาไม่เลิกงานกันจนสี่ทุ่มครึ่ง กว่าจะหลับจะออกก็ห้าทุ่ม ถึงที่พักเอาราว ๆ สองยาม กว่าจะได้ขึ้นเตียงก็ตกตี ๑ นับว่าอ่อนเปลี้ยเพลียกายเต็มที แต่ก็ตั้งใจที่ได้ทำประโยชน์อะไรบางอย่างได้บ้างกระมัง

เช้าวันรุ่งขึ้นที่ ๒๖ พฤษภาคมเป็นวันอาทิตย์ ที่เรียกเป็นภาษาอังกฤษว่า Whit Sun คือวันที่พระเจ้า เสด็จลงมาจากสวรรค์ ๕๐ วัน หลังจากที่พระเยซูฟื้นคืนชีพ เป็นเหตุให้นักบุญเปโตรได้พลังในการสร้างศาสนจักร วันจันทร์ เรียกว่า Whit Monday เป็นวันหยุดราชการ ด้วยเหตุนี้ คนฝรั่งเศสจึงมาประชุมร่วมกันได้ ๓ วันติด ๆ กัน

พวกเราต้องตื่นแต่ย่ำรุ่ง รอดอกโมงเช้า แยกไปประชุมกลุ่มย่อยต่าง ๆ ตามอาคารสถานที่ของศาสนจักรในกรุงปารีส ส่วนสังฆราชบาทหลวงแยกไปประชุมเป็นต่างหาก ข้าพเจ้าเข้ากลุ่มอาฟริกา เอเชีย เรื่องปัญหาการเมือง ซึ่งเนื่องด้วยการพัฒนา เขาให้เป็นทีปรึกษาสำหรับคนฝรั่งเศส โดยมีคนจากอเมริกาละตินอีก ๑ และจากนิวคาลิโดเนียอีก ๑ หูดกันแรง ๆ เพื่อปลุกมโนธรรมสำนึกของฝรั่งเศส ซึ่งก็ดูจะได้ผลอยู่บ้าง

กลางวัน กลับมากินอาหารแล้วว่าง ใครจะดูนิทรรศการ ดูการฉายสไลด์ วีดีโอ เรื่องโลกที่สามก็มี ใครจะจัดรายการสัมมนาตนเองก็จัด ตั้งเรื่องการลดอาวุธก็จัดอภิปรายกันขึ้นอีกในช่วงนี้ ข้าพเจ้าเข้าร่วมกับเขาสักพัก เห็นอากาศดี ก็เลยชวนจรัล ดิษฐาภิขัยกับภรรยาเขา ไปเที่ยววัดวัดประจำเมืองแซงต์ เดนิส์ ซึ่งเป็นวัดเก่าแก่ไม่แพ้หอเตรอดามของปารีส โดยเขาทำพิธีมหาบูชาเหมือนกันที่นั่น เมื่อวันพฤหัสบดี ก่อนข้าพเจ้ากลับมาถึง เสียดยที่ช่วงนั้นอากาศไม่ดี พวกจากโลกที่สามเลยหนาวเย็นกันตาม ๆ

เย็นวันนี้ เขาก็มีมหาบูชา ๓ ณ ที่ประชุมใหญ่ จัดอย่างใหม่ให้

เข้ากับแนวการประชุม นับว่าเป็นการประยุกต์ศาสนพิธีที่น่าสนใจ ข้าพเจ้าเคยประทับใจที่ไอร์แลนด์มาที่ ๑ แล้ว เสียหายที่ไม่ได้เข้าร่วม ณ ปารีส เมื่อเร็ว ๆ นี้ หากไม่มีความคิดมาใช้ในบ้านเราอีกไม่น้อย สมัยนี้ต่างศาสนาควรประยุกต์พิธีกรรมมาใช้ซึ่งกันและกัน โดยคงแก่น ศาสนธรรมของตนไว้ อย่าเอาลัทธิพิธีมาผูกขาดในนามของชาติหรือศาสนาให้หมิ่นขี้พินกันหน่อยเลย

คืนนี้เสร็จพิธีเร็วหน่อย สามทุ่มเศษได้กลับที่พัก สี่ทุ่มเศษก็ได้นอนแล้ว

วันจันทร์ที่ ๒๗ พฤษภาคม เป็นวันเกิดภรรยาข้าพเจ้า เคยขอเขากลับบ้านก่อน เขาขอร้องให้อยู่ต่อ ก็เลยต้องจำยอม แต่เขาก็ดี เอาของขวัญวันเกิดภรรยามาให้กันหลายราย จากสำนักงานใหญ่ด้วย จากสังฆมณฑลที่ไปเยี่ยมมาแล้วด้วย ล้วนให้กันอย่างเป็นส่วนตัว น่าขอบใจเขา

รายการเข้าวันนี้ เขาขอให้ตัวแทนของแต่ละฝ่าย สรุปผลการสัมมนาที่ประชุม แต่ไม่ใช่จากกลุ่มต่าง ๆ ที่ประชุมกันมาแล้ว ข้อสรุปของกลุ่ม เขาเขียนเป็นรายงาน ให้คณะกรรมการพิจารณากันอีกที โดยมีกล่อ่งให้ทุกคนส่งไปออกความเห็นเป็นส่วนตัวได้ทุกเรื่องอีกด้วย

ณ ที่ประชุมใหญ่ เขาให้ ๑ ตัวแทนเยาวชน ๒ ตัวแทนสังฆมณฑล ๓ ตัวแทนคณะกรรมการระดับชาติ ๔ ตัวแทนพนักงาน ๕ ตัวแทนจากต่างประเทศ กลุ่มละสี่ห้าคนออกความเห็นเป็นข้อ ๆ ถึงความประทับใจ ความตกใจที่เผชิญหน้ากัน ความหวังร่วมกัน และทิศทางข้างหน้าขององค์การนี้ เขาจัดดีไม่น่าเบื่อ มีดนตรีสลับเป็นคราว ๆ ก่อนจบภาคเช้า เขาเชิญรัฐมนตรีว่าการกระทรวงพัฒนาและร่วมงานกับเอกชน ซึ่งมานั่งฟังแต่เช้าให้กล่าวปราศรัย แก่พูดอย่างนักการเมือง เรียกเสียงปรบมือได้พอสมควร แต่แกเสียงประเด็น หรือไม่รับปาก

อะไรเลย

ตอนกินอาหารกลางวัน ข้าพเจ้าถามชาวฝรั่งเศสว่า คิดอย่างไร กับถ้อยคำของรัฐมนตรี เขาตอบเป็นเสียงเดียวกัน ว่านักการเมืองก็พูด อย่างนี้ทั้งนั้น เขาว่ารัฐมนตรีคนก่อนเก่งกว่านี้ แต่เก่งเกินไป ประชา- นานิธิจึงปลดออกเสีย แม้หมอนี้จะไม่ค่อยได้ผล ได้รัฐบาลสังคมนิยม อ่อน ๆ ก็ยังดีกว่าได้พวกฝ่ายขวามาเป็นใหญ่ อย่างน้อยพวกนี้ก็ไม่เป็น พิษภัยกับหน่วยงานเอกชนเท่าไรนัก แม้จะสนับสนุนเพียงแคร์ม็ฟปาก ก็ยังดีกว่าขัดขวาง

ช่วงบ่ายเป็นพิธีปิด เป็นการกล่าวคำสำคัญ ๆ โดยประธานพูด เป็นคนสุดท้าย แล้วร้องเพลงร่วมกัน เลิกได้ภายในสี่โมงเย็น โดยมีการ ละเล่นของเด็กสลับฉาก ให้อนุสสติแก่ผู้ใหญ่ในด้านการพัฒนาอยู่ด้วย

ที่ประชุมใหญ่ยุติเพียงนี้ ตัวแทนจากสังคมนิยมต่าง ๆ เดินทาง กลับจังหวัดตน ด้วยวันอังคารต้องทำงานกันแล้ว แต่วันนั้นพวกผู้แทนจาก ต่างประเทศยังประชุมกันอีกทั้งเช้า เมื่อหาบทสรุปและประเมินผล ทำ กัน ณ ปราสาทที่หัก ดังทำมาแล้ว ๖ วันก่อนประชุมใหญ่

โดยที่ข้าพเจ้าขาดไป ๖ วันแล้ว ก็เลยขอขาดไปอีกวัน เสร็จประชุม บ่ายวันจันทร์ที่ ๒๗ แล้วก็กลับมาพักกับเพื่อนชาวคานาดาในปารีส ล่ามมีแก่ใจพานั่งรถใต้ดินมาหลายต่อ กว่าที่จะถึงจุดหมายปลายทาง

๒) จากปารีสถึงกรุงเทพฯ

ล่ามเอาข้าพเจ้ามาส่งที่บ้าน John Ralston Saul ผู้แต่งหนังสือขาย ดี ๒-๓ เล่ม เช่น The Birds of Prey และ Bakur เป็นต้น มีแปลออกเป็นหลายภาษา เจ้าของบ้านเป็นชาวคานาดา คล่องทั้งอังกฤษและฝรั่งเศส บ้านเขาอยู่แถว Odeons ซึ่งมีโรงละครเป็นครั้งแรกในปารีส ชื่อโรงหนัง โรงละครจึงตั้งตามว่าโอเดียนส์กันเป็นแถว โดยที่แถวนี้เป็นถิ่นผู้ดี

มีประวัติศาสตร์เกี่ยวข้องกับพระราชวงศ์ เกี่ยวกับการเมือง ตลอดจน นักเขียน ปัญญาชน ศิลปินรุ่นหลัง ๆ โดยอยู่ฝั่งซ้ายแม่น้ำเซนส์ มีร้านขายหนังสือดี ๆ มาก บ้านเขาเองก็เป็นอาคารสมัยคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ งดงามอย่างมีรสนิยม และขึ้นทะเบียนเป็นโบราณสถาน อันเจ้าของจะแก้ไขแต่งเติมอย่างใด ๆ มิได้ เว้นไว้แต่จะได้อนุญาตจากรัฐบาล

ข้าพเจ้าประชุมมากับชนชั้นกลางสมคบสมาคมกับคนต่างชาติต่างภาษา พูดกันเรื่องความอดอยากยากไร้ ความอยุติธรรมในสังคม และการหาทางแก้ไขมาเป็นเวลาหลายวัน ครั้นคืนสุดท้ายได้มาพักในใจกลางบรรยากาศโบราณของชนชั้นสูง ที่มีบ่าวไพร่อยู่ในเรือน โดยบ่าวเป็นหญิงแก่ชาวฝรั่งเศสที่เป็นแม่ครัวแบบโบราณด้วย บรรยากาศค่อยเปลี่ยนไปอย่างหน้ามือมาหลังมือ

ตอนค่ำ นายชอล เชญคิลปิน นักเขียน นักหนังสือพิมพ์ เจ้าของร้านหนังสือ ที่สนใจเอเชียและพูดอังกฤษได้ มากินอาหารกับข้าพเจ้า เบ็ดเสร็จ ๘ คน ส่วนคนฝรั่งเศสและคนคานาดา คนหนึ่งเป็นตัวแทนรัฐควิเบกในฝรั่งเศส อีกคนเป็นลูกทูตที่แม็กซิโก เขาบอกเขาไม่รู้ว่าข้าพเจ้าชอบกับทูตคานาดาคนก่อนในกรุงเทพฯ หาไม่จะเชิญมาร่วมด้วย เพราะเฟรด บิล บัดนี้เป็นอัครราชทูตที่ปรึกษาอยู่ปารีส

อาหารค่ำ ปรุงอย่างดี มีเหล้าองุ่นจากเซลล์ของเขาเอง เขาจ้างคนจากโรงแรม แต่งเครื่องแบบมาเสิร์ฟอาหารอย่างเต็มที่ ส่วนแขกแต่งตัวกันตามสบาย เจ้าของบ้านใส่เสื้อเชิร์ตตัวเดียว ภรรยาใส่กางเกงนั้งโต๊ะอาหาร นี่ถือกันว่าเป็นแฟชั่นของผู้ดี เมื่อข้าพเจ้าไปพักปราสาทของท่านควานด์ แอตซเฟลท์ ซึ่งใหญ่โตกว่านี้และเก่าแก่กว่านี้ราว ๆ ๒๐๐-๓๐๐ ปี กินอาหารกันโดยท่านควานด์ชาวเยอรมันใส่ถุงดิน อย่างปราศจากเกือกเอาเลย แต่คนรับใช้ใส่ถุงมือขาวและแต่งยูนิฟอร์มเต็มที่สำหรับคืนนี้ คอยกันด้วยเรื่องของปัญญาชนฝรั่งเศสโดยทั่วไป

มีเรื่องเมืองไทยน้อย ซึ่งข้าพเจ้าก็พอใจ เป็นแต่บางคนเคยอ่านเรื่อง Siamese Resurgence ของข้าพเจ้า จึงพูดถึงบางบทความในเล่มนั้น โดยเฉพาะก็นักหนังสือพิมพ์ชั้นนำ ที่เป็นดาราโทรทัศน์จะคุยดี พูดเรื่องภาพยนตร์ที่กำลังเป็นข่าวในปารีส พูดถึงชาตรีเพราะเขาเป็นสาธุศิษย์ และหนังสือที่ออกใหม่ ๆ โดยโยงไปถึงปัญหาการเมืองบ้างเล็กน้อย นับว่าบรรยายภาคภูมิใจที่แล้ว ๆ มา จริง ๆ พวกนี้ นับได้ว่าเป็นเสรีนิยม หรือฝ่ายขวาที่ค่อนข้างมาทางซ้าย มองปัญหาจากเบื้องสูงลงไปต่ำ ดังปัญหาคอนอพยพเข้ามาในฝรั่งเศส เขาไม่เข้าใจถึงปัญหาอย่างจริงจัง พูดผ่าน ๆ โดยไม่เข้าใจปัญหาของคนว่างงานที่ยากไร้ แม้การผลงานของคนเหมือนแรงแังกฤษก็ไม่เข้าใจ ทั้ง ๆ ที่อ่านหนังสือพิมพ์อังกฤษ อเมริกกันกันทั้งนั้น ที่สุดได้คุยกันถึงปัญหาทางเทววิทยา โดยโยงถึงพระสังฆราชแห่งเดอแรมจนได้ ด้วยพระคุณเจ้ามักเป็นข่าวอยู่เสมอ

การคุยกันเช่นนี้สนุกดี นาน ๆ ที่ก็ติดอก เหล้าก็ล้วนเลิศรส อาหารอร่อย ไม่ต้องให้เถียงกันอย่างหน้าดำคร่ำเครียด หากพูดเล่นหัวกันเป็นที่สำราญ เสียแต่ข้าพเจ้าเพลียมาหลายคืนซ้อน ต้องถ่างตากุญกับเขาและฟังเขาคุย กว่าจะได้ขึ้นนอนก็สองยาม แม้ห้องนอนจะงดงาม เพียงจะโบราณ ก็ไม่สนใจอะไรอีกเลย ล้มตัวลงนอนก็หลับเป็นตาย โดยที่นี่คือคืนสุดท้ายในฝรั่งเศส

วันอังคารที่ ๒๘ พฤษภาคม ๒๕๒๘ กำหนดเดินทางกลับบ้านเดิม พวกมหาวิทยาลัยปารีสที่สอนภาษาไทย และวัฒนธรรม ตลอดจนศาสนาธรรมเอเชีย ยอยากเชิญไปพบ แต่แล้วติดต่อกันไม่ได้ คนอื่น ๆ ที่เชิญมาอีกก็มีไม่น้อย แต่หมดเวลาเสียแล้ว เอาเวลาช่วงเข้าไปเดินเล่นในบริเวณแถบที่จองอยู่ เขารู้ประวัติศาสตร์ดีและสนใจสถาปัตยกรรม จึงเล่าเรื่องราวต่าง ๆ ให้ฟังอย่างน่าสนใจ พระราชินีองค์ไหนเป็น

รู้จักใครที่ไหน นักสนมของพระเจ้าแผ่นดินองค์ไหน อยู่ที่ไหน สังฆราชบาทหลวงให้สร้างวัด สร้างวังโดยการโกงกินอย่างไร พวกนักปฎิวัติฝรั่งเศสวางแผนกันที่ไหน เรื่อยลงไปจนถึงชี้ให้ดูบ้านชาตรี ร้านอาหารของปรีดิ บาโดต์ และคลับกระเทยสตรี ตลอดจนคลับโก้ที่สุด ที่เจ้าหญิงจากโมนาโคมาเดินร่ำ จนพบพระสามิในอนาคต โดยเข้าวัดเพื่อดูรูปเขียนของเดอลาครัวซ์ แต่ไม่มีเวลาแวะดูมิวเซียมของคิลปินผู้นี้ อากาศดี เข้าในสวนด้วย คุสกาสูงด้วย นับว่าเป็นการพักผ่อนหย่อนใจอย่างประเสริฐ แถมมีเวลาแวะร้านหนังสือภาษาอังกฤษ จอห์นรู้จักเจ้าของร้านทั้งนั้น เขาเลี้ยงน้ำส้มคั้น คุยกัน และซื้อหนังสือมาอ่านบนเรือบินด้วย

ปีกลายตอนมาปารีส เพื่อนคนไทยพาคูที่ที่นายปรีดิ พนมยงค์ และคณะพรรคเคยพักสมัยเป็นนักเรียน แวะร้านกาแฟที่คณะผู้ก่อการวางแผนอันเป็นผลไปสู่ ๒๔ มิถุนายน ๒๔๗๕ นอกจากนี้ เขายังพาคูหอสุมุด ปอมปิดู ที่ภัตตาคารและทันสมัยที่สุด โดยที่แหล่งโสเภณีก็อยู่รอบ ๆ นั้น ตลอดจนโรงแรมที่ข้าพเจ้าพักก็อยู่แถวนั้น

มาคราวนี้ รู้เรื่องของฝรั่งเศสเป็นเฉพาะ จอห์นจุ่มปอมปิดูมาก ที่ให้สร้างตึกสูงสุด อยู่ใจกลางปารีสอย่างน่าเกลียด เขาว่าอาคารนั้นควรเรียกว่าหอปอมปิดูถึงจะถูก เพราะทำลายทัศนียภาพของปารีสเสียหมด สมัยนี้แม้โรงรถฝรั่งเศสก็สร้างลงไปใต้ดินหลายชั้น ไม่น่าเกลียดอย่างอเมริกาและคานาดา

เวลาออกไปเดินในปารีสตอนเช้า อากาศสดชื่นก็จริง แต่กลิ่นตัวคนฝรั่งเศสแรงพิลึก เป็นกลิ่นสาบของคนที่ไม่ค่อยอาบน้ำ ผิดกับกลิ่นสาบของคนอาฟริกันที่กรุงดาการ์ซึ่งก็แรงไม่แพ้กัน เราเองก็สาบคนละอย่าง จอห์นเชื่อว่าคนไทยไม่เหม็น ดังจีนก็เช่นกัน เพราะจนแสนจน ต้องอาบน้ำทุกเช้าค่ำ แต่จะเชื่อเขาเสียทีเดียวก็ไม่ได้ เพราะเมียเขาเชื้อสายจีน หน้าตายังเป็นแจกอยู่เลย แม้จะเกิดที่คานาดาก็ตาม

อนึ่ง ฝรั่งเศสนั้นไปไหน ๆ แม้หน้ามหารักรก็ต้องหมิ่นกลืน บัสสวาระ ดังไปเมืองจีนต้องได้กลืนอุจจาระฉะนั้น กรุงเทพฯ แต่ก่อน มีกลืนกะปิ ปลาเค็ม หากเดี๋ยวนี้กลายเป็นกลืนจากท่อไอเสียรถไปเสีย แล้ว หากไม่กลืนน้ำคลองเน่า ต้องให้ปลงอยู่เรื่อย

กินอาหารกลางวันกับจอห์น ๒ คน อย่างเบา ๆ ง่าย ๆ แล้วเขามีกาอี้ขยับไปส่งที่สนามบินชาลส์เดอโกล ถึงวันหนอยเพราะมีคนฝรั่งเศสต้องการพบ เพื่อหาทางแก้ปัญหาวางประการในบังคลาเทศ อันโยงไปยัง International Fellowship for Reconciliation องค์การสากลสัมพันธ์เพื่อการประสานประโยชน์อย่างสันติวิธี ดังเมื่อออกจากลอนดอนก็มีคนอังกฤษมาพบที่สนามบิน จากองค์การพุทธศาสนิกสัมพันธ์เพื่อสันติภาพ Buddhist Peace Fellowship เช่นกัน โดยที่หน่วยงานหลังเป็นสมาชิกขององค์การแรกด้วย

เครื่องบินแอร์ฟรานซ์ กำหนดออก ๑๗.๓๐ น. พบปะพูดจากับคนฝรั่งเศสเสร็จ ก็เข้าไปให้เขาตรวจลงตราขาออก และซื้อของปลอดภาษีกลับบ้านบ้างเล็กน้อย เมื่อมารอขึ้นเครื่อง เจอท่านสังฆราชบุญเลื่อน หมั่นทรัพย์ ซึ่งกลับเมืองไทยเที่ยวบินเดียวกัน ท่านเล่าถึงผลแห่งการประชุม ประเมินผลกับพวก CCFD ให้ฟังด้วย ว่ากันทั้งเช้า กินข้าวกลางวันแล้วจึงเข้าปารีส ทางนั้นฝากเอกสารต่าง ๆ ที่ตกค้างมาให้ข้าพเจ้าด้วย พร้อมกันนี้สวามีวิทยานันทะก็ไปด้วยกันอีกคน แกล้งบอมเบย์แล้วจึงถึงกรุงเทพฯ จากนั้นเครื่องบินต่อไปยังฮ่องกง ปรากฏว่ามีคณะผู้แทนจีนขึ้นลำนี้หลายคนอยู่ เข้าใจว่าฝรั่งเศสเชิญมาเกี่ยวให้ชื่อของประเทศเขา เห็นล่ำมพูดจาเอออวกเอาใจมากอยู่

เครื่องบินกำหนดถึงกรุงเทพฯ วันพุธที่ ๒๔ พฤษภาคม ๒๕๒๔ การเดินทางคราวนี้ จึงยุติลงแต่เพียงนี้ ที่หนึ่งก่อน

จาก มติชนสุดสัปดาห์

ผู้เขียนกับมัคคุเทศก์ ที่วัดสำคัญในภูฐาน ขอให้สังเกตเนรในภาพ

หน้าว่าง

วันกำหนดส่ง

[illegible]

DS   สุลักษณ์ ศิวรักษ์.
๔๘๕.B๕๐๓   ฐานสวรรคบนดิน.
ส๘๖๘ก

ข้าพเจ้าเชื่อว่าฐานจะพัฒนาไปได้
ให้เป็นตัวอย่างแก่โลก
โดยรักษาความเป็นเอกลักษณ์แห่งแก่นของพระพุทธศาสนาไว้
พร้อม ๆ กับแก้ไขปรับปรุงจารีตประเพณีพิธีกรรม
ให้นำสมัยหรือสมสมัย
ทั้งนี้เพราะฐานเล็ก
ย่อมงดงามและแก้ไขได้ง่ายกว่าใหญ่
ซึ่งมักน่าเกลียดและมักเป็นไม้แก่
ที่ตัดยาก....